

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

Безпалько Уляна Ігорівна

УДК: 271.4 (470+571)

ДИСЕРТАЦІЯ
ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
СХІДНОГО ОБРЯДУ В РОСІЇ (1901–1917 РР.)

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ У. І. Безпалько

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник **Бистрицька Елла Володимирівна**, доктор історичних наук, професор

Тернопіль – 2018

АНОТАЦІЯ

Безпалько У. І. Інституалізація Католицької Церкви східного обряду в Росії (1901–1917 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 «Всесвітня історія». – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2018.

У дисертаційному дослідженні, присвяченому інституалізації Католицької Церкви східного обряду в Росії, проаналізовано історіографію проблеми, охарактеризовано джерельну базу та теоретико-методологічні засади наукового дослідження. Застосування тематично-хронологічного принципу класифікації історіографічного доробку вітчизняних та зарубіжних науковців уможливило його чіткий і системний аналіз, що свідчить про вагомий напрацювання в окремих сегментах досліджуваної нами проблеми. Проте комплексне дослідження процесу становлення та інституалізації унійної Церкви в Росії на початку ХХ ст. в сучасній історичній науці відсутнє, відтак пропонована праця є важливою в контексті розвитку вітчизняної історіографії.

У розробці теоретико-методологічної бази дослідження застосовано принципи історизму, об'єктивності, критичного аналізу. Використано загальнонаукові методи – аналізу, синтезу, дедукції та індукції. Окрім того, застосовувалися методи історичного порівняння, системного та структурного аналізу, деякі спеціальні методи – такі, як історико-генетичний; періодизації; компоративний; діахронний; метод бібліографічної евристики. Також була використана методологія психоісторії. Означені теоретико-методологічні засади дослідження дозволили вийти за межі усталених трактувань і тематичної звуженості у вивченні процесів поширення унійних ідей на російських теренах початку ХХ ст.; глибше проаналізувати характер і суть інституалізації Католицької Церкви східного обряду в Росії; з'ясувати окремі тенденції та

причинно-наслідкові зв'язки досліджуваних процесів. Першочерговим завданням було подолання ідеологічної заангажованості окремих джерел та наукових праць, формування об'єктивної картини поширення унійного руху на території Російської імперії.

Авторкою уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження з метою досягнення термінологічної єдності, а також чіткості означення юрисдикційних, конфесійних та історичних меж досліджуваної церковної інституції. У науковій літературі поширеними є визначення «Російська Греко-Католицька Церква», «Російська Католицька Церква візантійсько-слов'янського обряду», «Російська Кафолічна Церква греко-російського обряду», «Православно-Кафолічна Церква в Росії», що в цілому є допустимим, зважаючи на наявні першоджерела. Обґрунтовано доцільність використання терміну «Католицька Церква східного обряду в Росії», як такого, що відображає сутність зазначеної церковної організації, котра набула інституційної повноти і канонічності внаслідок утворення Екзархату в 1917 р. Правомірним також вважаємо використання терміну «унійна Церква», що позначає не власне інституційне утворення, а модель реалізації міжцерковного поєднання, як у власне російському, так і в більш широкому контексті.

Виокремлено поняття «інституалізація Католицька Церква східного обряду в Росії» як формалізацію і впорядкування організації життєдіяльності російської унійної Церкви, набуття зазначеним церковним утворенням всієї повноти юрисдикційної правоздатності внаслідок оформлення апостольського екзархату.

Авторкою роботи визначено історичні причини й передумови поширення унійних ідей в російському суспільстві на початку ХХ ст., окреслено парадигму історичного конфлікту між Католицькою Церквою та російським самодержавством, визначено основні напрямки історико-філософського осмислення проблеми об'єднання Православної і Католицької Церков у російському суспільстві.

Проаналізовано наукові здобутки видатних російських теоретиків еkleзіального церковного поєднання: Івана Гагаріна, Петра Чаадаєва, Володимира Соловйова. Зосереджено увагу на проблемах і перспективах розвитку модерної християнської свідомості в російському суспільстві в рамках зародження універсального європоцентричного дискурсу. Окреслено перспективні шляхи інтеграції російського духовно-культурного простору у світовий християнський континуум на початку ХХ ст.

У пропонованому дослідженні також визначено концептуальні засади східної політики Святого Престолу в контексті поширення католицизму на терени Російської імперії, виокремлено проблему юрисдикційного підпорядкування католиків східного обряду в Росії. Визначено суперечливе становище громад російських греко-католиків у контексті формування парадигми східної політики Святого Престолу.

Зроблено спробу з'ясувати характер розбіжностей між офіційним ставленням Святого Престолу до реалізації унійного проекту в Російській імперії, та фактичною, хоча й таємною, підтримкою унійних ініціатив митрополита Галицького Андрея Шептицького. Також увага дисертантки зосереджена на вивченні процесів формування особливої моделі взаємин митрополита Галицького з представниками громад російських греко-католиків – окремі аспекти особистісної взаємодії аналізуються під кутом зору наукового дослідження, ілюструючи загальний характер історичного процесу становлення Католицької Церкви східного обряду в Росії.

Авторкою проаналізовано особливу місійну роль А. Шептицького в контексті зародження і розвитку громад російських греко-католиків, – особлива увага зосереджена на суперечливому становищі ієрарха як таємного очільника Католицької Церкви східного обряду в Росії. Питання повноважень А. Шептицького на управління розвитком та інституалізацією унійної Церкви в Російській імперії займає особливу нішу в структурі наукових зацікавлень дослідниці.

У пропонованій праці значна увага приділяється аналізу внутрішнього становища і специфіки розвитку громад російських греко-католиків в контексті суспільно-політичних процесів початку ХХ ст., дослідженню особливостей і тенденцій інтеграції унійної Церкви як самостійної інституції та духовно-політичного концепту в реалії російського соціуму зазначеного періоду.

Проаналізовано організаційні основи створення громад російських греко-католиків, виявлено певні особливості, закономірності у формуванні та структуризації внутрішнього середовища громад, їх функціонуванні.

Запропоновано авторську періодизацію інституалізації Католицької церкви східного обряду в Росії та організаційного впорядкування її життєдіяльності.

Доведено, що збереження «чистоти» східного обряду залишалося першочерговим пріоритетом розбудови унійної в Росії. З'ясовано, що упродовж усієї унійної діяльності митрополит А. Шептицький опирався на богословську спадщину папи Лева XIII. Теза про збереження ідентичності східного обряду в унійній церкві стала концептуальною для формування теоретичного підґрунтя розбудови російського католицизму східного обряду і творення практичних передумов цього процесу.

З'ясовано специфіку внутрішнього зростання громад російських греко-католиків на відсутності освічених та прогресивних кадрових ресурсів, недостатнього матеріального забезпечення, перманентного конфлікту з представниками Російської Православної Церкви та упередженого ставлення з боку апарату імперського управління.

Окрім того, вивчено зовнішню активність Католицької Церкви східного обряду в Росії як повноправної інституції – висвітлено напрямки встановлення міжцерковного діалогу та спроби налагодження міжконфесійного порозуміння. Проаналізовано роль окремих представників громад російських греко-католиків у налагодженні міжцерковного спілкування, формуванні специфічного духовно-культурного середовища в Росії на початку ХХ ст.

Проаналізовано характер взаємин громад російських греко-католиків з представниками РПЦ, наведено приклади окремих спроб налагодження діалогу поміж зазначеними спільнотами. Зокрема, досліджено епістолярний діалог між митрополитом Галицьким А. Шептицьким та єпископом Житомирським і Волинським Антонієм Храповицьким, як одним із чільних представників православної ієрархії Російської імперії, богословом і церковним теоретиком.

Окремо зосереджено увагу на проблемах налагодження міжцерковних взаємин із РКЦ, а також російською Церквою старообрядців. Визначено проблемні аспекти налагодження міжконфесійного діалогу, проаналізовано значення відсутності інституційних форм реалізації унійної Церкви в Російській імперії, пов'язаного із неврегульованим юрисдикційно-правовим становищем та недостатнім рівнем представництва на зовнішньому рівні відносин.

Визначено основні досягнення розбудови Католицької Церкви східного обряду в Росії станом на 1917 р., проаналізовано проблеми та перспективи утвореного екзархату. Висвітлено специфічні умови становлення Католицької Церкви східного обряду в Росії як самостійної інституційної одиниці, окреслено подальші шляхи просування унійних ідей у духовно-релігійному просторі російського суспільства. Проаналізовано проблемні аспекти інституалізації унійної Церкви в Росії на тлі суспільно-політичних зрушень першої половини ХХ ст., визначено роль новоствореної ієрархії у процесах творення духовної ідентичності російських греко-католиків.

Ключові слова: унійна Церква, Католицька Церква східного обряду в Росії, Андрей Шептицький, католики східного обряду, Російська імперія, Святий Престол, Лев XIII, Пій X, Леонід Федоров, Олексій Зерчанінов, Іван Дейбнер, Російська Католицька Церква західного обряду, екзархат.

ANNOTATION

Bezpalko U. I. Institutionalization of the Catholic Church of the Eastern Rite in Russia (1901–1917). – Professional scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for scientific degree of Candidate of Historical Science Specialty 07.00.02. – World History. – Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, 2018.

In the dissertation research devoted to the institutionalization of the Eastern Church of the Catholic Church in Russia, the historiography of the problem is analyzed, the source base and theoretical and methodological principles of scientific research are described. The application of the thematic-chronological principle of the classification of historiographical works of domestic and foreign scholars made it possible for him to have a clear and systematic analysis, which testifies to significant developments in certain segments of the problem under study. However, a comprehensive study of the process of formation and institutionalization of the Uniate Church in Russia at the beginning of the twentieth century. in modern historical science is absent, hence the proposed work is important in the context of the development of national historiography.

In the development of theoretical and methodological basis of the study the principles of historicism, objectivity, and critical analysis are applied. Common scientific methods are used - analysis, synthesis, deduction and induction. In addition, methods of historical comparison, systematic and structural analysis, and some special methods - such as historical and genetic; periodization; Compact; diachronic; the method of bibliographic heuristics. Also, a modern method of creating psycho-historical portraits of the unions movement in Russia was used. The indicated theoretical and methodological principles of the study allowed to go beyond the limits of the established interpretations and thematic narrowing in the study of the processes of propagation of uniate ideas in the n territories of the beginning of the 20th century; deeper analyze the nature and essence of the institutionalization of the Catholic Church of the Eastern Rite in Russia; to find out the individual tendencies

and causal relationships of the investigated processes. The primary task was to overcome the ideological interdependence of individual sources and scientific works, to form an objective picture of the extension of the unitary movement on the territory of the Russian Empire.

The author has specified the conceptual-categorical apparatus of the study in order to achieve terminological unity, as well as clarity of the definition of jurisdictional, confessional and historical boundaries of the investigated church institution. The notion of "institutionalization of the Eastern Church Catholic Church in Russia" is singled out as the formalization and streamlining of the organization of the life of the Russian Uniate Church, the acquisition by the said church formations of the fullness of jurisdictional capacity as a result of the execution of the apostolic exarchate.

In the scientific literature, the definition is "Russian Greek Catholic Church", "Russian Catholic Church of the Byzantine-Slavic rite", "Russian Catholic Church of the Greco-Russian rite", "Orthodox-Catholic Church in Russia", which is generally permissible, taking into account the available primary sources. The expediency of using the term "Catholic Church of the Eastern Rite in Russia" is substantiated as reflecting the essence of the mentioned church organization, which became institutional completeness and canonicity as a result of the formation of the Exarchate in 1917. It is also lawful to consider the use of the term "unionic church", which does not actually mean institutional education, and a model for the implementation of inter-church combination, both in the actual Russian, and in the broader context.

The author of the work identifies the historical reasons and preconditions for the spread of uniate ideas in Russian society at the beginning of the 20th century. The paradigm of the historical conflict between the Catholic Church and Russian autocracy is outlined, the main directions of the historical and philosophical comprehension of the problem of unification of the Orthodox and Catholic Churches in Russian society are determined.

The scientific achievements of the outstanding Russian theorists of the ecclesial church combination are analyzed: Ivan Gagarin, Petr Chaadaev, Volodymyr Solovyov. The attention is focused on the problems and perspectives of the development of modern Christian consciousness in Russian society within the framework of the emergence of universal Eurocentric discourse. The prospective ways of integration of the Russian spiritual and cultural space into the world Christian continuum in the early twentieth century are outlined.

The proposed study also identifies the conceptual foundations of the Eastern policy of the Holy See in the context of the spread of Catholicism to the territory of the Russian Empire, and highlights the problem of the jurisdictional subordination of the Eastern Rite Catholics in Russia. The contradictory situation of the communities of Russian Greek Catholics in the context of the formation of the paradigm of the Eastern policy of the Holy See is determined.

An attempt has been made to find out the nature of the differences between the official attitude of the Holy See to the implementation of the unanimous project in the Russian Empire, and the actual, albeit secret, support of the unanimous initiatives of Metropolitan Halytsky Andrei Sheptytsky. Also, the attention of the dissertation focuses on the study of the processes of forming a special model of relations between Metropolitan Galician and representatives of the communities of Russian Greek Catholics - some aspects of personal interaction are analyzed from the angle of scientific research, illustrating the general nature of the historical process of the formation of the Eastern Church of the Catholic Church in Russia.

The author analyzed the special mission role of A. Sheptytsky in the context of the birth and development of the communities of Russian Greek Catholics, with particular attention focused on the controversial position of the hierarch as the secret leader of the Catholic Church of the Eastern Rite in Russia. The question of the authority of A. Sheptytsky to manage the development and institutionalization of the Uniate Church in the Russian Empire occupies a special niche in the structure of the scientific interests of the researcher.

In the proposed work, considerable attention is paid to the analysis of the internal situation and specificity of the development of the communities of Russian Greek Catholics in the context of sociopolitical processes of the early twentieth century, the study of the features and trends of the integration of the Uniate Church as an independent institution and the spiritual and political concept in the realities of the Russian society of that period.

The organizational foundations of the creation of the communities of Russian Greek Catholics have been analyzed, certain features, regularities in the formation and structuring of the community's internal environment, their functioning have been revealed.

Created author periodization of the institutionalization of the Eastern Orthodox Church Catholic Church in Russia and the organizational organization of its life, highlighted several major stages of the process.

It is proved that the preservation of the "purity" of the Eastern rite remained the top priority of the development of the unitary in Russia. It was clarified that during all uniative activity Metropolitan A. Sheptytsky rested on the theological heritage of Pope Leo XIII. The thesis on the preservation of the identity of the Eastern rite in the Uniate Church became a conceptual framework for the formation of the theoretical basis for the building up of Russian Catholicism of the Eastern rite and the creation of the practical prerequisites for this process.

The specificity of the internal growth of the communities of Russian Greek Catholics in the absence of educated and progressive human resources, insufficient material support, a permanent conflict with the representatives of the Russian Orthodox Church and a biased attitude from the side of the apparatus of the imperial government has been clarified.

In addition, the external activity of the Eastern Rite Catholic Church in Russia as a full institution was studied, the directions of establishing inter-church dialogue and attempts to establish inter-confessional understanding were highlighted. The role of separate representatives of the communities of Russian Greek Catholics in the

establishment of inter-church communication, the formation of a specific spiritual and cultural environment in the early twentieth century was analyzed.

The article analyzes the relationship between the Russian Greek Catholic communities and the representatives of the Russian Orthodox Church, examples of individual attempts to establish a dialogue between the mentioned communities are given. In particular, the epistolary dialogue between Metropolitan Halytsky A. Sheptytsky and bishop Anatoly Khrapovitsky, Zhytomyr and Volyn, as one of the main representatives of the Orthodox hierarchy of the Russian Empire, the theologian and the theologian theoretician, was researched.

Separately, attention is focused on the problems of establishing inter-church relations with the Russian Catholic Church of the Western rite, as well as the Russian Church of the Old Believers. The problematic aspects of establishing inter-confessional dialogue are determined, the importance of the absence of institutional forms of the realization of the Uniate Church in the Russian Empire, connected with the unregulated jurisdictional status and the insufficient level of representation on the external level of relations, is analyzed.

The main achievements of the building of the Catholic Church of the Eastern Bride in Russia as of 1917 are determined, the problems and perspectives of the exarchate formed are analyzed. The specific conditions for the establishment of the Eastern Orthodox Church of the Catholic Church in Russia as an independent institutional unit are highlighted, further ways of advancing uniate ideas in the spiritual and religious space of Russian society are outlined. The problem aspects of the institutionalization of the Uniate Church in Russia are analyzed with the background of socio-political changes of the first half of the 20th century. The role of the newly created hierarchy in the processes of creating the spiritual identity of the Russian Greek Catholics was determined.

Key words: Uniate Church, Eastern Rite Catholic Church in Russia, Eastern Rite, Andrei Sheptytsky, Leonid Fedorov, Russian Empire, Holy See, Institutionalization, Exarchate.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Безпалько У. Особливості співпраці А. Шептицького та Л. Федорова у поширенні католицизму східного обряду в Росії початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Випуск 1. С. 173–181.
2. Безпалько У. Початковий етап структуризації громад католиків східного обряду в Російській імперії 1907–1909 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Випуск 2. С. 227–236.
3. Безпалько У. Унійний рух в Російській імперії на початку ХХ ст. та вплив на його розвиток польського католицького кліру // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Випуск 4. С. 20–31.
4. Безпалько У. Митрополит Андрей Шептицький та російські греко-католики: тенденції і особливості взаємин на прикладі співпраці з Іваном Дейбнером (1902–1907 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2011. Випуск 2. С. 137–142.
5. Безпалько У. Деякі аспекти унійної діяльності митрополита Андрея Шептицького на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2013. Випуск 1. Частина 1. С. 104–109.
6. Безпалько У. Проблема збереження православної обрядової практики як пріоритетна складова становлення Унійної Церкви в Російській імперії на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2014.

Випуск 1. Частина 1. С. 146–150.

7. Безпалько У. Унійний рух в Російській імперії на початку ХХ ст. як чинник подолання стереотипних підходів до міжконфесійного діалогу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2018. Випуск 1. С. 72–77.

II. Наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації

8. Безпалько У. Етно-конфесійні аспекти розвитку уніонізму в Російській імперії на початку ХХ ст. // Україна-Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи: Матеріали V Міжнародної наукової конференції. 26–28 травня 2011. Галич, Україна / за загальною редакцією О. Береговського (гол. ред.), С. Побуцького, С. Кияка, В. Дідуха та ін. Галич, Івано-Франківськ, Київ, 2011. С. 185–192.

9. Безпалько У. Листування митрополита Андрея (Шептицького) та єпископа Житомирського Антонія (Храповицького): пошуки діалогу // Історія релігій в Україні: наук. щорічник. Кн. 1 / Ін-т релігієзнавства - філія Львівського музею історії релігій, Львівське від-ня Ін-ту Укр. археографії. Л., Логос. 2011. С. 461–469.

10. Безпалько У. Науково-богословська спадщина Володимира Соловйова в контексті формування концептуальних основ унійного руху // *Rozwój nauk humanistycznych: Materiały Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji. 27–29 lutego 2012. Poznań, Polska / Diamond trading tour. Poznań, 2012. S. 96–98.*

11. Безпалько У. Роль митрополита Костянтина Богачевського у розбудові Української Католицької Церкви у США // Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення): Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 20–21 квітня 2012. Тернопіль, Україна / за заг. ред. І. С. Зуляка. У двох частинах. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Частина I. С. 125–129.

12. Безпалько У. Внесок отця Лазаря Березовського у розбудову Чину Святого Василя Великого на початку ХХ ст. // Чин Святого Василя Великого у контексті історико-релігійних процесів в Україні: до 300-ліття заснування Бучацького василіянського монастиря: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 8–9 грудня 2012. Бучач, Україна/ Жовква: Місіонер, 2012. С. 140–146.

13. Безпалько У. Унійна діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті Східної політики Ватикану (1901–1917 рр.) // Українське релігієзнавство. № 66. Україна і Ватикан: до і після Другого Ватиканського собору. Київ. Українська асоціація релігієзнавців. 2013. С. 228–238.

14. Безпалько У. Окремі аспекти теорії і практики взаємодії православ'я та унійного руху в Російській імперії на початку ХХ ст. // Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука)): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 27–28 листопада 2014. Тернопіль, Україна / За заг. ред. Е. Бистрицької, І. Зуляка, О. Сагана, Л. Филипович. Тернопіль-Київ, 2014. С. 143–152.

15. Безпалько У. Греко-католицька Церква в Східній Галичині на поч. ХХ ст.: особливості духовно-культурної ідентичності крізь призму унійної діяльності Л. Федорова // Українське релігієзнавство. № 73. Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. Науковий збірник. За ред. Л. Филипович і П. Яроцького. Київ. Українська асоціація релігієзнавців. 2015. С. 129–136.

16. Безпалько У. Унійна діяльність митрополита Андрея Шептицького: теоретико-методологічні аспекти // Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 24–25 квітня 2015. Тернопіль, Україна / За заг. ред. Е. Бистрицької, І. Зуляка, А. Колодного, П. Яроцького. Тернопіль-Київ, 2015. С. 24–28.

17. Безпалько У. Східні церкви у богословській спадщині Лева XIII // Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 21–22 квітня 2016. Тернопіль, Україна/ За заг. ред. Е. Бистрицької, А. Колодного, П. Яроцького. Тернопіль-Київ, 2016. С. 195–200.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ

КЦ (сх. об.) в Росії – Католицька Церква східного обряду в Росії.

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква.

ГКЦ – Греко-Католицька Церква.

РПЦ – Російська Православна Церква.

РКЦ – Російська Католицька Церква.

ПЦУ – Православна Церква України.

УПЦ (МП) – Українська Православна Церква (Московського Патріархату).

ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

ЦГИА (СПб) – Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ	12
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	26
1.1. Історіографія проблеми	26
1.2. Джерельна база.....	34
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	42
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОШИРЕННЯ УНІЙНОГО РУХУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	86
2.1. Історико-філософське осмислення проблеми об'єднання Православної і Католицької Церков в російському суспільстві.....	86
2.2. Російський вектор розвитку унійної програми Святого Престолу	99
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ КАТОЛИЦЬКИХ ГРОМАД СХІДНОГО ОБРЯДУ В РОСІЇ (1901 – ТРАВЕНЬ 1917 Р.)	121
3.1. Проблема юрисдикційного підпорядкування громад російських греко-католиків на початку ХХ ст.	121
3.2. Інституалізація Католицької Церкви східного обряду в Росії.....	132
3.3. Збереження православного обряду як умова створення унійної Церкви... 142	142
3.4. Організаційні основи створення громад російських католиків східного обряду	156
РОЗДІЛ 4. МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ СХІДНОГО ОБРЯДУ В РОСІЇ	214
4.1. Католицизм східного обряду і Російська Православна Церква	214

4.2. Налагодження діалогу російських католиків східного обряду з представниками російської старообрядної Церкви	226
4.3. Особливості взаємовідносин римо-католицького духовенства в Росії та громад російських греко-католиків.....	243
ВИСНОВКИ	270
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	279
ДОДАТКИ	344

ВСТУП

Актуальність дослідження. На тлі суспільних викликів початку ХХ ст., якими були загроза виникнення широкомасштабного військового конфлікту і поширення комуністичної ідеології, Римо-Католицька Церква (далі – РКЦ) прагнула до зближення з православними церквами, насамперед, Російською Православною Церквою (далі – РПЦ), яка була однією із найбільш впливових церковних організацій у православному світі. Відтак, актуалізувалось питання міжцерковного діалогу і розвитку унійного руху.

Духовна криза російського суспільства на початку ХХ ст., породжена інтеграцією РПЦ у систему державного управління, спонукала прогресивний прошарок російської інтелігенції до пошуку альтернативних шляхів релігійної самоідентифікації. Прилучення до європейського цивілізаційного простору мислилось за посередництвом Церкви, інституційною формою життєдіяльності котрої на Заході був католицизм. Основою можливої співпраці була унія, як єдиний метод налагодження міжцерковного порозуміння. У цей процес була включена Греко-Католицька Церква (далі – ГКЦ) як провідник унійного руху на російських теренах.

У реаліях українського релігійного і суспільно-політичного життя актуальність досліджуваної теми посилюється збереженням певної напруги між представниками східного і західного християнства. Упереджене ставлення РПЦ до Православної Церкви України та Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) уповільнює процеси встановлення міжцерковного консенсусу в межах України, а також на рівні міжправославного і православно-католицького діалогу.

УГКЦ в історії України еволюціонувала до ролі потужного націєзберігаючого та націєконсолідуючого чинника, демонструючи відмінну від РПЦ модель державно-церковних взаємин. У той же час православ'я

московського взірця було інструментом поширення ідеологічного впливу державного апарату на широкі верстви суспільства, позбавленим самостійної і визначеної позиції у системі міжцерковних і державно-церковних зв'язків.

Відтак, зрозуміло, що принципова розбіжність дискурсів РПЦ і УГКЦ вела до виникнення певного конфлікту, котрий відзначався як зовнішнім, політичним, так і внутрішньо-церковним характером. На цьому тлі йдеться про певне протиставлення РПЦ і ГКЦ як двох інституцій з кардинально відмінними підходами до творення моделі взаємин із державою, суспільством, іншими конфесіями. Вивчення досвіду юрисдикційного впорядкування життєдіяльності католиків східного обряду в Російській імперії упродовж 1901–1917 рр. дає можливість переосмислити певні аспекти взаємодії греко-католицизму як духовного і політичного феномену зі Святим Престолом та Вселенським Православ'ям. Попри те, що більшість чинників зовнішньополітичного характеру початку ХХ ст., які впливали на становище унійної Церкви в системі суспільно-політичних і міжконфесійних відносин, у подальшому втратили своє значення, проблема упередженого ставлення РПЦ до католиків східного обряду зберігає свою актуальність і спонукає дослідників до вивчення міжцерковного діалогу з метою пошуку можливих шляхів і методів налагодження порозуміння на сучасному етапі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в межах наукового напрямку кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Релігія і Церква в Україні у контексті світових і суспільних трансформацій» (державний реєстраційний номер 0117U002181) та «Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України» (державний реєстраційний номер 0117U009915).

Мета дослідження полягає у вивченні процесів становлення та інституалізації Католицької Церкви східного обряду в Російській імперії

впродовж 1901–1917 рр. на основі сучасних методологічних підходів проведення наукових досліджень.

Поставлена мета визначає низку наступних **завдань**:

- проаналізувати стан розробки наукової проблеми, джерельну базу та визначити теоретико-методологічні засади дослідження;
- з'ясувати теологічно-філософське обґрунтування й суспільно-історичні передумови поширення католицизму східного обряду в Російській імперії;
- висвітлити зміст і характер унійної моделі міжцерковного діалогу, ініційованого Святим Престолом на початку ХХ ст.;
- дослідити проблему юрисдикційного підпорядкування католиків східного обряду в Росії;
- охарактеризувати значення унійної діяльності митрополита Галицького Андрея Шептицького в контексті інституалізації Католицької Церкви східного обряду в Росії (далі – КЦ (сх. об.) в Росії);
- виокремити місце і роль східного обряду в богослужбовій практиці та внутрішньоцерковному житті громад російських греко-католиків;
- визначити організаційні основи розбудови КЦ (сх. об.) на теренах Російської імперії;
- проаналізувати динаміку розвитку міжконфесійних взаємин КЦ (сх. об.) в Росії з РПЦ, громадами російських старообрядців, польським католицьким кліром.

Об'єкт дослідження – російський вектор унійної програми Святого Престолу на початку ХХ ст.

Предметом дослідження є особливості інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії упродовж 1901–1917 рр.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1901–1917 рр. Нижня межа зумовлена початком активної унійної діяльності митрополита Галицького А. Шептицького і встановленням перших контактів із прихильниками ідей православно-католицького об'єднання в Росії. Верхня межа детермінована проголошенням Екзархату на чолі з Леонідом Федоровим, що стало кульмінацією становлення КЦ (сх. об.) в Росії як самостійної інституції. З метою з'ясування теоретичних засад формування унійної моделі церковної єдності використані матеріали, датовані кінцем ХІХ ст.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію поширення громад католиків східного обряду в Російській імперії та Східну Галичину.

Методологічна основа дослідження. У процесі роботи над досліджуваною темою автор користувалася методологією сучасних наукових студій, комплексного наукового аналізу в контексті парадигми системотворчого соціально-гуманітарного наукового пізнання. Цілісність та логічність дослідження досягалася дотриманням загальнометодологічних принципів об'єктивності, системності та історизму, а також позаконфесійності й толерантності.

Основний принцип дослідження базується на пріоритеті документів. Методологічна концепція дослідження ґрунтується на застосуванні поєднання міждисциплінарних підходів і методів, запозичених із різних соціогуманітарних дисциплін. Під час дослідження використовувалися методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, систематизації, а також деякі спеціальні методи історичного дослідження (історико-генетичний, періодизації, компоративний, історико-типологічний, історико-системний). З метою з'ясування впливу особистісних чинників на процеси структуризації та розвитку громад російських греко-католиків, використана методологія психоісторії.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше:

- проаналізовано філософсько-богословську спадщину Лева ХІІІ в

контексті формування теоретичних основ унійного руху та їх реалізації в Російській імперії;

- доведено, що осмислення історії католицько-православного діалогу і перспектив його розвитку сформувало нове бачення шляхів міжцерковного об'єднання, у якому КЦ (сх. об.) в Росії пропонувалася як альтернатива попереднім моделям унійних Церков;

- обґрунтовано зв'язок між таємним характером повноважень митрополита А. Шептицького на управління громадами російських католиків східного обряду та процесом юрисдикційного впорядкування їхньої життєдіяльності;

- доведено, що інституалізацію КЦ (сх. об.) в Росії не слід трактувати виключно як інструмент прозелітизму й засіб просування політичних інтересів Ватикану, оскільки становлення громад відбувалося за відсутності його системної підтримки, що позначалося на темпах їх розбудови;

- запропоновано авторську періодизацію формування та розвитку російської унійної Церкви, що відображає зміст, характер та особливості функціонування громад католиків східного обряду в Росії;

- досліджено характер міжособистісних зв'язків керівників громад російських греко-католиків, динаміку налагодження їхніх відносин з митрополитом А. Шептицьким у контексті розбудови КЦ (сх. об.) в Росії;

- прослідковано залучення до розбудови КЦ (сх. об.) в Росії представників старообрядницької Церкви та означено їх місце та роль у структурі міжконфесійних зв'язків громад російських греко-католиків;

поглиблено:

- дослідження східної політики Ватикану, одним із важливих напрямків якої була реалізація проекту унійної Церкви в Росії;

- вивчення епістолярного діалогу між А. Шептицьким та митрополитом Волинським Антонієм Храповицьким з питань налагодження міжцерковного спілкування та місця у цьому процесі унійної Церкви;

- з'ясування змісту суперечностей між польським католицьким кліром та А. Шептицьким щодо шляхів і методів розбудови КЦ (сх. об.) в Росії;

набуло подальшого розвитку:

- дослідження участі митрополита Галицького А. Шептицького у процесах інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії;
- вивчення екуменічної спадщини А. Шептицького, у якій трактовано КЦ (сх. об.) в Росії як модель рівноправного діалогу конфесій, позбавлену латинізації;
- з'ясування позицій православних патріархів щодо унійної Церкви як моделі відновлення церковної єдності на початку ХХ ст.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й висновки дисертації викладено й обговорено на засіданнях кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу вузу. Результати дисертації апробовані у формі виступів на:

– *міжнародних* науково-практичних конференціях: XXI Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні» (м. Львів, 23–26 травня 2011 р.); V Міжнародна наукова конференція «Україна-Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи» (м. Галич, 26 травня 2011 р.); Międzynarodowa Naukowo-Pracktychna Konferencja «Rozwój nauk humanistycznych» (Poznań, Polska, 27–29 lutego 2012; Міжнародна науково-практична конференція «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.); VI Міжнародна науково-практична конференція «Україна-Ватикан: до і після Другого Ватиканського собору» (м. Житомир, 9–10 листопада 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Чин св. Василя Великого у контексті історико-релігійних процесів в Україні: до 300-ліття заснування Бучацького василіянського монастиря» (м. Бучач, 8–9 грудня 2012 р.);

– *всеукраїнських* науково-практичних конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука)» (м. Тернопіль, 27–28 листопада 2014 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого)» (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.» (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 17 наукових публікаціях (7 статей у наукових фахових виданнях, з них 2 статті у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних і 10 статей – у збірниках наукових статей, матеріалах наукових конференцій).

Структура дослідження складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел (495 позицій), додатку. Загальний обсяг дисертації складає 351 сторінку, з яких 191 – основний текст.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історіографія інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії на початку ХХ ст. класифікована згідно з тематично-хронологічним принципом. Умовно історіографію досліджуваної проблеми можна поділити на такі групи: перша – роботи науковців Російської імперії початку ХХ ст.; друга – праці радянських авторів; третя – зарубіжні дослідники ХХ ст.; четверта – напрацювання науковців незалежної України.

Варто зазначити, що, з огляду на значний масив наукових напрацювань, присвячених окремим аспектам досліджуваної проблеми, авторкою використовувались насамперед ті роботи, котрі, на наш погляд, є ключовими у сенсі використання певних методологічних підходів та концепцій.

До першої групи історіографії належить двотомна праця Д. Толстого присвячена вивченню становища РКЦ в Росії [1–2]. Попри певну текстологічну архаїчність, відсутність об'єктивності й наукового критицизму, дослідження цікаве системним викладом фактології й спробою узагальнення процесів інтеграції Католицької Церкви в реалії російського суспільно-політичного й духовного простору.

Питання інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії були предметом зацікавлення князя П. Волконського, який зібрав і впорядкував низку матеріалів, що стосувалися окремих аспектів життєдіяльності громад російських греко-католиків в період 1900–1917 рр. Зокрема, корисним є фактологічний матеріал щодо діяльності Л. Федорова, О. Абрикосова, М. Толстого та інших лідерів унійного руху [3]. Окрім того, П. Волконський зібрав потужний архів

документів, що висвітлювали історію становлення й розвитку Екзархату російських греко-католиків і надалі були використані в працях низки науковців.

Історія розвитку КЦ (сх. об.) в Росії ґрунтовно відображена у монографії дякона Василя фон Бурмана [4]. Праця має монументальний характер, відображаючи не тільки процес формування й інституалізації унійної Церкви в Росії на початку ХХ ст., але й висвітлюючи складну систему зовнішніх зв'язків, в центрі котрої опинилась невелика громада російських греко-католиків, а також особливості внутрішнього становища в умовах домінування РПЦ. Унійну модель церковного поєднання та перспективи її реалізації в історичних й суспільно-політичних умовах Російської імперії досліджував І. Соколов [5].

Таким чином, для російських дослідників кінця ХІХ–початку ХХ ст. домінуючим є історико-генетичний метод дослідження, що уможливив фіксацію та опис подій, пов'язаних з розвитком російської унійної Церкви у їх хронологічній послідовності.

Друга група репрезентована працями Є. Адамова [6], Я. Ковальського [7], Д. Похилевича [8], М. Шейманна [9–12], М. Шестакової [13], що займалися питаннями російсько-ватиканських взаємин. Першочерговим завданням радянських дослідників С. Возняка [14], П. Довгалюка [15], Е. Коровіна [16–17] була дискредитація Святого Престолу як міжнародної інституції, змалювання його зовнішньої політики в контексті експансіонізму та клерикалізму. Проте праці І. Григулевича [18], Я. Ковальського [19] цікаві з огляду на комплексний характер аналізу історіографічних набутоків вітчизняної науки, введенням у науковий обіг значного масиву архівних матеріалів.

Таким чином, праці авторів радянського періоду характеризуються використанням марксистсько-ленінської методології, тенденційністю та антиклерикальним характером, проте є показовими в контексті історіографії досліджуваної проблеми, оскільки містять системний виклад історії російсько-ватиканських відносин кінця ХІХ – початку ХХ ст.

До третьої групи належить одне з найбільш комплексних біографічних досліджень, присвячених постаті А. Шептицького в контексті розвитку екуменічного руху – праця К. Королевського «Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944)» [20]. Важливою для дослідження процесів інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії є праця К. Королевського «Уніятизм» [21], котрий розглядав унію як богословську проблему та виокремлював питання поширення унійного руху в Росії. У праці К. Королевського з'ясовано концептуальні засади унійного руху, еклезіологічне значення досліджуваного феномену, його філософське й богословське наповнення.

Важливою в контексті досліджуваної проблеми є праця польського науковця М. Вавжонека «Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії» [22]. Робота характеризується широким обсягом використаних архівних матеріалів, ґрунтовністю й комплексним аналізом процесів інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії.

Третю групу історіографії репрезентують також студії Е. Вінтера [23–25], Дж. Канделоро [26], С. Маджистера [27], котрі займались вивченням зовнішньої політики Святого Престолу з урахуванням російського контексту. Питанням налагодження взаємин між Апостольською Столицею та Росією, а згодом – Радянським Союзом, присвячене дослідження В. Роода, побудоване на значній документальній базі, що охоплює період 1917–1989 рр. Праця містить цінний фактологічний матеріал, який дозволяє з'ясувати мету Святого Престолу в контексті просування унійного руху в Росії [28].

Взаємини Святого Престолу й Росії впродовж 1900–1950 рр. досліджував відомий французький історик А. Венгер [29]. У праці значну увагу приділено процесу становлення і розвитку католицизму східного обряду в Росії.

Проблема розвитку унійної моделі православно-католицьких взаємин та місце у цьому процесі РПЦ досліджена італійським вченим А. Тамборою [30]. У монографії показано еволюцію сприйняття унії у російському суспільстві та аналізується шляхи та засоби поширення унійних ідей, ініційовані Святим

Престом. Акцентовано увагу на дискусійності питань вибору методів удосконалення моделі унії на початку ХХ ст.

З-поміж сучасних зарубіжних науковців, що займались проблемами російсько-ватиканських взаємин на початку ХХ ст., варто виділити низку російських дослідників: О. Андріянову [31–33], О. Васильєву [34], В. Гайдука [35], А. Доброєра [36], Ю. Карлова [37–38], Є. Токареву [39–41], З. Яхимович [42], О. Яхонтову [43]. Питанням зовнішньої політики Святого Престолу на початку ХХ ст. досліджуються у працях Т. Зонової [44–45]. Дослідження цих авторів написані із залученням широкої джерельної бази, цінні своєю ґрунтовністю та інформативністю, проте зберегли тенденційність оцінок і антиватиканську риторику.

Важливим є аналіз основних тенденцій зовнішньої політики імперського уряду, що впливала на формування моделі російсько-ватиканських відносин та визначала перспективи розгортання проекту унійної Церкви на російських теренах. Відображення результатів вказаних досліджень знаходимо у працях російських науковців О. Айрапетова [46], А. Ігнат'єва [47]. Державно-церковні відносини в Росії були предметом наукового зацікавлення В. Задворного [48], О. Ліценбергер [49], М. Одінцова [50–53].

Сучасні російські дослідники активно займаються вивченням проблем духовно-релігійного розвитку і конфесійної карти російського суспільства на початку ХХ ст. Серед інших виокремимо працю К. Цимбаєвої [54]. У цьому дискурсі варто розглядати також висвітлення проблем церковної унії та її трансформації впродовж історичних етапів розвитку у дослідженнях Л. Воронцової та С. Філатова [55–56], О. Юдіна [57–58].

Сучасні російські науковці висвітлюють проблеми розвитку унійного руху з точки зору геополітичних інтересів Російської Федерації. В їхніх дослідженнях домінує критичне ставлення до унії як методу об'єднання Церков та до ГКЦ як моделі цієї унії. Російські науковці обґрунтовують ексклюзивність московського православ'я і таким чином, екстраполюють це бачення на

унійний рух в Росії. У цих працях простежується виразна тенденція до абсолютизації ролі громад російських греко-католиків та їхніх лідерів. Зокрема, студії О. Юдіна виразно тяжіють до замовчування ролі А. Шептицького в процесі інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії та утворення Екзархату в 1917 р.

Цікавим з точки зору дослідження процесів інституалізації російського католицизму східного обряду є вивчення внутрішньополітичної ситуації в Російській імперії на початку ХХ ст., особливостей її суспільно-політичного устрою, суспільно-духовних трансформацій. Досить повно й комплексно зазначені проблеми відображені у працях М. Палеолога [59], О. Барінової [60], М. Данилевського [61].

З-поміж наукового доробку російських істориків та релігієзнавців вирізняється праця о. Сергія Голованова «Вселенский народ. Очерк истории католического апостолата», для якої характерний комплексний підхід до аналізу процесів інституалізації католицизму східного обряду в Росії [62].

Сама ідея церковної унії здебільшого викликає критичне ставлення з боку російських науковців. Зокрема, у виданні «Пагубное единомыслие Унии: история и современность» [63], опублікованому в Санкт-Петербурзі в 1996 р. знаходимо різку критику унійних ідей, самої концепції відновлення церковної єдності, а також зовнішньої політики Ватикану, спрямованої, на думку російських науковців, на приховане просування прозелітизму, навіть після ухвалення Баламандського протоколу, котрий офіційно позбавив унійну модель перспектив розширення присутності на конфесійній карті світу.

Четверта група історіографії репрезентована студіями сучасної української дослідниці Е. Бистрицької, праця котрої представляє цілісний і ґрунтовний аналіз формування Східної політики Ватикану наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., аналізує процеси поширення унійних ідей на теренах Російської імперії [64]. Окрім ґрунтовної монографії, цінною в процесі написання дисертаційного дослідження була низка публікацій зазначеної історикині, присвячених питанням зовнішньої політики Апостольської Столиці в контексті поширення унійного руху на терени східного християнства [65–97].

Цінними в процесі підготовки дисертації були праці Л. Гентош [98, 99], присвячені проблемам східної політики Ватикану й, у ширшому розрізі, вивченню системи взаємодії Святого Престолу та Російської держави на різних історичних етапах. Дослідження побудовані на потужній документальній основі, характеризуються комплексним об'єктивним підходом до вивчення джерел, ґрунтовними аргументованими висновками, цілісним науковим баченням досліджуваних проблем.

Окремим питанням позиції Святого Престолу в структурі міжконфесійних відносин на початку ХХ ст. присвячені публікації сучасних вітчизняних дослідників М. Бабія [100], К. Вергелеса [101], А. Колодного [102–103], Л. Филипович [104], Г. Хоружого [105–106], П. Яроцького [107–109] та інших.

Сучасні українські дослідники також значну увагу приділили теоретичному обґрунтуванню унійних ідей, розвитку католицизму східного обряду, участі ГКЦ у суспільно-політичному житті. Питання розбудови унійної Церкви досліджував І. Паславський [110]. В контексті вивчення історичних обставин розвитку ГКЦ відзначимо праці Б. Гудзяка [111], Л. Гузара [112], О. Недавної [113–114], В. Перевезія [115–116], Н. Стоколос [117], О. Турія [118], Р. Шеретюк [119–120].

Проблема ідентичності моделі католицизму східного обряду в його українському втіленні детально висвітлена в праці С. Кияка, котра характеризується ґрунтовністю, системним підходом до аналізу історії українського греко-католицизму, використанням значного обсягу документальних матеріалів [121]. Цінними в процесі підготовки дослідження були публікації С. Кияка, присвячені проблемам міжконфесійних відносин, формуванню ідентичності українського католицизму [122–123].

На відміну від української історичної науки, яка послуговується сучасною методологією, праці православних істориків Церкви, які конфесійно належать до УПЦ (МП), превалюють усталені схеми оцінки унійного руху, діяльності

ГКЦ, митрополита А. Шептицького. Конфесійною заангажованістю, тенденційністю характеризуються праці О. Добоша [124–127], С. Яблунівського [128], О. Дацюка [129].

З-поміж напрацювань діаспорної української історіографії варто виділити праці В. Дорошенка [130–131], Б. Казимири [132], І. Музички [133], Й. Терелі [134], М. Чубатого [1345–136], І. Шевціва [137]. У них побіжно зазначено окремі аспекти розвитку унійного руху в Росії, оскільки предметом їх досліджень була діяльність ГКЦ та її очільника митрополита А. Шептицького. Проте важливим в контексті написання нашого дослідження був фактологічний матеріал, що ілюструє процеси інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії.

Вартою уваги є праця А. Базилевича, котра висвітлює різноманітні аспекти богословської спадщини А. Шептицького, аналізуючи окремі положення його теоретичних здобутків [138]. Праця є цінною в контексті з'ясування теоретико-богословських поглядів А. Шептицького на розбудову церковної унії, зокрема, в російському контексті. Цінною у контексті вивчення теоретико-богословської спадщини А. Шептицького була праця Р. Тожецького [138].

На жаль, сучасні українські дослідники не приділили належної уваги унійній діяльності митрополита А. Шептицького. Серед наукових праць виокремимо публікації Ю. Аввакумова [140–141]. Зокрема, у вступній статті до збірника «Митрополит А. Шептицький і греко-католики в Росії» подано загальний огляд процесу інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії та участі у ньому А. Шептицького [140]. Важливою для розуміння концепції церковної єдності, виробленої Митрополитом, є праця українського дослідника Я. Москалика [142]. Предметом дослідження особи А. Шептицького у розвідках Я. Заборовського [143–144], У. Кошетар [145–146] є окремі аспекти його суспільно-політичної та церковної діяльності.

Певний внесок в історіографію досліджуваної проблеми зробила і авторка дослідження. Низка наукових публікацій У. Безпалько відображає процеси

формування громад греко-католиків в Російській імперії на початку ХХ ст., встановлення особистісних взаємин представників громад з митрополитом Галицьким Андреем Шептицьким, інституалізацію КЦ (сх. об. в Росії) та утворення екзархату [147–162].

Таким чином, внесок зарубіжних і вітчизняних вчених у досліджувану нами тему, починаючи з ХІХ ст. і до сучасного періоду, є вагомим, але констатуємо відсутність спеціальних студій вивчення процесів інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії на початку ХХ ст. у контексті тенденцій розвитку сучасного християнського простору, переосмислення екуменічної традиції, формування нової моделі міжцерковних взаємин і пошуків оптимального шляху до становлення діалогу церков і конфесій, проблема якого зберігає актуальність і на сьогоднішньому етапі.

1.2. Джерельна база

З огляду на те, що проблема інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії майже не розроблена в українській історіографії, варто зазначити, що джерельна база пропонованого дисертаційного дослідження відзначається деякою специфікою.

Джерела, використані в процесі підготовки дисертації, можна умовно поділити на групи: 1) неопубліковані архівні матеріали; 2) збірники документів, видані в Україні та Росії; 3) спогади очевидців та учасників становлення Католицької Церкви східного обряду в Росії; 4) часописи Східної Галичини початку ХХ ст.; 5) електронні ресурси Ватикану, на яких оприлюднено документи, що характеризують розвиток унійного руху.

Значний масив документів зберігається у ЦДІАЛ України. Під час написання дисертації нами опрацьовано фонд 358 «Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ». Фонд складається з трьох описів і містить у цілому 1438 справ, що характеризують особистісний шлях митрополита А. Шептицького в його духовному і кар'єрному зростанні, висвітлюють окремі сторінки з історії ГКЦ, ілюструють процес набуття митрополитом повноважень на управління унійним рухом в Російській імперії.

Окремим блоком з-поміж документів фонду варто виділити епістолярну спадщину А. Шептицького. Листування характеризується значним переліком адресатів, широким спектром проблем і питань, що розглядаються у листах, комплексним баченням місця і ролі ГКЦ у поширенні унійних ідей на східні терени.

Опис 1 включає документи, що присвячені висвітленню процесів поширення унійного руху на початку ХХ ст., інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії, налагодження зв'язків з представниками греко-католицького духовенства в

Росії, а також інших країнах світу [163–179]. Під час розгляду питання нами були використані пастирські послання А. Шептицького до духовенства [165] пастирське послання А. Шептицького до духовенства і народу «Про обрядові справи» [166], нотатки та чорнові записи А. Шептицького [168–169].

Опис 2 містить, переважно, документи, що характеризують зовнішньополітичну активність митрополита А. Шептицького, його співпрацю з Римською курією у напрямку розбудови католицизму східного обряду в Росії [180–201]. Важливим документом, що ілюструє стратегічне бачення А. Шептицького розбудови унійного руху в Росії, є доповідь митрополита на першому Велеградському Конгресі [185].

Окремий розділ в структурі опису 3 фонду складають документи, що характеризують становище КЦ (сх. об.) на території Російської імперії, згодом – СРСР [202–233]. Зокрема, тут містяться цінні документи, що підтверджують канонічність повноважень митрополита А. Шептицького на управління справами поширення унійного руху на російських теренах [202–203; 207–208; 213]. Окрему увагу варто приділити звіту російського екзарха Л. Федорова, що висвітлює стан КЦ (сх. об.) в Росії на початковому етапі встановлення більшовицького режиму в Росії. Документ, підготований для папи Пія XI, є цілісним, глибоко аналітичним за характером, і підсумовує весь етап структуризації унійної Церкви в Росії, її інституційного оформлення, окреслює перспективи розвитку [216].

Важливим джерелом для вивчення процесів інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії є звіти й матеріали, зібрані князем Петром Волконським, соратником А. Шептицького у справі поширення унійного руху [221–223]. На прохання А. Шептицького П. Волконський впорядкував значний масив документів, що висвітлюють діяльність Л. Федорова, екзарха російських католиків східного обряду, а також листи матері Л. Федорова, активної діячки російського унійного руху, в яких вона висловлювала різку критику спроб латинізації східного обряду, що мали місце з ініціативи одного з лідерів громади

російських греко-католиків о. Олексія Зерчанінова [221, арк. 18]. Окрім того, П. Волконський у своїх звітах приділяв увагу питанням втручання представників польського католицького кліру у справи російських греко-католиків, внутрішнім конфліктам всередині петербурзької унійної громади висвітлював проблему юрисдикційного підпорядкування Російської Унійної Церкви [221, арк. 24–26].

Важливою сторінкою в історії інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії стала боротьба за легалізацію в умовах репресивної політики імперського уряду. Зокрема, цінним джерелом для з'ясування особливостей внутрішньої структуризації та визначення зовнішнього статусу став звіт Л. Федорова від 1911 р., надісланий А. Шептицькому. В цьому документі говориться про спроби нормалізації взаємин із представниками російського бюрократичного апарату, а також про крах плану легалізації Російської католицької церкви східного обряду після вбивства П. Столипіна, керівника Департаменту іноземних віросповідань, що проявляв деяку лояльність щодо російських греко-католиків, зважаючи на родинні зв'язки з княгинею Н. Ушаковою, – одною з активних сподвижниць справи розвитку унійного руху в Росії [222, арк. 10–10 а].

Окремі аспекти приватного листування митрополита А. Шептицького з представниками Римської курії висвітлені у документах Ф. 821 «Департамент духовних справ іноземних віросповідань» Центрального державного історичного архіву у Санкт-Петербурзі. Документи, котрі були проаналізовані, свідчать про тісний зв'язок митрополита А. Шептицького з представниками російських греко-католицьких громад, доводять його активну участь у процесах інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії, висвітлюють неоднозначну позицію Святого Престолу щодо її юрисдикційного підпорядкування в контексті розвитку ватикансько-російських міждержавних відносин [234].

Важливим джерелом дослідження унійного руху в Росії є збірники документів. Нами використані документи, опубліковані у збірнику

«Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії», виданому на основі ґрунтовної добірки архівних матеріалів, що зберігаються в ЦДІАЛ України, а також у інших архівних установах України, Росії, Ватикану [235].

Документи збірника комплексно висвітлюють причини і передумови поширення унійного руху на теренах Російської імперії, характеризують діяльність митрополита А. Шептицького, спрямовану на розбудову й інституалізацію КЦ (сх. об.) в Росії, допомагають з'ясувати ключові моменти процесу становлення російського греко-католицького екзархату, зокрема, пошук можливостей врегулювання канонічного статусу унійної Церкви.

Важливими в контексті підготовки пропонованої роботи є листи представників громад російських греко-католиків до митрополита Андрея. З-поміж найбільш активних російських кореспондентів А. Шептицького варто виділити Л. Федорова, О. Зерчанінова, І. Дейбнера, М. Толстого, які на різних етапах становлення КЦ (сх. об.) в Росії так чи інакше прилучилися до розбудови, зміцнення й закріплення офіційного юридичного статусу на конфесійній мапі Росії.

Ґрунтовні звіти Л. Федорова як майбутнього екзарха російських греко-католиків дають нам можливість з'ясувати особливості становища в унійних громадах, основні тенденції й проблеми розвитку російської унійної Церкви, виокремити найбільш контроверсійні моменти в історії становлення католицизму східного обряду в Російській імперії на початку ХХ ст.

У контексті вивчення екуменічної спадщини митрополита А. Шептицького варто виокремити збірник документів та матеріалів «Митрополит Андрей Шептицький: Документи і матеріали 1899–1944. Т. I: Церква і церковна єдність» [236]. У збірнику вміщено пастирські послання митрополита, уривки його богословських праць, статей, листи, що висвітлюють різні аспекти проблеми відродження церковної єдності та встановлення міжцерковного діалогу як способу еклезіологічного порозуміння між християнськими Сходом і Заходом. Знаходимо й проекти розбудови унійної Церкви як моделі подолання міжконфесійних розбіжностей, формування нової,

синтетичної християнської ідентичності, очищеної від нашарувань негативного досвіду минулих конфліктів та світоглядних протистоянь.

З'ясувати окремі аспекти унійних ідей А. Шептицького, систематизувати погляди ієрарха щодо Церкви як соціальної інституції та її участі в історичних та культурних процесах, творенні актуального соціально-політичного контексту допомагають документи, вміщені у збірниках «Митрополит Андрей Шептицький: Документи і матеріали 1899–1944. Т. II, кн. 1: Церква і суспільне питання. Пастирське вчення та діяльність» [237], а також «Митрополит Андрей Шептицький: Документи і матеріали 1899–1944. – Т. II, кн. 2: Церква і суспільне питання. Листування» [238]. Корисним для написання дисертації був збірник «Митрополит Андрей Шептицький: Матеріали та документи (1865–1944 рр.)», виданий під редакцією Ю. Заборовського [239].

Окремі сторінки діяльності митрополита А. Шептицького у напрямку розбудови унійної Церкви в Росії висвітлені у документах, вміщених у збірнику «Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки» [240]. Документи, вміщені в зазначеному збірнику, яскраво ілюструють особливо упереджене й вороже ставлення радянської влади до особи митрополита, успадковане від російського імперського режиму.

Важливим джерелом, що дає можливість чіткіше з'ясувати нормативно-правові й філософсько-теологічні передумови поширення унійного руху на російських теренах, є збірник офіційних церковних текстів «Православ'я та католицизм. Від конфронтації до діалогу» [241]. Документи висвітлюють динаміку налагодження міжцерковних взаємин між Православними Церквами та РКЦ впродовж другої половини XIX – XX ст.

Вагомим джерелом в контексті підготовки пропонованого дослідження є збірник документів «З терпінням маємо нести хрест свій...» [242]. У матеріалах збірника висвітлено окремі сторінки життя й діяльність екзарха російських греко-католиків Л. Федорова, його внесок у розбудову й інституалізацію Російської Католицької Церкви східного обряду, налагодження взаємозв'язків і співпраці з митрополитом Галицьким А. Шептицьким.

Ще одним блоком джерел, якими послуговувалась авторка, є матеріали часописів початку ХХ ст.: «Буковина», «Діло», «Kurjer Lwowski», «Нива», «Новий час», «Січ», «Słowo Polskie», «Українське слово». Зокрема, корисний матеріал щодо унійного руху й питань розбудови католицизму східного обряду в Росії міститься в галицькому часописі «Нива» періоду 1908–1916 рр. [243–291]. На сторінках часопису знаходимо публікації, присвячені збереженню чистоти східного обряду, офіційній політиці Ватикану щодо унійного руху. Значна кількість публікацій у «Ниві» впродовж 1908–1916 рр., присвячених унійній проблематиці, місійним завданням греко-католицизму на початку ХХ ст., проблемам конфесійної ідентифікації та налагодженню міжцерковних і міжнаціональних взаємин на тлі конфесійних розбіжностей демонструє високий рівень суспільного інтересу до означених питань, підкреслює посилену увагу ГКЦ до проблем унійного руху, зокрема, його просування на російських теренах.

Статті у часописах засвідчують неоднозначність сприйняття у галицькому суспільстві РКЦ та намагань польського католицького духовенства юрисдикційно підпорядкувати громади російських греко-католиків. Значний масив публікацій містить критичні судження щодо позиції польського католицького кліру в контексті формування концепції унійної моделі відновлення церковної єдності. Більшість цих положень відображені у відгуку на працю відомого теоретика уніонізму О. А. Пальмієрі «Російська церква», перекладену особисто А. Шептицьким [251, с. 569–573].

Варто зазначити, що на сторінках галицьких часописів того часу знаходимо полеміку щодо оцінки діяльності митрополита А. Шептицького. Різні точки зору на особу митрополита представляли публікації у газеті «Діло» та часописі «Нива». Автори «Діла», як правило, звинувачували митрополита у зраді українських національних інтересів, пропольській діяльності, надмірній політизації тощо. Спростування цих характеристик містилися в статтях «Ниви» [250, с. 531–537]. Аналіз цих публікацій уможлиблює розуміння проблеми

сприйняття особи митрополита А. Шептицького в суспільній думці Східної Галичини, а, відтак, його позиціонування в урядових колах Російської імперії та середовищі Римської курії як особи, надміру заангажованої в політичних та національних питаннях.

Цікавий інформативний матеріал містять статті «Ниви», присвячені Велеградським з'їздам 1907–1912 рр. У них висвітлювались програмні засади з'їздів, публікувалися звіти про проведення заходів, обговорювалися результати й висловлювалися прогнози щодо подальшого втілення розглянутих унійних програм [252; 284].

Сегментом джерельної бази дисертації є спогади сучасників і сподвижників митрополита А. Шептицького у справі розбудови російської унійної Церкви, зокрема, М. Толстого [292], М. Траге [293]. Цікавими з точки зору дослідження конфесійної кон'юнктури в Російській імперії на початку ХХ ст. є спогади митрополита Євлогія (Георгієвського) – одіозної постаті в історії російського православ'я, доля якого на одному з етапів була пов'язана з митрополитом Антонієм Храповицьким, котрий тривалий час брав участь в епістолярному діалозі з А. Шептицьким. Характер цього спілкування, його мета й результати будуть розглянуті в дослідженні більш детально. Зазначимо лише, що у 1919 р. обидва російські ієрархи, Євлогій та Антоній скористалися резиденцією А. Шептицького у Львові для політичного притулку [294].

Цінним джерелом є енцикліки папи Лева XIII у контексті формування теоретичних засад унійного руху. Ці джерела допомагають вибудувати чітку хронологію розвитку унійних поглядів Лева XIII, встановити закономірний зв'язок між формуванням ідеологічного підґрунтя унійного руху і поширенням зазначених ідей на російських теренах, а також виокремити зовнішньополітичний та внутрішній інституційний чинники впливу на розбудову КЦ (сх. об.) в Росії [295–302].

Таким чином, джерельна база пропонованого дослідження є репрезентативною й уможливорює здійснення об'єктивного й системного

аналізу основних закономірностей поширення унійного руху в Російській імперії, з'ясування логіки й послідовності подій, що супроводжували процес розбудови Католицької Церкви східного обряду в Росії, визначення ролі і місця митрополита Галицького А. Шептицького в досліджуваних процесах, висвітлення теоретичних передумов й практичних особливостей поширення унійного руху на території Російської імперії.

У той же час, дослідження документальної бази потребує уточнення й узагальнення фактологічного матеріалу, вимагає знайомства з більш широкими пластами джерел, що ілюструють систему міжконфесійних зв'язків у Російській імперії на початку ХХ ст., окреслюють вплив держави на розвиток Церкви в суспільстві, уточнюють можливості реалізації прав на вільне віросповідання в умовах неофіційної конфесійної диктатури РПЦ як механізму ідеологічного тиску імперського державного апарату.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Для проведення фахового наукового дослідження важливим є вибір сучасної методологічного інструментарію [73, с. 214–215]. Історична наука уможлиблює використання широкого спектру методів і принципів дослідження, проте ключовими залишаються принципи історизму, об'єктивності, критичного аналізу. Авторка дослідження в процесі підготовки роботи послуговувалася загальними науковими методами – системного та структурного аналізу, синтезу, дедукції та індукції, історичним і логічним та іншими. Їхнє використання забезпечило проекцію історичної парадигми досліджуваного періоду на процеси поширення унійних ідей на терени Російської імперії; індуктивне осмислення інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії на основі окремих суспільно-історичних явищ, подій.

В основі дослідження – цивілізаційний підхід до трактування історичних фактів та процесів, котрий прийшов на зміну марксистсько-ленінській концепції наукового пізнання [303]. Зокрема, на протипагу ідеологічно заангажованим трактуванням унійного руху на території Російської імперії як політичного проекту Ватикану висувається теза про особливе місійне призначення ГКЦ як моделі міжцерковного поєднання, спроба втілення якого відбулась на російських теренах, з урахуванням специфічних соціально-політичних, духовно-культурних й ментальних особливостей російського суспільного простору початку ХХ ст. Тобто, можна говорити про цивілізаційний вимір досліджуваних подій та процесів, особливу аксіологічну компоненту в дослідженні ролі й місця унійної Церкви в Росії в структурі світового християнського простору на початку ХХ ст.

Аналізуючи російський вектор розвитку унійної програми Святого Престолу, авторка послуговувалася доробком радянської історіографії,

застосовуючи методи критичного аналізу й системності. В цьому сенсі можна говорити про використання методу аналітичного опрацювання наукового тексту, з урахуванням історичних умов його створення і трактування інтерсуб'єктності викладеного матеріалу.

Декларуючи принцип об'єктивності як один із ключових при написанні дисертаційного дослідження, ми звернули увагу на існуючий в окремому сегменті історіографічних студій конфлікт між модерністськими і постмодерністськими концептами наукового пізнання. Зокрема, важливим є з'ясування самої можливості дотримання принципів наукової об'єктивності, позаконфесійності, плюралізму у вимірі роботи конкретного науковця з його багажем професійних знань, теоретичного й практичного досвіду, можливих суб'єктивних упереджень та існуючих у свідомості стереотипів [304, с. 40–42]. Відтак важливо було усвідомити, наскільки інтерпретаційним є рівень дослідження авторів різних епох та конфесійної приналежності, що набуває особливої ваги під час аналізу проблем православно-католицького діалогу.

Для глибшого розуміння процесів інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії на початку ХХ ст. актуальним є застосування таких концептів метатеоретичного рівня наукового пізнання як «парадигма», «картина світу», «стиль мислення». Розробкою зазначених понять у їх метатеоретичному вимірі займався Томас Кун, праця якого «Структура наукових революцій» дала поштовх розвитку нового напрямку методологічних студій [305]. Т. Кун стверджував, що створення певної парадигми дає можливість не лише узагальнити накопичений емпіричний і теоретичний досвід, витворивши на його основі певну формулу наукового пізнання, але й дозволяє створити зразок для наукових досліджень в майбутньому.

У контексті пропонованого дослідження формування системної парадигми наукового пізнання є одним із ключових завдань, спрямованим на усвідомлення нерозривних зв'язків українського національно-духовного простору зі світовим конфесійним контекстом, а точніше – висвітлення

особливої ролі ГКЦ та її лідера початку ХХ ст. А. Шептицького у процесах поширення унійного руху на російські терени, започаткування і розгортання особливого місійного проекту на території Російської імперії, за активного сприяння Святого Престолу.

Структура пропонованої дисертації сформована відповідно до проблемно-хронологічного методу викладу матеріалу, побудована на використанні загальнонаукових методів: системного та структурного аналізу, синтезу, дедукції та індукції, історичного і логічного.

Методи системного та структурного аналізу уможливили комплексне дослідження місця і ролі унійної Церкви в структурі конфесійної мапи Російської імперії; дозволили виокремити зовнішні та внутрішні чинники розвитку російського унійного руху. Синтетичний метод уможливив вивчення процесів інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії в їх логічній цілісності, дозволив встановити причинно-наслідкові зв'язки у послідовності окремих подій та явищ, пов'язаних із розвитком громад російських греко-католиків та їх подальшою структуризацією.

За допомогою методу індукції ми отримали загальні висновки щодо характеру, динаміки й парадигми інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії на основі окремих фактів та явищ, зв'язки між якими були нами встановлені. Дедукція уможливила екстраполяцію загальних висновків на конкретні історичні явища та події, дозволивши більш системно і глибоко проаналізувати історико-філософські та політичні передумови поширення унійного руху в Росії, виокремити основні проблеми і напрямки в процесі інституційного оформлення КЦ (сх. об.) в Росії, її інтеграції в систему міжконфесійних зв'язків в Російській імперії на початку ХХ ст.

Серед спеціально наукових методів дослідження найбільш важливими під час написання роботи були методи: історико-генетичний; періодизації; компаративний; діахронний; метод бібліографічної евристики. Також був використаний сучасний метод психоісторії.

Історико-генетичний метод застосований в контексті створення загальної структури тексту пропонованого дослідження. Використовуючи зазначений метод, ми послідовно проаналізували еволюцію процесів інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії в їх суспільно-культурному та нормативному вимірі; з'ясували основні закономірності у розвитку російських греко-католицьких громад; дослідили вплив митрополита А. Шептицького на створення унійної Церкви в Росії.

Метод періодизації дозволив встановити чітку послідовність і внутрішню структуру в процесах інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії, виокремити логічні етапи в розвитку унійної Церкви – від формування перших громад російських греко-католиків до утворення Екзархату КЦ (сх. об.) в Росії.

Інституалізація КЦ (сх. об.) в Росії в її історичному контексті проаналізована за допомогою компаративного методу, котрий уможливив створення об'єктивної картини розвитку досліджуваних процесів, дозволив глибше зрозуміти динаміку і характер розвитку унійної Церкви в Росії на тлі тогочасної конфесійної ситуації в країні.

Застосування методу бібліографічної й архівної евристики дозволило більш чітко та системно проаналізувати наявну історіографію та джерельну базу досліджуваної проблематики; класифікувати науковий доробок відповідно до тематично-хронологічного принципу; відібрати та проаналізувати фонди, окремі архівні документи.

У контексті аналізу теоретико-методологічної бази дослідження вважаємо за необхідне уточнити термінологію, використану і впроваджену нами у сучасну наукову лексику. Слід зазначити, що в науковій літературі поширеними є визначення «Російська Греко-Католицька Церква», «Російська Католицька Церква візантійсько-слов'янського обряду» [57, 58,], що в цілому є допустимим, зважаючи на наявні першоджерела. У деяких документах знаходимо такі самоназви Церкви російських греко-католиків як «Російська Кафолічна Церква греко-російського обряду», «Православно-Кафолічна

Церква в Росії» [235, с. 723–735]. Таким чином, єдиної універсальної назви новоствореної церковної інституції не маємо.

У контексті пропонованого дослідження ми вважали за доцільне досягнути певної термінологічної єдності, а також максимально чітко означити юрисдикційні, конфесійні та історичні межі досліджуваної церковної інституції. Відтак, вводимо в науковий обіг визначення «Католицька Церква східного обряду в Росії», як нормативне та найбільш логічне. На наш погляд, це формулювання є оптимальним, оскільки максимально чітко передає сутність зазначеної церковної організації, котра набула інституційної повноти і канонічності внаслідок утворення Екзархату в 1917 р. Визнаючи юрисдикційну приналежність до Святого Престолу і водночас наполягаючи на збереженні східної обрядової ідентичності, російські католики східного обряду прагнули до створення власної моделі Східної Церкви, у певних аспектах відмінної від ГКЦ у Східній Галичині. Правомірним також вважаємо використання терміну «унійна Церква», що позначає не власне інституційне утворення, а модель реалізації міжцерковного поєднання, як у власне російському, так і в більш широкому контексті.

Виокремлено поняття «інституалізація КЦ (сх. об.) в Росії» як формалізацію і впорядкування організації життєдіяльності російської унійної Церкви, набуття зазначеним церковним утворенням всієї повноти юрисдикційної правоздатності внаслідок оформлення апостольського екзархату.

Таким чином, означені теоретико-методологічні засади дослідження дозволили авторці вийти за межі усталених трактувань і тематичної звуженості у вивченні процесів поширення унійних ідей на російських теренах початку ХХ ст., дали можливість глибше проаналізувати характер і суть інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії, з'ясувати окремі тенденції та причино-наслідкові зв'язки досліджуваних процесів. Першочерговим завданням дослідниці було подолання ідеологічної заангажованості окремих джерел та наукових праць, присвячених

вивченню історії греко-католиків в Росії, формування об'єктивної картини поширення унійного руху на території Російської імперії і з'ясування передумов та причин подальшого занепаду й краху унійного проекту в умовах радянського тоталітаризму.

Висновки до розділу 1

Опрацювання масиву історіографічної та джерельної бази є підставою для висновку, що у сучасній історичній науці бракує комплексного об'єктивного дослідження процесу становлення та інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії на початку ХХ ст. Застосування тематично-хронологічного принципу класифікації історіографічного доробку вітчизняних та зарубіжних науковців уможливило його чіткий і системний аналіз.

З'ясовано, що найбільш репрезентативною є група досліджень з питань дипломатичних взаємин Святого Престолу і Російської імперії. Увагу цій проблематиці приділили вітчизняні та зарубіжні науковці різних історичних періодів. Менш дослідженими є проблеми поширення унійного руху в Росії та реалізація унійної моделі побудови церкви як проекту Східної політики Ватикану на тлі домінувального впливу РПЦ.

Попри вагомий внесок вітчизняних і зарубіжних вчених у дослідження особи А. Шептицького, його унійна діяльність не стала предметом зацікавлення сучасних науковців.

Джерельна база пропонованого дисертаційного дослідження представлена наступними групами джерел: неопубліковані архівні матеріали; збірники документів, видані в Україні та Росії; спогади очевидців та учасників становлення КЦ (сх. об.) в Росії; релігійні часописи Східної Галичини початку ХХ ст.; електронні ресурси Ватикану, на яких оприлюднено документи, що характеризують розвиток унійного руху. Зазначимо, що значний масив документів, що розкривають проблематику інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії міститься в архівах Російської Федерації та Ватикану, доступ до яких є утрудненим з об'єктивних причин.

Джерельна база даного дослідження є репрезентативною й уможливорює здійснення об'єктивного й системного аналізу основних закономірностей поширення унійного руху в Російській імперії, з'ясування логіки й послідовності подій, що супроводжували процес розбудови КЦ (сх. об.) в Росії, визначення ролі і місця митрополита Галицького А. Шептицького в досліджуваних процесах, висвітлення теоретичних передумов й практичних особливостей поширення унійного руху на території Російської імперії.

Теоретико-методологічна база пропонованого дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, критичного аналізу, загальнонаукових та спеціально історичних методах.

Означені теоретико-методологічні засади дослідження дозволили авторці вийти за межі усталених трактувань і тематичної звуженості у вивченні процесів поширення унійних ідей на російських теренах початку ХХ ст., дали можливість глибше проаналізувати характер і суть інституалізації Російської католицької церкви східного обряду, з'ясувати окремі тенденції та причино-наслідкові зв'язки досліджуваних процесів.

Першочерговим завданням дослідниці було подолання ідеологічної заангажованості окремих джерел та наукових праць, присвячених вивченню історії греко-католиків в Росії, формування об'єктивної картини поширення унійного руху на території Російської імперії і з'ясування передумов та причин подальшого занепаду й краху унійного проекту в умовах радянського тоталітаризму.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Толстой Д. А. Римский католицизм в России. Историческое исследование. Т I. С.-Пб.: Издательство В.Ф. Демакова. 1876. 438 с.
2. Толстой Д. А. Римский католицизм в России. Историческое исследование. Т. II. Приложения. С.-Пб.: Издательство В.Ф. Демакова. 1876. 538 с.
3. Волконский П. М. Экзарх Леонид Федоров. (Некролог) // Экзарх Леонид Федоров. Глава русских католиков восточного обряда // Логос. № 48. 1993. Брюссель-Москва: «Жизнь с Богом». С. 10–44.
4. Диакон Василий ЧСВ. Леонид Федоров. Жизнь и деятельность. Научні і літературні публікації «Студіон» студитських монастирів. Ч. III–V. Рим. 1966. 833 с.
5. Соколов И. И. О соединении восточной и западной церквей. К современной характеристике униональной проблемы. С.-Пб.: Издательство В. М. Скворцова. 1911. 74 с.
6. Адамов Е. Дипломатия Ватикана в начальный этап империализма. М., 1931. 320 с.
7. Ковальський Я. В. Папы и папство. М.: Политиздат. 1991. 236 с.
8. Похилевич Д. Л. Современный католицизм. М.: Знания. 1960. 40 с.
9. Шейнман М. М. Ватикан и католицизм в конце XIX – нач. XX вв. М.: Издательство АН СССР. 1958. 468 с.
10. Шейнман М. М. Идеология и политика современного католицизма. Киев. 1960. 40 с.
11. Шейнман М. М. Католицизм в меняющемся мире. М.: Наука. 1975. 160 с.
12. Шейнман М. М. Краткие очерки истории папства. М.: Издательство АН СССР. 1952. 192 с.
13. Шестакова М. Церковники і сектантські ватажки на службі фашистських розвідок. Держполітвидав при РНК УРСР, 1938. 24 с.
14. Возняк С. Уніатство – знаряддя клерикального антикомунізму. К., 1987. 47 с.

15. Довгалюк П. М. Апостоли священної облуди (Нариси про католицьку клерикальну реакцію). Київ. 1963. 152 с.
16. Коровин Е. Католицька церква в капіталістичних країнах проти СРСР. Харків: Пролетар. 1932. 116 с.
17. Коровин Е.А. Католицизм как фактор современной мировой политики. М.: ОГИЗ. 1931. 214 с.
18. Григулевич Й. Р. Папство. Століття ХХ. К.: Політвидав. 1988. 544с.
19. Ковальський Я. В. Папы и папство. М.: Политиздатю 1991. 336 с.
20. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944). Львів: Свічадо. 2015. 512 с.
21. Королевський К. Уніятизм. Львів: Свічадо. 2014. 144 с.
22. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії // Записки чина святого Василя Великого. Рим. 2006. 232 с.
23. Винтер Э. О папской политике объединения церквей: К Ватиканскому церковному собору 1952 г. М.: Издательство АН СССР. 1962. С. 18–28.
24. Винтер Э. Папство и царизм. М.: Прогресс. 1964. 533 с.
25. Винтер Э. Политика Ватикана в отношении СССР: 1917–1968 гг. Третья часть трилогии. М., Прогресс. 1977. Ч. 3. 252 с.
26. Канделоро Дж. Католическое движение в Италии. М: Политиздат. 1991. 287 с.
27. Маджистер С. Политика Ватикана и Италия. М.: Прогресс. 1982. 335 с.
28. Роод В. Рим и Москва: Отношения между Святым Престолом и Россией / Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г. Львів: Свічадо. 1995. 279 с.
29. Венгер А. Рим и Москва: 1900–1950. М.: Русский путь. 2000. 616 с.
30. Тамборра А. Католическая церковь и русское православие: два века противостояния и диалога. М.: Библейско-богословский институт имени св. апостола Андрея. 2007. 631 с.

31. Андриянова О. А. Дипломатические отношения России и Ватикана в конце XIX – начале XX вв // Россия в Глобальном мире. № 9. СПб. 2005. С 13–17.
32. Андриянова О. А. Конфессиональная политика военных властей в Восточной Галиции в 1914–1915гг. // Проблема безопасности и военно-силовой политики в международных отношениях. СПб. 2007. С 203–233.
33. Андриянова О. А. Проблема восстановления дипломатических отношений между Россией и Ватиканом в конце XIX – начале XX вв. // Вестник СПбГУ. № 2. Ч I. СПб, 2007. С 234–239.
34. Васильева О. Ю. Русская православная церковь в политике Советского государства в 1943–1948 гг. М.: Институт российской истории РАН. 2001. 213 с.
35. Гайдук В. П. Диалог России в Ватиканом на рубеже XIX–XX вв. По новым архивным материалам) // Россия и Ватикан. Выпуск 2. М.: Наука. 2007. С. 95–114.
36. Доброер А. Православно-католический диалог после II Ватиканского собора // Православие и католичество: от конфронтации к диалогу: хрестоматия / сост. А. Юдин. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2005. 596 с.
37. Карлов Ю. Е. Миссия и Ватикан. М.: Международные отношения. 2004. 232 с.
38. Карлов Ю. Советская власть и Ватикан в 1917 – 1924 гг. // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века / под. ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. СПб, 2003. 321 с.
39. Токарева Е. Фашизм, церковь и католическое движение в Италии (1922–1943). М.: ИВИ РАН. 1999. 366 с.
40. Токарева Е. Отношения СССР и Ватикана: от переговоров к разрыву, 1922–1929 // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века / под. ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. СПб, 2003. 321 с.

41. Токарева Е. С. Проблемы статуса католической иерархии в переговорах СССР и Святого Престола в 20-е годы XX века // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века / под. ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. СПб, 2007. Вып. 2. 323 с.
42. Яхимович З.П. Россия и Ватикан: проблемы дипломатических взаимоотношений в конце XIX – начале XX вв. (по материалам АВПРИ) // Россия и Ватикан. Выпуск 2. М.: Наука. 2007 / Отв. ред. Е.С. Токарева, А. В. Юдин. С. 58–80.
43. Яхонтова Е.С. Православная Церковь как социальный институт в современном информационном пространстве. СПб.: ИВЭСЭП. 2008. 134 с.
44. Зонова Т. Дипломатия Ватикана в контексте эволюции европейской политической системы. М.: Московский государственный институт международных отношений. 2000. 197 с.
45. Зонова Т. Духовные основы и идеологические постулаты российской дипломатии // Религия и политика в XX веке. М.: Институт Всеобщей Истории РАН. 2005. 278 с.
46. Айрапетов О. Р. Внешняя политика Российской империи (1901–1914). М.: Европа. 2006. 668 с.
47. Игнатъев А. В. Внешняя политика России. 1907–1914: Тенденции. Люди. События. М.: Наука. 2000. 233 с.
48. Задворный В. История католической церкви в России. Краткий очерк. М.: Издание колледжа католической теологии имени св. Фомы Аквинского. 1995. 32 с.
49. Лиценбергер О. А. Римско-католическая Церковь в России: история и правовое положение. Саратов: Поволжская Академия государственной службы. 2001. 384 с.
50. Одинцов М. И. Государство и церковь: История взаимоотношений. 1917–1938 гг. М.: Знания. 1991. 64 с.
51. Одинцов М. И. Государство и церковь в России: XX век. М.: Луч. 1994. 171 с.

52. Одинцов М. И. Русская православная церковь в XX веке: история, взаимоотношения с государством и обществом. Центральный дом духовного наследия общества «Знание» России. М.: ЦИНО. 2002. 312 с.
53. Одинцов М. И. Католики и католическая церковь в России в 1914–1920-х годах // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX вв. Материалы коллоквиума, состоявшегося в Москве 23–24 июня / Под ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. С.-Пб.: Алетейя. 2003. С. 96–125.
54. Цимбаева Е. Русский католицизм. Забытое прошлое русского либерализма. М.: Эдиториал УРСС. 1999. 183 с.
55. Воронцова Л., Филатов С. Судьба католицизма в России. URL: <http://magazines.russ.ru/inostran/1998/11/filat.html> (дата звернения: 1.01.2019).
56. Воронцова Л., Филатов С. Католики и католицизм в России. URL: <https://www.keston.org.uk/enc/encyclo/15%20%20Catholics.html> (дата звернения: 1.01.2019).
57. Юдин А. Униональное движение в России и русской эмиграции в 1917 – 1924 гг. // Экзарх Леонид Федоров. Глава русских католиков восточного обряда. Брюссель-Москва: Жизнь с Богом. 1993. С. 103–152.
58. Юдин А. Леонид Федоров. М.: Христианская Россия. 2002. 304 с.
59. Палеолог М. Царская Россия накануне революции. М.: Международные отношения. 1991. 334 с.
60. Баринаева Е. П. Российское дворянство в начале XX века: социокультурный портрет. Самара: Самарский университет. 2006. 379 с.
61. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. М.: Книга. 1991. 574 с.
62. Голованов С. Вселенский народ. Очерк истории католического апостолата. URL: <http://www.vselenskiy.narod.ru/Rusapos24.htm> (дата звернения: 18.01.2019)
63. Пагубное единомыслие Унии: история и современность. 2-е изд. С.-Пб, 1996. 136 с.

64. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники. 2009. 416 с.
65. Бистрицька Е. «Східна політика» Ватикану: методологічні і практичні особливості дослідження // Українське релігієзнавство. Київ, 2015. № 71–72. С. 132–142
66. Бистрицька Е. Активізація унійних питань у російсько-ватиканських відносинах 1917–1920 рр. // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2009. Вип. 2. С. 247–252.
67. Бистрицька Е. Берестейська модель в системі екуменічного діалогу // «Берестя – 1596» в історичній долі українства: матеріали Всеукр. наук. конф. (Тернопіль, 29–30 лист. 1996 р.). Київ–Тернопіль, 1996. С. 4–8.
68. Бистрицька Е. Берестейська унія як екуменічна модель// Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 1997. Вип. 6(5). С. 324–328.
69. Бистрицька Е. Державницька позиція А. Шептицького напередодні і під час Першої світової війни // Державник, мислитель, богослов: матеріали Міжн. наук. конф. присв. 60-річчю від дня смерті митроп. А. Шептицького (Київ, 2 листопада 2004 р.). Київ: Українська Видавнича Спілка. 2005. С. 22–44.
70. Бистрицька Е. До питання екуменізму в теоретичній спадщині митрополита Андрея Шептицького // Ідея національної церкви в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 17–18 жовт. 1997 р.). Тернопіль, 1997. С. 184–191.
71. Бистрицька Е. До питання про екуменічну діяльність А. Шептицького в роки Другої світової війни // Розстріляна і відроджена церква: матеріали наук.-теорет. конф. до 55-ї річн. ліквід. УГКЦ рад. режимом – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2001. – С. 106–111.
72. Бистрицька Е. Доктрина унионизма и тенденции ее видоизменения в конце XIX – начале XX вв. // Вопросы религии и религоведения. Вып. VI:

Антология отечественного религиоведения: Религиоведение Украины. Часть 2. Религиоведение Украины конца XX – начала XXI в. М.: ИД «МедиаПром». 2010. С. 233–242.

73. Бистрицька Е. Дослідження східної політики Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією і СРСР (1878–1964 рр.): історіографічний аспект // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль. 2010. Вип. 1. С. 213–222.

74. Бистрицька Е. Еволюція унійної моделі православно-католицького діалогу в контексті східної політики Святого Престолу і Другий Ватиканський собор // Українське релігієзнавство. К., 2013. № 66. С. 88–98.

75. Бистрицька Е. Зміцнення міжнародного авторитету Російської православної церкви у сталінському плані боротьби з Ватиканом (1943–1948 рр.) // Український історичний журнал. 2009. № 6. С. 152–170.

76. Бистрицька Е. Концепція «третього Риму» у політичній стратегії Російської імперії та СРСР ХХ-го століття: історичний аспект // Українське релігієзнавство. К., 2009. № 52. С. 117–125.

77. Бистрицька Е. Особливості переслідувань Католицької церкви радянською владою у 1917–1923 рр. у контексті міжнародних відносин // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2009. Вип. 3. С. 212–217.

78. Бистрицька Е. Особливості розвитку радянсько-ватиканських відносин у 1917–1921 рр. // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжн. відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2009. Вип. 3. С. 88–99.

79. Бистрицька Е. Питання єдності церков у російсько-ватиканських дипломатичних відносинах 1914–1917 рр. // Україна і Ватикан. Вип. 1: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем: зб. наук. праць / за ред. А. Колодного, О. Ресента та ін. Івано-Франківськ–Київ, 2008. С. 453–460.

80. Бистрицька Е. Питання ліквідації Греко-католицької церкви у контексті радянсько-ватиканського протистояння // Мандрівець. 2009. № 4 (82). С. 26–30.
81. Бистрицька Е. Питання повоєнного облаштування світу у контексті російсько-ватиканських відносин 1914–1917 рр. // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2008. Вип. 3. С. 225–230.
82. Бистрицька Е. Православно-католицькі відносини в контексті релігійної ситуації України: проблема патріархату УГКЦ // Релігійна свобода. К., 2008. № 12. С. 102–104.
83. Бистрицька Е. Проблема співіснування християнських конфесій в теоретичній спадщині митрополита Андрея Шептицького // Тези другої звітної наукової конференції викладачів та студентів географічного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту за 1991 рік. Тернопіль, 1992. С. 118.
84. Бистрицька Е. Радянсько-ватиканське протистояння: конфлікт парадигми цінностей / Елла Бистрицька // Українське релігієзнавство (Україна – Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманіття сфер суспільного буття. До 150-ліття Андрея Шептицького. Науковий збірник за ред. Л. Филипович, П. Яроцького. К.:УАР. 2015). К., 2015. № 73. С. 136–142.
85. Бистрицька Е. Реалізація ідей церковної єдності у діяльності Російської католицької церкви східного обряду (1917–1923 рр.) // Питання історії України: зб. наук. праць. Чернівці: Технодрук. 2009. Т. 12. С. 48
86. Бистрицька Е. Російсько-ватиканські відносини в контексті міжнародної політики початку ХХ ст.: понтифікат Пія Х // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2007. Вип. 2. С. 121–128.
87. Бистрицька Е. Східна традиція як чинник ідентифікації Греко-католицької церкви у реформаторській діяльності митрополита А. Шептицького // Київська традиція і східний обряд в українському християнстві: наук. зб. Міжн. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 5 черв. 2004 р.). Київ–Тернопіль: Рада. 2004. С. 199–205.

88. Бистрицька Е. Українське православ'я та екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в роки Другої світової війни // Українське релігієзнавство. К., 2002. № 23. С. 45–56.
89. Бистрицька Е. Український аспект у російсько-ватиканських відносинах під час Першої світової війни // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2009. Вип. 1. С. 136–141.
90. Бистрицька Е. Унійні прагнення Ватикану кінця ХІХ – початку ХХ ст. і реформування Чину святого Василія Великого // Бучацький монастир отців Василіян. Науковий збірник / За ред. проф. Я. В. Стоцького. Жовква: Місіонер. 2012. 224 с.
91. Бистрицька Е. Унійністичні проекти Ватикану першої чверті ХХ ст. та їх сприйняття урядовими колами в Росії // Україна – Європа – Світ: міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжн. відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2011. Вип. 5. У 2 ч.: Україна–Європа–Світ: Історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку. С. 282–289.
92. Бистрицька Е. Участь Греко-католицької церкви в унійних проектах Ватикану першої третини ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. – К.: ВІР УАН. 2011. Випуск 47(5). С. 105–112.
93. Бистрицька Е. Участь митрополита А. Шептицького у суспільно-політичному житті Галичини початку ХХ ст. // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2005. Вип. 4. С. 69–74.
94. Бистрицька Е. Формування доктрини унійнізму в період понтифікату Лева ХІІІ (1878–1903 рр.): тенденції її відображення в Росії та вплив на становище Греко-католицької церкви Галичини // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2011. Вип. 1. С. 213–218.
95. Бистрицька Е. Юрисдикційні повноваження митрополита А. Шептицького в контексті унійністичних проектів та російсько-ватиканських відносин поч. ХХ ст. // Україна і Ватикан в контексті культурно-

цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 218–223.

96. Бистрицька Е. Юрисдикційні повноваження митрополита А. Шептицького на території Російської імперії в контексті уніоністичних проектів та російсько-ватиканських відносин початку ХХ ст. // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту Українознавства. К., 2009. Т. XXIV. С. 410–416.

97. Бистрицька Е.В. Встановлення дипломатичних відносин між Росією і Святим Престолом за понтифікату Лева XIII (1878–1903): від конфронтації до діалогу // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Вип. 9. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2012. 372 с.

98. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та україно-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів: ВНТЛ-Класика. 2006. 456 с.

99. Гентош Л. Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольською Столицею в 1919–1921 роках. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Hentosh_Liliana/Dyplomatychni_kontakty_Ukrainskoi_Narodnoi_Respubliky_z_Apostolskoiu_stolytseiu/ (дата звернення: 1.01.2019).

100. Бабій М. Ю. Міжконфесійний діалог: українсько-ватиканський вимір // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 327–333.

101. Вергелес К. М. Російська Православна Церква та її роль в міжконфесійному діалозі // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 372–375.

102. Колодний А. Другий Ватиканський Собор – митрополит Йосиф Сліпий – Український патріархат // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 239–262.
103. Колодний А. Християнство в його виявах і сьогочасних проблемах (за Іваном Оратинським) // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 62–71.
104. Филипович Л. О. Майбутнє міжконфесійного діалогу: подолання православних і католицьких стереотипів // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 319–327.
105. Хоружий Г. Ватикан: історія і сучасність. Львів: Місіонер, 2007. 280 с.
106. Хоружий Г. Ф. Східна політика Ватикану та її цивілізаційно-культурні вектори // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 38–44.
107. Яроцький П. Л. Культурно-цивілізаційні аспекти міжрелігійного діалогу // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 232–245.
108. Яроцький П. Проблеми Церкви й світу в рефлексіях папи Франциска // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 28–36.
109. Яроцький П. Церква і світ після Другого Ватиканського собору // Україна і світ після Другого Ватиканського собору. К.: УАР. 2013. С. 28–43.
110. Паславський І. Між Сходом та Заходом: Нариси з культурно-політичної історії української церкви. Львів, 1997. 143 с.
111. Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріарх і генеза Берестейської унії. Л.: Місіонер. 2000. 426 с.

112. Гузар Л. У пошуках гармонії. Львів: Інститут історії Церкви Львівської Богословської Академії. 48 с.
113. Недавня О. Особливості сучасного перебігу інституалізаційних процесів у спільнотах богопосвяченого життя Української греко-католицької церкви // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 350–357.
114. Недавня О. Особливість інституалізаційних процесів в українському греко-католицизмі в сучасних умовах // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 301–308.
115. Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30-х рр. ХХ ст. / НАНУ Інститут політичних і етносоціальних досліджень. К., 1998. 48 с.
116. Перевезій В. О. Служіння Богу і народу: УГКЦ між двома світовими війнами. К.: Світогляд. 2004. 204 с.
117. Стоколос Н. Російсько-православне «очищення обрядів» Греко-уніатської церкви та його трагічні наслідки для русинів-українців Холмщини і Південного Підляшся // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 122–128.
118. Турій О. Греко-католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2003. С. 67–85.
119. Шеретюк Р. Трансформація культової практики Греко-уніатської церкви на теренах Правобережної України напередодні її інкорпорації до складу російського православ'я // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 115–221.

120. Шеретюк Р. Інституалізаційні трансформації Греко-Уніатської Церкви в контексті етноконфесійної політики російського самодержавства (1772–1795 рр.) // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 171–181.
121. Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. Івано-Франківськ: Нова Зоря. 2006. 632 с.
122. Кияк С. Проблеми державно-конфесійних відносин, релігійної свободи та гідності людини в контексті Другого Ватиканського собору // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 46–56.
123. Кияк С. Український католицизм: історичний досвід європейської еклезіологічної інтеграції // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 45–55.
124. Добош О. (Протоіерей). Діяльність митрополита Андрія Шептицького у 1901–1921 рр. // Труды Київської Духовної Академії. 2011. № 13. С. 245–270.
125. Добош О. (Протоіерей). Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1921–1939 рр. // Труды Київської Духовної Академії. 2011. № 14. С. 239–257.
126. Добош О. (Протоіерей). Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1939–1944 рр. // Труды Київської Духовної Академії. 2011. № 15. С. 285–316.
127. Добош О. (Протоіерей). Митрополит Андрій Шептицький: Період становлення і сходження на митрополичий престол (1865–1900 рр.) // Труды Київської Духовної Академії. 2010. № 14. С. 154–161.
128. Яблуновский С. (Протоіерей). О развитии первенства римського патріарха // Труды Київської Духовної Академії. 2016. № 24. С. 273–283.

129. Дацюк О. (Протоієрей). Чин святого Василя Великого Української Греко-Католицької Церкви у ХІХ ст. // Труди Київської Духовної Академії. 2012. № 16. С. 303–322.
130. Дорошенко В. Митрополит А.Шептицький і об'єднання Церков. Логос VI: 2 (1955). С. 137–143.
131. Дорошенко В. Відношення Митрополита Андрея до Православ'я і Православних. Логос VI: 4. 1955. С. 284–291; VII: 1. 1956. С. 13–17.
132. Казимира Б. Митрополит Андрій і питання християнської єдності. Логос XI: 4. Жовтень-грудень, 1960. С. 292–300.
133. Музичка І. Екуменічна діяльність Митрополита Андрея Шептицького в Росії в 1914–1917 роках. Богословія XLVII. Рим, 1983. С. 3–39.
134. Тереля Й. Нарис історії російського католицизму та обряду. Торонто; Пряшів. 2001. 77 с.
135. Чубатий М. Митрополит Андрей та його ідея Католицької України. Філядельфія, «Обнова», 1953.
136. Чубатий М. Митрополит Андрей та Православний світ. Логос VI: 2 (Йорктон, Саск., 1955). С. 123–136.
137. Шевців І. Митрополит Андрей Шептицький – Атлант З'єдинення Церков. Наша Церква. IV: 7. Лондон, листопад, 1954. С. 5–12.
138. Базилевич А. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького. Львів. 1993. 237 с.
139. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Літопис Голготи України. Дрогобич: Відродження. Т. 2. Репресована церква. 1994. 528 с.
140. Аввакумов Ю. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблеми церковної єдності в Росії // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2003. С. 101–114.

141. Аввакумов Ю. Тема Росії в діяльності та богословській думці «Святоюрського велетня» // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. 924 с.
142. Москалик Я. Концепція церкви митрополита Андрея Шептицького: органічна пневматологічна суть церкви. Львів: Свічадо. 1997. 127 с.
143. Заборовський Я. Андрей Шептицький і екуменічний рух // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. Івано-Франківськ: Плай. 2000. С.31–41.
144. Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький: Нарис про життя, служіння церкві та народові (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ. 1995. 64 с.
145. Кошетар У. П. Суспільно-політичні та християнські виміри галицького консерватизму (1899–1939 рр.). К.: ДА ККК і М. 2007. 215 с.
146. Кошетар У. П. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939 рр.). К.: МАУП. 2005. 128 с.
147. Безпалько У. Внесок отця Лазаря Березовського у розбудову Чину Святого Василія Великого на початку ХХ ст. // Чин Святого Василія Великого у контексті історико-релігійних процесів в Україні: до 300-ліття заснування Бучацького василіянського монастиря: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 8–9 грудня 2012. Бучач, Україна/ Жовква: Місіонер, 2012. С. 140–146.
148. Безпалько У. Греко-католицька Церква в Східній Галичині на поч. ХХ ст.: особливості духовно-культурної ідентичності крізь призму унійної діяльності Л. Федорова // Українське релігієзнавство. № 73. Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. Науковий збірник. За ред. Л. Филипович і П. Яроцького. Київ. Українська асоціація релігієзнавців. 2015. С. 129–136.
149. Безпалько У. Деякі аспекти унійної діяльності митрополита Андрея Шептицького на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2013. Випуск 1. Частина 1. С. 104–109.

150. Безпалько У. Етно-конфесійні аспекти розвитку уніонізму в Російській імперії на початку ХХ ст. // Україна-Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи: Матеріали V Міжнародної наукової конференції. 26–28 травня 2011. Галич, Україна / за загальною редакцією О. Береговського (гол. ред.), С. Побуцького, С. Кияка, В. Дідуха та ін. Галич, Івано-Франківськ, Київ, 2011. С. 185–192.

151. Безпалько У. Митрополит Андрей Шептицький та російські греко-католики: тенденції і особливості взаємин на прикладі співпраці з Іваном Дейбнером (1902–1907 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2011. Випуск 2. С. 137–142.

152. Безпалько У. Науково-богословська спадщина Володимира Соловйова в контексті формування концептуальних основ унійного руху // *Rozwój nauk humanistycznych: Materiały Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji*. 27–29 lutego 2012. Poznań, Polska / Diamond trading tour. Poznań, 2012. S. 96–98.

153. Безпалько У. Окремі аспекти теорії і практики взаємодії православ'я та унійного руху в Російській імперії на початку ХХ ст. // Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука)): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 27–28 листопада 2014. Тернопіль, Україна / За заг. ред. Е. Бистрицької, І. Зуляка, О. Сагана, Л. Филипович. Тернопіль-Київ, 2014. С. 143–152.

154. Безпалько У. Особливості співпраці А. Шептицького та Л. Федорова у поширенні католицизму східного обрядів Росії початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Випуск 1. С. 173–181.

155. Безпалько У. Початковий етап структуризації громад католиків східного обряду в Російській імперії 1907–1909 рр. // Наукові записки Тернопільського

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Випуск 2. С. 227–236.

156. Безпалько У. Проблема збереження православної обрядової практики як пріоритетна складова становлення Унійної Церкви в Російській імперії на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2014. Випуск 1. Частина 1. С. 146–150.

157. Безпалько У. Роль митрополита Костянтина Богачевського у розбудові Української Католицької Церкви у США // Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення): Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 20–21 квітня 2012. Тернопіль, Україна / за заг. ред. І. С. Зуляка. У двох частинах. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Частина I. С. 125–129.

158. Безпалько У. Східні церкви у богословській спадщині Лева XIII // Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 21–22 квітня 2016. Тернопіль, Україна/ За заг. ред. Е. Бистрицької, А. Колодного, П. Яроцького. Тернопіль-Київ, 2016. С. 195–200.

159. Безпалько У. Унійна діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті Східної політики Ватикану (1901–1917 рр.) // Українське релігієзнавство. № 66. Україна і Ватикан: до і після Другого Ватиканського собору. Київ. Українська асоціація релігієзнавців. 2013. С. 228–238.

160. Безпалько У. Унійна діяльність митрополита Андрея Шептицького: теоретико-методологічні аспекти// Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної

конференції. 24–25 квітня 2015. Тернопіль, Україна / За заг. ред. Е. Бистрицької, І. Зуляка, А. Колодного, П. Яроцького. Тернопіль-Київ, 2015. С. 24–28.

161. Безпалько У. Унійний рух в Російській імперії на початку ХХ ст. та вплив на його розвиток польського католицького кліру // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Випуск 4. С. 20–31.

162. Безпалько У. Унійний рух в Російській імперії на початку ХХ ст. як чинник подолання стереотипних підходів до міжконфесійного діалогу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2018. Випуск 1. С. 72–77.

163. Грамоти про призначення на єпископський престіл, дипломи про здобуття вчених ступенів, посвідчення та ін. особисті документи Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 3. 81 арк.

164. Повідомлення Київського губернського жандармського управління в Бердичівську повітову канцелярію про нелегальний приїзд Шептицького А. до Росії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 4. 1 арк.

165. Пастирські послання, проповіді Шептицького А. до духовенства // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 9. 147 арк.

166. Пастирське послання Шептицького А. до духовенства і народу «Про обрядові справи» та статті «З філософії культури», «Астральний метер» і ін. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф,

митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 18. 86 арк.

167. Записні книжки, щоденник Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 28. 270 арк.

168. Нотатки та чорнові записи Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 30. 278 арк.

169. Нотатки Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 31. 311 арк.

170. Вирізки з газет: "Діло", "Українське Слово", "Канадійський Українець", та ін. із статтями про Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 32. 176 арк.

171. Вирізки з газет: «Буковина», «Gazeta poranna», «Новий час», та ін. із статтями про Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 33 91 арк.

172. Стаття члена державної ради графа Велепольського С. І. про тогочасне становище римо-католицької Церкви в губерніях Королівства Польського // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 41. 90 арк.

173. Директиви папи Льва XIII, меморіал митрополита Могилевського Шембека Ю. Копії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 51. 101 арк.

174. Бюлетні, обіжники, протоколи та ін. інформаційні документи релігійних організацій і комітетів у Львові, Римі, Празі та ін. про суспільно-політичні та релігійні питання // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 56. 435 арк.

175. Вирізки з газет «Kurjer codzienny», «Narodni polityka», «Нива», «Słowo Polskie» про суспільно-політичні і релігійні питання в Галичині, Польщі і ін. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 68а. 301 арк.

176. Вирізки за газет «Kurjer Lwowski», «Америка», «Січ» та ін. про суспільно-політичні і релігійні питання в Галичині, США // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 69. 166 арк.

177. Повідомлення президії Галицького намісництва про призначення Шептицького А. єпископом Станіславівським, архієпископом Львівським та нагородження його орденами // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 70. 23 арк.

178. Звернення Шептицького А. до папи Пія X про душпастирську працю на території Росії та Америки // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 73. 10 арк.

179. Пастирський лист єпископів трьох обрядів в справі взаємовідносин обрядів // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 165. 50 арк.

180. Булли папи Лева XIII Шептицькому А. з номінацією на єпископський престіл в Станіславові // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 1. 5 арк.

181. Булли папи Лева XIII Шептицькому А. з номінацією на митрополичий престіл у Львові // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 2. 2 арк.

182. Статті Шептицького А. на церковно-релігійну тематику // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський,

єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 23. 140 арк.

183. Статті Шептицького А. на церковно-релігійну тематику. Том I // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 26. 63 арк.

184. Статті Шептицького А. на церковно-релігійну тематику. Том II і ост. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 27. 59 арк.

185. Доповідь Шептицького А. на I-му Велеградському Конгресі та лист до цісаря Франца Йосифа I. Чернетки // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 32. 4 арк.

186. Листи Шептицького А. до Конгрегації у справах Віри, римо-католицького єпископату у Львові та ін. Чернетки // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 34. 35 арк.

187. Листи Шептицького А. до генерального прокуратора ЧСВВ у Римі о. Давида А., Шембек С. та ін. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 35. 46 арк.

188. Колективний лист священників товариства св. Іоана Златоуста у Львові до Шептицького А. з приводу вживання старослов'янської мови на богослужіннях // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 38. 15 арк.

189. Листи Апостольського нунція у Варшаві кард. Сапінеллі Р., кардиналів Св. Конгрегації у справах Віри у Римі та ін. до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 52. 61 арк.

190. Колективні листи студентів духовних семінарій у Відні та м. Інсбруку до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 53. 51 арк.

191. Листи студентів духовних семінарій у Відні та м. Інсбруку до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 54. 79 арк.

192. Листи Єрусалимського патріарха Кирила VIII до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 62. 19 арк.

193. Листи ректорів українських колегій в Римі Березовського П., Віталетті Г., Гайсера А., Полідори Є., Розатті А. до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит

Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 63. 45 арк.

194. Листи ректора Української Колегії св. Йосафата в Римі о. Давида А. до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 64. 56 арк.

195. Листи пап Пія X, Лева XIII, кардиналів, архієпископів, єпископів та релігійних установ з Італії до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 65. 40 арк.

196. Листи Шептицького А. до папи Пія X, архієпископів, єпископів та ін. Копії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 66. 69 арк.

197. Грамоти, надані імператором Австро-Угорщини і вищими духовними особами на підтвердження повноважень Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 448. 7 арк.

198. Декрет Св. Конгрегації Пропаганди Віри у Римі про надання дозволу приступати до причастя у церкві іншого обряду // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-

Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 449. 6 арк.

199. Лист державного секретаріату Апостольського Престолу до Шептицького А. з приводу діяльності російських греко-католиків // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 457. 3 арк.

200. Промова Шептицького А., виголошена на унійній конференції єпископів в Аргентині. Фрагмент // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 460. 1 арк.

201. Звіт Шептицького А. для Східної Конгрегації в Римі про діяльність Церкви у Львівській архієпархії за 1914 р. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 462. 31 арк.

202. Лист кардинала Св. Конгрегації для Східної Церкви у Римі Тіссерана Є. до Шептицького А. про підтвердження папою Пієм XII вживати титул «єпископ Кам'янець-Подільський» // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 8. 1 арк.

203. Лист Шептицького А. до папи Бенедикта XV про місійну працю на території Російської імперії згідно отриманого права у 1908 р. від Апостольської Столиці // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької

Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 9. 13 арк.

204. Листування Чарнецького Н. і Шептицького А. з Св. Конгрегацією для Східної Церкви у Римі про місійну працю на Волині, Підляшші, Поліссі і Холмщині // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 10. 29 арк.

205. Листування Шептицького А. з кардиналом Сінчерро А. у Римі та Апостольським нунцієм Мармаджі Ф. у Варшаві про місійну діяльність // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 19. 16 арк.

206. Фрагмент промови Шептицького А. на IV Велеградському конгресі та протокол засідань // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 24. 6 арк.

207. Лист Шептицького А. до папи Пія XI про права і статус католицької Церкви східного обряду // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 27. 5 арк.

208. Лист Апостольського Нунція у Відні до Шептицького А. про поширення юрисдикції греко-католицької Церкви на територію Російської імперії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 47. 2 арк.

209. Листування Апостольської Нунціатури у Варшаві з Шептицьким А. про врегулювання відносин між римо- і греко-католицькими Церквами на території Польщі // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 48. 19 арк.
210. Листування Шептицького А. з Святою Конгрегацією для Східної Церкви і Пропаганди Віри у Римі про святкування 300-літнього ювілею священомученика Кунцевича Й., ув'язнення Л. Фьодорова та ін. (1920–1942) // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 53. 47 арк.
211. Листування Святої Конгрегації для Східних Церков у Римі з Шептицьким А. з приводу кодексу законів Східних Церков (1927–1933) // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 60. 27 арк.
212. Лист Шептицького А. у Комісію у справах Росії у Римі про призначення священника Свідерського І. адміністратором Кам'янецької єпархії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 68. 3 арк.
213. Лист секретаря Св. Конгрегації для Східної Церкви у Римі кардинала Пападопулюса І. до Шептицького А. про підтвердження його повноважень на територію Росії, надані папою Пієм X // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський,

культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 104. 4 арк.

214. Лист [Шептицького А.] до секретаря Св. Конгрегації для Східної Церкви кардинала Пападопулюса І. про ситуацію греко-католиків у Росії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 105. 7 арк.

215. Лист сенатора Арбузова А. і міністра внутрішніх справ Росії Урусова С. до папи Пія XI про діяльність екзарха Російської греко-католицької Церкви (РГКЦ) о. Фьодорова Л. і о. Абрикосова В. в РРСФР // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 106. 2 арк.

216. Звіт і лист екзарха Фьодорова Л. до папи Пія XI про діяльність РГКЦ // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 107. 50 арк.

217. Листи Шептицького А. до Голови Комісії у справах Росії в Римі про діяльність РГКЦ // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 108. 20 арк.

218. Звіт і лист о. Верховського Г. до папи Пія XI про діяльність РГКЦ // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 109. 41 арк.

219. Звіт о. Абрикосова В. для [Комісії у справах Росії в Римі] про ситуацію російських емігрантів греко-католиків у Західній Європі // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 111. 12 арк.

220. Лист о. Абрикосова В. до папи Пія XI про діяльність РГКЦ в РРФСР // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 112. 5 арк.

221. Звіти, листи та ін. документи до історії РГКЦ (1907–1914), підготовлені князем Волконським П. для Шептицького А. Том I // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 113. 52 арк.

222. Звіти, листи та ін. документи до історії РГКЦ (1907–1914), підготовлені князем Волконським П. для Шептицького А. Том II // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 114. 58 арк.

223. Звіти, листи та ін. документи до історії РГКЦ (1907–1914), підготовлені князем Волконським П. для Шептицького А. Том III і ост. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 115. 196 арк.

224. Лист секретаря Східної Конгрегації в Римі кардинала Чезаріні Й. до Шептицького А. з приводу смерті Фьодорова Л. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 116. 2 арк.
225. Лист секретаря Східної Конгрегації в Римі кардинала Мармаджі Ф. до Шептицького А. про стан РГКЦ в СРСР // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 117. 1 арк.
226. Листування князя Волконського П. з Шептицьким А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 167. 8 арк.
227. Листування Св. Конгрегації для Східної Церкви у Римі з Шептицьким А. про дотримання УГКЦ Кодексу Законів для Східної Церкви // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 186. 6 арк.
228. Листи секретаря Комісії у справах Росії у Римі кард. Д'Ербіньї М. до Шептицького А. у справі прийняття celibату російськими греко-католицькими священиками // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 194. 7 арк.

229. Листування Шептицького А. з Св. Конгрегацією для Східної Церкви та Східною Конгрегацією в Римі про літургійні та обрядові питання УГКЦ // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 195. 8 арк.
230. Листи Св. Конгрегації для Східної Церкви, Комісії для справ Росії у Римі до Шептицького А. з приводу інформування про місійну працю на території Росії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 277. 7 арк.
231. Лист папи Бенедикта XV до Шептицького А. з благословенням на місійну працю на території Росії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 291. 3 арк.
232. Донесення невстановленого автора [Шептицькому А.] про діяльність російських греко-католиків в Німеччині // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 292. 2 арк.
233. Бібліографічні виписки о. Дейбнера О. до історії РГКЦ // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 310. 21 арк.

234. Частная переписка митрополита Шептицкого с Римом // Центральный государственный исторический архив в Ленинграде. Ф. 821 («Департамент духовных дел иностранных вероисповеданий»). Оп. 150. Д. 14. 190 листов.
235. Митрополит Андрей Шептицкий і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. 924 с.
236. Митрополит Андрей Шептицкий: Документи і матеріали 1899–1944. Т. I: Церква і церковна єдність. Львів: Місіонер. 1995. 523 с.
237. Митрополит Андрей Шептицкий: Документи і матеріали 1899–1944. Т. II, кн. 1: Церква і суспільне питання. Пастирське вчення та діяльність. Львів: Місіонер. 1998. 572 с.
238. Митрополит Андрей Шептицкий: Документи і матеріали 1899–1944. Т. II, кн. 2: Церква і суспільне питання. Листування. Львів: Місіонер. 1999. 671 с.
239. Митрополит Андрей Шептицкий: Матеріали та документи (1865–1944 рр.)/ Я.Ю. Заборовський. Львів: Опір. 1995. 176 с.
240. Митрополит Андрей Шептицкий у документах радянських органів державної безпеки/ С. Кокін, В. Сергійчук. К.: Українська Видавнича Спілка. 2005. 480 с.
241. Православие и католичество: от конфронтации к диалогу. Хрестоматия/ Сост. Алексей Юдин. М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея. 2005. 596 с.
242. С терпением мы должны нести крест свой... Документы и материалы о жизни и деятельности блаженного священномученика Экзарха Леонида (Федорова). С.-Пб.: Керигма. 2004. 505 с.
243. Боцян О. Сьв. Йоан Золотоустий, а наші часи // Нива. Т. V-й. 1908. Січень. Частина I. С.4–7.
244. Вісти з американської Руси // Нива. Т. V-й. 1908. Січень. Частина 1. С. 60–63.
245. Де сидить схима? // Нива. Т. V-й. 1908. Лютий. Частина 4. С. 103–106.

246. Волянський О. Торжество в честь св. Йоана Золотоустого в Римі // Нива. Т. V-й. 1908. Март. Частина 5. С. 129–160.
247. Про єресь модернізму // Нива. Т. V-й. 1908. Март. Частина 5. С. 161–171.
248. Де корінь лиха? Нива. Т. V-й. 1908. Червень. Частина 11. С. 321–329.
249. Енцикліка Пія X проти модернізму а професор Ергард // Нива. Т. V-й. 1908. Вересень. Частина 16 і 17. С. 514–522.
250. В справі напасти «Діла» на митрополита // Нива. Т. V-й. 1908. Вересень. Частина 16 і 17. С. 531–537.
251. Голос чужинця про наші церковні відносини // Нива. Т. V-й. 1908. Жовтень. Частина 18 і 19. С. 569–573.
252. Урбан I. Що католицькі богослови могли б і повинні зробити зглядом Католицької церкви. Доповідь на Велеградському конгресі 1907 // Нива. Т. V-й. 1908. Жовтень. Частина 18 і 19. С. 574–592.
253. Реформи в найвищій церковній управі // Нива. Т. V-й. 1908. Жовтень. Частина 18 і 19. С. 593–595.
254. Задворняк П. Руска колегія в Римі (З нагоди уступлення Впр. о. Адріяна Давиди) // Нива. Т. V-й. 1908. Падолист. Частина 20 і 21. С. 531 – 537.
255. Ювілейні торжества в Інсбруці // Нива. Т. V-й. 1908. Падолист. Частина 20 і 21. С. 643–644.
256. Руске духовенство а ювілей Св. Отця Пія X // Нива. Т. V-й. 1908. Грудень. Частина 22 і 23. С. 682–687.
257. Нива. Часопись, посвячена справам суспільним і церковним. Т. VI-й. Львів: Редакція «Нива». 1909. 856 с. Рік VI. Ч. 1. 1–46 с.
258. Штокалко П. Огляд церковного і суспільного життя. Зі Сходу // Нива. 1909. Січень. Ч. 1. С. 15–17.
259. Сьв. Отець Пій X про східний обряд // Нива. 1909. Ч. 1. С. 40–41.
260. Волянський О. До русько-польського проблему // Нива. 1909. Ч. 2. С. 49–54.
261. Лист Св. Отця Пія X про Велеградський конгрес // Нива. 1909. Ч. 2. С. 69–78.

262. Волянський О. Поляки проти унії і конкордії // Нива. 1909. Ч. 4. 15 лютого. С. 121–160.
263. Волянський О. Змаганя до злуки Церков: Рускі студити // Нива. 1909. Ч. 6. С. 193–196.
264. Про визнання Папою старообрядських свячень (Білокриницька ієрархія) // Нива. 1909. Ч. 18–19. 15 липня. С. 616.
265. Другий Велеградський з'їзд // Нива. 1909. Жовтень. Ч. 20. С. 689–694.
266. Волянський О. Православний Схід в 1908 році // Нива. 1909. Жовтень. Ч. 20. С. 699–703.
267. Долинський А. О причинах грецької схизми і о догматичних різницях між Церквою східною і західною // Нива. 1909. Жовтень. Ч. 20. С. 705–708.
268. Іщак А. Дехто з польських славянофілів проти велеградського з'їзду // Нива. 1909. 15 грудня. Ч. 24. С. 843–849.
269. Єще в справі переходів з обряду руського на латинський // Нива. 1910. Том VII. Лютий. Ч. 3. С. 65–72.
270. Експансивна робота польського католицького кліру // Нива. Том VII. 1910. Лютий. Ч. 3. С. 70–72.
271. Боцян О. Літургійні публікації Є. К.В. Принца Максиміліяна Сакського // Нива. 1910. Том VII. Ч. 5. 1 марця. С. 129–160.
272. Пастирське посланє нашого Всепреосв. Єпископату до Всч. Духовенства в справі схизматицької агітації // Нива. 1910. Том VII. Ч. 10. 15 мая. С. 289–294.
273. Зарядження наших Всепреосв. Єпископів для усунення схизматицької небезпеки і скріплення Унії // Нива. 1910. Том VII. Ч. 10. 15 мая. С. 318–320.
274. Савчин О. Голоси православних східних Церков о Церковній унії // Нива. – 1910. Липень. Ч. 13 і 14. С. 422–429.
275. Дзерович Ю. Борба з католицизмом в Росії // Нива. 1910. Липень. Ч. 13 і 14. С. 438–439.
276. Савчин О. Голоси православних східних Церков о Церковній унії/ Омелян Савчин // Нива. 1910. Серпень. Ч. 15 і 16. С. 491–493.

277. Геккен О. Можливість з'єдинення Східної церкви з Західною // Нива. 1910. Серпень. Ч. 15 і 16. С. 494–497.
278. Нива. Том VIII-й. 1911. 736 с.
279. Боцян О. Десять літ апостольства // Нива. Ч. 1. 1 січня 1911. С. 3–9.
280. «Церковний Вѣстникъ» про князя о. Макса // Нива. 1911. Ч. 2. 15 січня. С. 61.
281. Галущинський М. Непорочне Зачатє Матери Божої по науці православних Русинів на Україні, Старообрядовців і Великоросів // Нива. 1911. Ч. 7. Квітень. С. 195–201.
282. Третій інтернаціональний конгрес уніоністів в Велеграді – відбудеться 26-29 липня – заклик до духовенства брати активну участь // Нива. 1911. Квітень. Ч. 7. С. 255.
283. Російські старообрядовці // Нива. 1911. Ч. 9. 1 травня. С. 257–288.
284. Унія – Велеград // Нива. 1911. Ч. 22. 15 падолиста. С. 700–703.
285. Греко-Католицька Церков в Боснії // Нива. 1912. Ч. 4. 15 лютого. С. 125–128.
286. Православ'є а католицизм // Нива. 1912. 15 марця. С. 185–216.
287. Іщак А. Православний чи правовірний // Нива. 1914. Ч. 1–3. С. 1–7.
288. Сендецький І. Вся нам любовию да бивають // Нива. 1914. 1 квітня. Ч. 7. С. 161–169.
289. Філяс П. На тему: православний чи правовірний // Нива. 1914. Ч. 10. С. 257–288.
290. Галущинський М. Організм нашого обряду // Нива. 1914. Ч. 12.–15 червня. С. 329–334.
291. Дзерович Ю. Війна а наша Церков // Нива. 1916. Ч. 1. 1 січня. С. 3–16.
292. Спогади о. Миколая Толстого // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 765–825.

293. Спогади Миколая Траге про його перебування в Галичині у 1908–1913 рр. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 833–857.
294. Евлогий (Митрополит). Путь моей жизни: воспоминания митрополита Евлогия, изложенные по его рассказам Т. Манухиной. Париж: YMCA-PRESS. 1947. 678 с.
295. Catholicae Ecclesiae. Encyclical of Pope Leo XIII. On slavery in the missions. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_20111890_catholicae-ecclesiae.html (дата звернення: 1.01.2019).
296. Christi Nomen. Lettera Enciclica Di Sua Santità Leone PP. XIII. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_24121894_christi-nomen.html (дата звернення: 1.01.2019).
297. Grande Munus. Lettera Enciclica Di Sua Santità Leone PP. XIII. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_30091880_grande-munus.html (дата звернення: 1.01.2019).
298. Mirae Caritatis. Lettera Enciclica Di Sua Santità Leone PP. XIII. La Santa Eucarestia. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_28051902_mirae-caritatis.html (дата звернення: 1.01.2019).
299. Omnibus Compertum. Encyclical of Pope LEO XIII. On unity among the Greek Melchites. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_21071900_omnibus-compertum.html (дата звернення: 1.01.2019).
300. Paterna Caritas. Encyclical of Pope LEO XIII. On reunion with Rome. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_25071888_paterna-caritas.html (дата звернення: 1.01.2019).
301. Rerum Novarum. Encyclical of Pope Leo XIII. On capital and labor. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html (дата звернення: 1.01.2019).

302. Satis Cognitum. Encyclical of Pope Leo XIII. On the unity of the Church. URL: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_29061896_satis-cognitum.html (дата звернення: 1.01.2019).
303. Дем'янюк О. Й. Методологічні акценти сучасної історичної науки. URL: <http://nauka.zinet.info/16/demyanuk.php> (дата звернення: 12.06.2018).
304. Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука // Українська історіографія на зламі XIX і XXI століть: здобутки і проблеми / за ред. Леоніда Зашкільняка. Львів. 2004. С. 24–57.
305. Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions Chicago, 1962. Кун, Томас. Структура научних революцій. М.: 1975. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3811> (дата звернення: 14.06.2018).

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОШИРЕННЯ УНІЙНОГО РУХУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

2.1. Історико-філософське осмислення проблеми об'єднання Православної і Католицької Церков в російському суспільстві

Проблема церковної єдності знаходилася в центрі досліджень провідних богословів і філософів світу упродовж багатьох століть з моменту виникнення конфесійного поділу [1, с. 115–117]. Починаючи з XIII ст. можемо говорити про унійну модель відтворення початкової апостольської єдності церкви – шляхом об'єднання східної і західної церковних традицій і формування якісно нового інституційного утворення [2, с. 7–12]. На початку ХХ ст. унійний рух усе ще не втратив своєї актуальності, оскільки основне його програмне завдання так і не було виконане – церковна єдність залишалася далекою перспективою. Розглядаючи унію в такому ключі, можемо говорити про її екуменічне значення, що розуміли і в РКЦ, і в греко-католицьких церквах [3, с. 115–117].

У богословських колах унію сприймали як методологію латинізації і механізм поширення політичного впливу папської курії. У Ватикані не поспішали розвіювати ці побоювання, лише формально декларуючи церковнооб'єднавчі наміри [4, с. 76–78]. Зауважимо, що на початку ХХ ст. в рамках доктрини східної політики Ватикану викристалізувалася стратегічна вісь поширення унійного руху, якою стала Російська імперія [5, с. 84].

Окремо варто відзначити історичний досвід існування ГКЦ, котра діяла на території етнічних українських земель у складі Російської імперії аж до середини XIX ст. і була ліквідована унаслідок репресивної релігійної політики царського режиму. На українських землях, що відійшли до Речіпосполитої, а

згодом – Австрійської імперії, ГКЦ продовжувала існувати, і одним із головних завдань, котрі покладав на цю невелику, проте важливу структуру Святий Престол, стала місійна діяльність і підготовка відповідного плацдарму для поширення унійного руху на східні терени [6, с. 928–933].

Очільник ГКЦ митрополит Андрей Шептицький на початку ХХ ст. став основним теоретиком і практиком розвитку унійної справи в Росії [7, с. 233–238]. На сьогоднішній день ми вже з певністю можемо сказати, що саме цій особі належав визначальний вплив на творення російського католицизму східного обряду, як принципово нового проекту в церковній історії [8, с. 45–52; 9, с. 120–125].

Слід зазначити, що на рубежі ХІХ–ХХ ст. в Російську імперію дедалі активніше почали проникати тенденції світового суспільно-культурного розвитку, зокрема: переоцінка духовних пріоритетів, зростання інтересу до світових культурних здобутків, відмова від клерикалізму та поширення модерністських ідей [10, с. 116]. Попри традиційно високий рівень консерватизму російського суспільства, превалювання монархічно-клерикального світогляду, певна частина російської національної еліти на початку ХХ ст. поділяла ідеї європеїзації, прагнула подолання ментального ізоляціонізму російського суспільства на користь ширшого поліструктурного сприйняття зовнішнього світу [11, с. 225–227].

Духовна диктатура Святішого Синоду викликала закономірний спротив у просвіченої частини російського суспільства, котра починала замислюватися над проблемами особистих свобод, вільного віровизнання тощо. Назривала гостра потреба реформ, яку розуміли навіть вищі державні чиновники Росії [12, с. 137].

Різке падіння духовного авторитету Православної Церкви супроводжувалося поширенням секулярних, антирелігійних настроїв серед російської суспільно-політичної й духовної еліти, що становило значну небезпеку для розвитку релігійного життя в цілому. В той же час, певний

сегмент інтелектуального прошарку активізувався в напрямку наукових і метафізичних пошуків альтернативних шляхів виходу з духовної кризи [13, с. 229; 14, с. 15–16].

Упродовж 1901–1903 рр. в Петербурзі проходили «Релігійно-філософські зібрання», під час яких представники світської інтелігенції та духовної ієрархії мали змогу подискутувати про актуальні світоглядні та богословські проблеми [15, с. 277–231].

Активним симпатиком католицизму був Петро Чаадаєв [16, с. 5–14]. Полеміко-публіцистична діяльність П. Чаадаєва була спрямована на обґрунтування і популяризацію ідей активної інтеграції російського суспільства у загальноєвропейські соціокультурні процеси, котра була не можливою без урахування релігійного вектору. «Філософські листи» П. Чаадаєва, перший із яких було опубліковано у 1836 р. на сторінках московського журналу «Телескоп», носили певною мірою революційний характер, оскільки саме в цих працях вперше яскраво і точно було змальовано тогочасний незадовільний стан історичного й метафізичного розвитку російської державності й суспільства, сформульовано теоретичні засади російського західництва [16, с. 38–146].

Релігійно-політичні погляди П. Чаадаєва викликали шквал критики з боку низки відомих громадських і культурних діячів Російської імперії того часу, зокрема, О. Пушкіна, Д. Татіщева, Ф. Вігеля. Міністр народної освіти граф С. Уваров класифікував твори П. Чаадаєва, як русофобські і антидержавницькі, такі, що своїми ідеями оскверняють саму сутність російської православної ідентичності. Подальша доля першого російського західника, П. Чаадаєва, склалася досить трагічно – з метою ізоляції його від суспільства, імператор Микола I оголосив П. Чаадаєва божевільним, і до кінця життя той перебував у Москві, під наглядом поліції [17].

Конверсія окремих осіб із православ'я в католицизм наприкінці ХІХ ст. носила суб'єктивний характер, вона не може розцінюватися дослідниками як повномасштабне суспільно-культурне явище. Як писав відомий російський

публіцист, один із перших російських греко-католиків, Микола Траге: «Всі ці люди (російські конвертити ХІХ ст. – У.Б.) були європейськими «загальнолюдьми», плодами петербурзького періоду нашої історії, вихованцями французьких гувернерів. Люди прекрасної душі та з люблячим серцем, вони тим не менш були скоріше негативним, ніж позитивним явищем російського життя» [18, с. 829].

Кардинально іншу модель співвідношення вселенського католицизму та російської національної ідентичності запропонував один із найвидатніших апологетів християнської єдності в Російській імперії на рубежі ХІХ–ХХ ст., богослов і філософ Володимир Соловйов. У своїх працях він уперше висунув та обґрунтував тезу про те, що католицизм і православ'я не заперечують, а доповнюють одне одного, прямуючи у своєму історичному розвитку до відновлення євхаристійної єдності [19]. Саме подолання негативних стереотипів щодо католицизму і формування його нового образу через збереження східнообрядової ідентичності стало одним із пріоритетних завдань науково-богословської діяльності В. Соловйова [20, с. 14–16].

В. Соловйов активно пропагував ідеї православно-католицького поєднання на рівноправних засадах, не відкидаючи морального та світського авторитету інституту папства. Так чи інакше, його наукова діяльність давала відповіді на ті етичні й світоглядні запити, котрі продукувалися прогресивними верствами російського суспільства, зневіреного в традиційних устоях канонічного православ'я й імперського самодержавства, ідеологічною основою котрого слугувало перше [21–44].

Основним завданням, на вирішення котрого були переважно спрямовані наукові дослідження В. Соловйова, був пошук шляхів та можливостей досягнення церковного поєднання, осьовим важелем якого вбачалося російське – «очищене» – православ'я, як синтеза апостольської традиції першого та другого Риму [45, с. 422–425].

На жаль, суспільно-політичні умови в Російській імперії наприкінці ХІХ ст., – зокрема, відсутність елементарних громадянських свобод, засилля імперського тотального контролю над будь-якими проявами суспільної активності, жорстке цензурування наукової та публіцистичної продукції, – не давали можливості вченому вільно займатися обраною для себе сферою науково-богословських зацікавлень. В. Соловйов неодноразово вказував на ці прикрі тенденції у листуванні з широким колом друзів та колег-науковців: «Суперечливі питання між Східною і Західною церквами я вивчав упродовж восьми років по першоджерелах, тобто по актах Соборів і по творах древніх церковних письменників та вчителів церкви. Але! результати мого вивчення я міг до цих пір викладати тільки уривками і то, головним чином, у закордонних виданнях, важко доступних в Росії» [37, с. 450].

Серед ґрунтовної наукової спадщини В. Соловйова, присвяченої екуменічній проблематиці, варто виділити, зокрема, такі праці як «Догматичний розвиток Церкви у зв'язку з питанням про об'єднання церков» [23] та «Росія і Вселенська Церква» [19]. Концептуальне бачення загальних засад церковного об'єднання викладено вченим у книзі «Великий спір і християнська політика» [21]. Численне листування, статті, брошури, видані після смерті В. Соловйова зарубіжними дослідниками його творчості, допомагають з'ясувати загальну картину екуменічних поглядів та ідей видатного російського богослова [21–44].

Аналізуючи здобутки екуменічної думки В. Соловйова, варто, перш за все, зазначити, що в центрі всіх його теоретичних викладок і концепцій лежала теза про онтологічну (основану на догматі боголюдськості) єдність східних та західних християн в єдиній, вселенській та апостольській Церкві. У своїх працях В. Соловйов неодноразово вказував на загальну кризу християнського світогляду, корені котрої вбачав у існуванні церковного розколу та взаємній відстороненості й ворожості двох основоположних християнських начал. Саме тому тільки шляхом відновлення церковної єдності можна було, на погляд

філософа, подолати кризові явища в середовищі християнського суспільства і Церкви. В. Соловйов обстоював тезу про те, що східне православ'я і західний католицизм не є взаємозаперечуваними концептами, а взаємодоповнюючими компонентами одного цілого. Тож існування церковного розколу філософ розцінював не як логічну закономірність, обумовлену внутрішніми суперечностями між Сходом і Заходом – а лише як тимчасовий історичний факт, наслідки котрого можливо виправити за наявності доброї волі в обох сторін [47, с. 747–748].

Тут варто зазначити, що позитивна духовно-світоглядна програма В. Соловйова не була єдиним реальним проявом інтересу російського суспільства до унійних ідей. Зокрема, в газеті «Земщина» від 1916 р. знаходимо низку публікацій, присвячених питанням церковного розколу і занепаду християнської Церкви, що, на думку автора, стало результатом «інтриги юдеїв» [48, арк. 119].

В статті від 11 серпня 1916 р під назвою «Росія і Польща» розглядалася можливість відновлення церковної єдності, шляхом налагодження взаємин з Ватиканом, який «даремно нами (росіянами – У.Б.) відштовхуваний з намови тих же спільних ворогів». Ватикан був визначений як «головний ворог панюдаїзму». Автор статті, котрий підписався як А. І. Череп-Спиридович, стверджував, що теза про те, що «поляки ненавидять росіян» є хибною, і лише створення слов'янської імперії і зближення з Ватиканом – єдина можливість уникнення катастрофи. Підсумовувалось, що «союз з намісником Апостола Петра доведе, що ми не лицимеріми, щоденно молячись про возз'єднання церков» [68, арк. 120].

Химерне поєднання ідей панславізму, антисемітських настроїв та прагнень до відновлення церковної єдності демонструє відсутність чітких суспільно-політичних й духовно-світоглядних орієнтирів у середовищі російського соціуму навіть в його найбільш прогресивних прошарках, проте водночас підкреслює актуальність соціокультурних й релігійних пошуків, котрі

велися, зокрема, й у напрямку відновлення міжцерковного діалогу та поширення унійного руху.

Безперечно, важливим і значною мірою доленосним знаменником розбудови унійного руху в Російській імперії початку ХХ ст. стала позиція РПЦ, як осередку формування офіційної великодержавної ідеології в країні, де церква тісно співпрацювала із владою, і, фактично, перетворилася на одну із її гілок.

Слід зазначити, що Православна Церква на початку ХХ ст. намагалася певним чином реагувати на тогочасні виклики налагодження міжцерковного діалогу та порозуміння. Православна християнська спільнота – чи, принаймні, її прогресивна частина – усвідомлювала необхідність реструктуризації Церкви, потребувала ревізії основ, принципів та методів її внутрішньої та зовнішньої політики, прагнула формування нового взірця модерного світового православ'я.

У травні 1901 р. константинопольський престол повторно очолив патріарх Йоаким III, котрий характеризувався обережним, проте в цілому незаангажованим ставленням до унійної проблематики [49, с. 157–158]. Результатом його політики стало окружне послання Константинопольського патріарха і священного синоду від 12 червня 1902 р. Вселенська патріархія звернулась до помісних Православних Церков з пропозицією розглянути низку принципово важливих питань, які в подальшому могли визначити магістральний шлях розвитку всього християнського Сходу [50, с. 760–764]. В першу чергу, це стосувалось можливості зближення православних церков з католицизмом і протестантизмом, ставлення Православної Церкви до так званих «старокатоликів», а також вивчення потреб і можливостей реформування юліанського календаря [51, с. 32].

Попри виявлену позитивну ініціативу, «Окружне послання» залишалось досить консервативним та індіферентним документом. Воно носило навіть не рекомендаційний, а запитальний характер, – в той час, коли більшість відповідей апріорі були відомими. Патріарх Йоаким III у дусі традицій

православної антиунійної риторики зазначав, що будь-які вияви християнської любові та прагнення до порозуміння з боку православного християнства неминуче наштовхуються на непохитне «інакодумство» Західної церкви. Готовність останньої до налагодження міжцерковного діалогу, на думку патріарха, визначалася рамками і розмірами, в яких бажане догматичне порозуміння та спілкування ставали неприйнятними для Сходу [50, с. 761–762].

У той же час, Йоаким III обстоював ідею вселенської єдності Церкви, апелюючи до постанов семи Вселенських соборів. Крім того, патріарх стверджував необхідність уніфікації церковної догматики та основних принципів церковного управління. Проте жодних реальних кроків для реалізації ідей церковного об'єднання ним висунуто не було. Патріарх очікував, що «...єдність усіх, слід сподіватись, стане коли-небудь можливою за допомогою співдіючої Божої благодаті, коли люди спрямують на шляхи євангельської любові та миру» [52, с. 162–163].

До того часу пропонувалися пошуки можливостей і точок для згоди та єднання, а також для взаємно можливих компромісів. Інакше кажучи, патріарх був прихильником еволюційного поступу в налагодженні міжцерковного діалогу, з тією увагою, що в даному випадку еволюція відбувалася надто повільними темпами. Особливо це стосувалося еволюції свідомості православної спільноти загалом, і зокрема, вищої церковної ієрархії.

Утім, особливого резонансу чи полеміки зазначене послання в православному світі не викликало. Очільники автокефальних православних церков виявились одностайними у своєму небажанні іти на будь-який діалог з представниками «інослав'я». 5 червня 1903 р. Вселенському патріарху була відправлена відповідь з Єрусалиму від імені блаженнішого Даміана і священного синоду Сіонійської церкви. У цьому документі йшлося про те, що Сіонійська церква полум'яно молиться за досягнення єдності всіх християн, але реальної користі від попереднього обговорення зазначених проблем не сподівається, враховуючи те, що кожна помісна православна церква надто

міцно тримається своїх догматів. Ведення успішного міжцерковного діалогу оголошувалося неможливим доти, доки Католицька Церква керується у своїй зовнішній політиці методами прозелітизму та латинізації. Стверджувалося, що Православна Церква буде твердо обороняти непорушність своїх догматів, а Єрусалим в цілому неприхильно ставиться до ідеї унії з Римом. Окрім того, зміна календаря оголошувалася потенційно шкідливою [53, с. 424–426].

14 липня 1903 р. Вселенському Патріарху Йоакиму III була надіслана відповідна грамота з Афін від місцевого митрополита Феокліта і священного синоду королівства Грецького. Її зміст був аналогічним раніше отриманій відповіді з Єрусалиму. Відзначалося, що в минулому здійснювалося багато спроб відновлення церковної єдності, але всі вони були невдалими. Пропонувалося молитись за єдність і обмежитися «християнською любов'ю до всіх церков» [53, с. 426].

Позиція Румунської Православної Церкви в деяких моментах була ще більш консервативною. Основою християнської єдності церков проголошувалася незмінна Христова наука, а євангельська братська любов – єдиним засобом досягнення церковної єдності. Однак основним винуватцем церковного розколу оголошувався Захід, особливо прагнення Католицької Церкви до становлення абсолютного політичного панування в християнському світі. Як висновок, досягнення порозуміння між церквами і усунення існуючих між ними розбіжностей визнавалося неможливим. Порозуміння було б можливим лише за умови повного визнання «іновірцями» всієї догматики Православної Церкви, а міжцерковне зближення було можливим за умови приєднання до Православної Церкви [53, с. 428].

Цікавим документом є відповідь Сербської Церкви – грамота білгородського архієпископа і Митрополита Інокентія, від 26 липня 1903 р. Ієрарх висловлював переконання, що будь-які ошуки діалогу мають розпочатися з визнання усіх догм Православної Церкви, обряди повинні залишитися недоторканими, а церковна єдність трактувалася в першу чергу як

об'єднання усіх Православних Церков. З'єднання з іншими церквами розглядалося лише при умові приєднання до Православної Церкви [53, с. 428–429].

25 лютого 1903 р. свою відповідь надіслав російський Синод. У цьому документі висловлювалося переконання Російської Православної Церкви у добрих намірах Західної Церкви, однак в її загальній ворожій позиції щодо православ'я. Відтак, Православна Церква мусила зайняти оборонну позицію. Особливе обурення Синоду викликала місіонерська діяльність Католицької Церкви, прозелітизм, утворення орденів, що займалися поширенням католицизму.

21 квітня 1903 р. було видане послання чорногорського митрополита Митрофана. Зміст цього документу був аналогічним до попередніх. В цілому, Православні церкви визнавали вдею єдності, оскільки вона була очевидною та впливала з євангельського вчення. Проте церковна унія з Римом була небажаною. Суттєвою перепоною для встановлення міжцерковного діалогу була відсутність на Сході уніфікованої церковної організації, незалежної від державної влади [54, с. 494–497].

У 1904 р. «Патріарше і синодальне окружне послання 1902 р. про відносини автокефальних православних церков, і з інших загальних питань, відповіді на нього святих і автокефальних православних церков і відповіді вселенської патріархії» було опубліковане [51, с. 32–37].

Аналізуючи характер і зміст відповідей очільників автокефальних церков на патріарше послання 1902 р., слід розуміти, що, попри декларований канонічним православ'ям позитивізм у сприйнятті екуменічних ідей апостольської єдності та рівності християнських церков, будь-які ініціативи на шляху практичної реалізації зазначених ідей не мали підтримки в середовищі Православної Церкви. В першу чергу тому, що сприймалися вони крізь призму негативного історичного досвіду спілкування з католицьким Заходом, агресивної недовіри до концептуальних основ зовнішньої політики Святого

Престолу, брак належного рівня теоретико-богословської підготовки православного кліру тощо. Перспектива налагодження ефективного міжцерковного діалогу видавалася вкрай далекою і майже недосяжною [51, с. 69].

Унійний рух розглядався православною спільнотою як один із елементів місіонерської діяльності католицизму. На початку ХХ ст. в середовищі Православної Церкви міцно вкоренилася думка, що з'єднання православного Сходу з церквою західного обряду на практиці є нездійсненним – принаймні, стосовно конкретного історичного моменту [55, с. 372]. Противники об'єднувчих ініціатив апелювали, в першу чергу, до існуючих принципових відмінностей в догматах і церковній дисципліні: філіокве, вживання опрісноків у святій Євхаристії, вчення про чистилище, позбавлення мирян чаші, догмати про папську непогрішність і непорочність Діви Марії. Святому Престолу пропонувалося відмовитись від низки зазначених догматів, як таких, на котрі не поширювалася канонічна юрисдикція семи Вселенських соборів. Представники православної ієрархії добре розуміли утопічність таких вимог, оскільки догмат про папську непомильність став одним із основоположних для формування інституту папства і самої Західної церкви.

Точка зору православних ієрархів на проблему екуменізму характеризувалася прикметною одностайністю: для реалізації принципів церковного з'єднання, в першу чергу, необхідно, щоб Рим відмовився від ганебного прозелітизму на схід, з повагою відносився до православ'я, відмовився від більшості догматичних та ієрархічних нововведень, відкинув Філіокве і «як блудний син постав перед Єдиною святою соборною апостольською церквою, якою є православна Церква, сповідав свій гріх і просив єдності на основі вчення і дисципліни Церкви Вселенської. Залишається тільки молитись, щоб Рим прийшов до пізнання істини, зрозумів що східна церква є церква Христова – Єдина свята соборна апостольська церква, і став шукати з нею єднання на основах православ'я» [51, с. 70–71].

Таким чином, будь-які практичні заходи на шляху реалізації об'єднавчих проектів з боку Православної церкви автоматично унеможлилювались, оскільки вона, з точки зору православної ієрархії, вже існувала в статусі Вселенської та Єдиної.

Додамо, що проблеми міжцерковного діалогу та поширення унійної доктрини знову набули актуальності на найвищому канонічному рівні Православної Церкви значно пізніше – в контексті завершення Першої світової війни, повоєнних геополітичних реалій та тенденцій суспільного розвитку, що вимагали адекватної відповіді з боку християнської спільноти. У 1920 р. намісником Константинопольського престолу митрополитом Бруським Дорофеем було видане окружне послання «Церквам Христа, всюди сущим» [56, с. 165–167]. Зміст й інтонації документу стали значно прогресивнішими, сміливішими в порівнянні з посланням 1904 р., а також підкріплювалися низкою конструктивних пропозицій щодо зміцнення канонічного спілкування церков. В посланні категорично стверджувалося, що «наявні між різними християнськими Церквами догматичні розбіжності не виключають їх зближення і взаємного спілкування...» [56, с. 166].

Підсумовуючи, можна зазначити, що концептуальні основи поширення унійного руху в Російській імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. були закладені видатними російськими філософами-протоєкуменістами – П. Чаадаєвим, В. Соловйовим. У своїх працях мислителі обґрунтовували ідею необхідності відновлення церковної єдності як вибір єдино можливого шляху цивілізаційного поступу і зростання, як для Російської імперії зокрема, так і для світового християнського простору в цілому.

Закономірним видається той факт, що російське суспільство та православний християнський простір в цілому не були готові до обговорення ідей можливого церковного поєднання – навіть на еклезіальному рівні. Цей конфлікт, закладений на рівні ментальності, так чи інакше мусив привести до неминучої кризи духовності й ідентичності, що й відбулося на початку ХХ ст. в Росії. Одним із можливих виходів із цієї кризи, на думку провідних російських

вчених-теологів, могла б стати переорієнтація на західну систему цінностей і векторів розвитку, а відтак, і формування оновленої християнської парадигми – проте ані історичний момент, ані загальний геополітичний контекст не відповідали цим ідеалістичним прагненням.

Окремо слід звернути увагу на позицію РПЦ у дискурсі поширення унійних ідей. Зрозуміло, що позитивні очікування окремих представників прогресивних прошарків суспільства не були підтримані – офіційні православні ієрархи відреагували на перші спроби церковного примирення й пошуків можливого діалогу вкрай апатично, або й відверто вороже. Уже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. було зрозуміло, наскільки непрості умови складаються для розвитку й інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії в майбутньому.

2.2. Російський вектор розвитку унійної програми Святого Престолу

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в умовах загострення міжнародної обстановки, що виявлялися у назріванні воєнного конфлікту та стрімкій поляризації геополітичного простору, розгортанні національно-визвольних рухів й популяризації соціалістичних ідей в Європі та Російській імперії, – актуалізувалося питання відновлення російсько-ватиканських дипломатичних взаємин .

Центральним елементом східної політики Ватикану стала уніоністична доктрина, провідним теоретиком якої був папа Лев XIII (1894–1903) [57, с. 213]. Як відзначають дослідники, налагодження православно-католицького діалогу являло собою один із пріоритетних напрямків діяльності цього понтифіка [58, с. 297].

Саме за перебування Лева XIII на чолі Католицької Церкви було проведено низку заходів, присвячених проблемам церковного об'єднання, зокрема католицькі конгреси в Малині, що відбувалися періодично, починаючи з 1863р., Міжнародний євхаристичний конгрес у Єрусалимі (1893 р.), конференції патріархів східних церков у злуці з Римом (1894–1902 рр.). Особлива увага на цих з'їздах приділялася проблемам місіонерської діяльності на території Росії, розвитку міжцерковного спілкування [5, с. 46–49].

Місіонерські шляхи поширення католицизму зазнавали критики з боку архімандрита василіанського монастиря Гротаферрата Арсеніо Пеллегріні. Саме в його звіті, підготованому для тогочасного державного секретаря Ватикану кардинала Маріано Рамполли, вперше зустрічаємо пропозицію втілення концепції церковного об'єднання через розбудову унійної Церкви, священники котрої повинні були зберігати грецьку обрядовість та дотримуватись загальних канонів, прийнятих в середовищі східного християнства. Лише за цієї умови, на думку А. Пеллегріні, можна було досягти

подолання упередженого сприйняття католицизму як інструменту латинізації східної церкви. Таким чином, було розроблено повномасштабний план розгортання унійної діяльності на східних теренах світового християнства, зокрема в Росії, заснований на повній відмові від минулого прозелітичного досвіду [58, с. 394–395].

У контексті динаміки формування уніоністичної доктрини Ватикану, варто звернути увагу також на принципове значення для підготовки платформи майбутнього діалогу конференцій Патріархів Східних церков у спілкуванні з Римом, перша з яких розпочалася 24 жовтня 1894 р. Представниками Східної Церкви неодноразово наголошувалося на негативних аспектах місійної діяльності католицизму. Зокрема, критична традиція була започаткована обвинувальним виступом Григорія II Юсефа, патріарха католиків-мельхітів Антіохії, котрий у своїй доповіді викривав латинізаторський характер спілкування Ватикану з представниками інших конфесій, засуджував роботу Конгрегації поширення віри як дискримінаційну стосовно католиків східного обряду [58, с. 397–400].

Позиція патріарха в подальшому здобула особисту підтримку Лева XIII. В результаті було сформульовано чітку стратегію, спрямовану на подолання національних упереджень східного християнського простору за рахунок збереження конфесійної ідентичності в лоні єдиної Католицької Церкви, налагодження рівноправного діалогу зі східними патріархами, демонополізацію місійної діяльності «латинських» інституцій на Сході [59, с. 240–242].

Керуючись потребою створення належної нормативно-правової бази для розгортання унійного руху, Лев XIII активно працював у площині теоретичного наповнення доктрини уніонізму. В загальній кількості за його понтифікату було опубліковано 248 документів різного характеру, котрі так чи інакше торкалися розбудови Східної церкви, налагодження міжцерковного порозуміння тощо [60–67]. Одним із перших документів, що підкреслювали значимість східного вектору в політичній стратегії Ватикану, стала енцикліка «Grande munus» (1880

р.) [62]. Згідно з цим документом, встановлювалося загальнокатолицьке пошанування святих Кирила і Мефодія – визнаних просвітителів християнського Сходу. Їх особлива місійна роль розглядалася в контексті перспектив православно-католицького об'єднання [68, с. 109–112].

20 червня 1894 р. Левом XIII було оприлюднено енцикліку «*Praeclara gratulations*», в якій підкреслювався особливий внесок Сходу у розвиток світового християнства [69, с. 143–150]. Папа відверто висловлював об'єднувчі наміри Католицької Церкви: «Вже недалекий час, коли церкви Сходу, так знані зі своєї прадідівської віри і слави давньої, знову віднайдуть те, що відкинули» [70, с. 494].

Папа декларував готовність РКЦ вести діалог на паритетних умовах, відмовившись від акцентуації на відмінностях, що розділяють східну та західну конфесії. Було визнано владу патріархів, рівність літургійно-обрядових традицій [69, с. 146–149]. Проте в цілому екуменічний пафос енцикліки не знайшов позитивного відгуку в широких релігійних верствах, як Західної Церкви, так і Східної [70, с. 494].

Проте Лев XIII не зупинився на шляху підготовки теоретичних основ унійного руху. Принципи міжцерковного зближення знайшли більше детальне відображення в апостольському посланні «*Orientalium Dignitas Ecclesiarum*» – «Про гідність Східних церков», котре була опублікована 20 листопада 1894 р. У ньому наголошувалося на апостольському походженні Східних церков і важливості збереження різноманітних форм обрядів та літургійних мов як запоруки ефективного налагодження міжконфесійної співпраці на шляху до досягнення канонічної церковної єдності [71, с. 151–153].

У цьому документі Апостольський Престол поширював на католиків східного обряду постанови Бенедикта XIV, надані мелехітам, які забороняли тим східним християнам, що перейшли в католицизм, змінювати свій обряд на латинський, а католицьким місіонерам під загрозою покарання заборонялося спонукати новонавернених до зміни обряду. Натомість особливості східного

обряду повинні були всіляко оберігатися та культивуватися, як такі, що, на думку Папи, збагачують Вселенську Церкву в дусі концептуального положення «єдності в багатоманітті» [71, с. 152].

Російська місія при Святому Престолі активно відстежувала хід екуменічної діяльності Лева XIII. Міністр-резидент місії Олександр Ізвольський у своїх донесеннях повідомляв, що в енцикліці «Про гідність Східних церков» папа звертався перш за все до християнського Сходу, відзначаючи несуттєвість розходжень Католицької Церкви зі Східними Церквами [72, с. 99].

В контексті унійного духу фундаментальної енцикліки «*Orientalium dignitas*» Левом XIII за період 1894–1903 рр. було оприлюднено понад 100 документів різного статусу, спрямованих на формування теоретичної та нормативної бази унійного руху. В них підкреслювалася важливість усіх християнських конфесій, розглядалися різні аспекти проблеми возз'єднання церков [73, с. 282–283].

Унійні ініціативи Лева XIII користувалися підтримкою у доволі вузькому колі представників Римської курії та Католицької Церкви, проте така підтримка все ж мала місце. Так, наприклад, групою римо-католицьких священників, прихильних до уніоністичної доктрини, у 1986 р. було засновано щомісячне видання «Віссаріон», редактором якого став Ніколо Маріні. Журнал провадив активну наукову співпрацю з провідними католицькими богословами-уніоністами, зокрема з Ауреліо Пальмієрі, Умберто Беніньї. Представниками французького ордену асумпціоністів було засновано журнал «Ехо Сходу», який інформував про події у житті східних християн. З 1901 р. у Німеччині було започатковано видання часопису «Християнський Схід», присвяченого глибокому науковому дослідженню проблем міжцерковних взаємин та життєдіяльності Східної Церкви [5, с. 58].

У пошуках напрямків реалізації місіонерської діяльності в Росії, частина ватиканських уніоністів пропонувала використати потенціал Греко-Католицької Церкви Східної Галичини, зокрема – набутий в її межах

структурно-організаційний досвід та існуючі кадрові ресурси [74, с. 106–110]. Лев XIII прихильно ставився до такої концепції, за його дорученням навіть було розроблено детальний проект трансформації галицької митрополії у греко-католицький патріархат з центром у Львові [75, с. 82–83]. Хоча на практиці цей проект так і не було реалізовано, враховуючи протестні настрої урядових кіл Австро-Угорщини.

Усвідомлюючи особливе значення ГКЦ для поширення унійного руху на східні терени, Лев XIII в енцикліці до польського духовенства від 1894 р. відзначив, що церква вважає греко-католиків «хорошими синами», котрі мають право на збереження обрядової та культурної ідентичності. Наголошувалося на неприпустимості будь-яких проявів дискримінації католиків східного обряду з боку латинян. Папа також провів деяку реструктуризацію ГКЦ, спрямовану на зміцнення її еклезіального статусу та подальший інституціональний розвиток [74, с. 108–112].

Завершення понтифікату Лева XIII співпало з початком активної діяльності іншого видатного ієрарха, сподвижника унійного руху – Андрея Шептицького (у світському житті – Роман). Граф Р. Шептицького ще у 1886 р. був удостоєний особистої аудієнції понтифіка, а незабаром – 24 березня 1888р. – отримав папське благословення на вступ до Василіанського чину, де і прийняв чернецтво під іменем Андрея [76, с. 8–12]. На наш погляд, вже на цьому етапі йшлося про підготовку потенційного лідера унійного руху на східних теренах – враховуючи те значення, котре надавалася василіанському згромадженню в контексті формування альтернативного до латинських орденів центру місіонерської діяльності на сході.

У 1887 р. граф Р. Шептицький здійснив свою першу мандрівку на територію Російської імперії, під час якої відбулося знайомство з В. Соловйовим, праці якого справили на майбутнього греко-католицького митрополита значне враження [76, с. 32].

Про особливе становище А. Шептицького в структурі католицького кліру свідчить і його стрімке кар'єрне зростання – у 1899 р. він був призначений єпископом на Станіславську кафедру, а вже в 1901 р. – очолив Галицьку митрополію. Від Лева XIII він отримав також титул Апостольського адміністратора України [5, с. 57]. Як лідер греко-католиків, А. Шептицький усю свою діяльність спрямував на розбудову унійного руху й становлення католицизму східного обряду, зокрема, й на території Росії. З перших років єпископату, А. Шептицький розпочав налагодження активної співпраці з російськими греко-католицькими громадами, надавав їм повсякчасну моральну й матеріальну підтримку [77, с. 2–3, с. 8–12, с. 13–25].

Окрім папи Лева XIII, розробкою теоретичних основ поширення унійного руху на російських теренах займалися й інші католицькі богослови початку ХХ ст. Зокрема, вартою уваги є праця Ауреліо Пальмієрі «Російська церква», яку детально вивчив А. Шептицький. В цій книзі А. Пальмієрі аналізував потенційні можливості ГКЦ Галичини як своєрідного плацдарму для поширення унійного руху на схід [78, с. 569–573].

Розробкою теоретичних основ унійного руху займався Ян Урбан, польський римо-католицький священник, що працював у Перербурзі, єзуїт, учасник трьох Велеградських конгресів. Зокрема, у доповіді на першому Велеградському конгресі (1907 р.) він виголосив декілька важливих тез, що є ключовими для розуміння програми поширення унійного руху на території Російської імперії. Зокрема, наголошувалося на тому, що дипломатичні відносини між Росією та Ватиканом не ведуть до церковної єдності, а прозелітизм не сприяє унії. Я. Урбан обстоював необхідність вивчення праць православних богословів і критикував Католицьку Церкву за «юридичний формалізм». Богослов поділяв ідею В. Соловйова щодо трактування церковної унії як есенціальної єдності, скоріше містично-сакраментального, аніж практичного характеру [79, с. 574–584].

Я. Урбан особливу увагу звертав на той момент, що Східна Церква в її тодішньому стані не мала всіх елементів, котрі Христос надав правдивій церкві, а доповнити цю нестачу можна і треба було лише через Унію з Папою Римським. В той же час, богослов наполягав на необхідності збереження різноманіття обрядів, що не було перепорою для досягнення догматичної єдності. У своїй доповіді Я. Урбан не обмежував теоретичними формулюваннями, а пропонував низку практичних заходів, спрямованих на розбудову унійного проекту: інформування Заходу про стан внутрішнього церковного життя на Сході (поширення сектантства, теоретичні напрацювання російських богословів); руйнування стереотипів щодо Західної церкви в середовищі російського суспільства; створення нових періодичних видань російською мовою; переклад богословських творів російською мовою; видання брошур, послань російською мовою [79, с. 587–592].

Загальна концепція розвитку унійного руху, викладена Я. Урбаном у Велеграді, відповідала баченню цієї ж проблеми митрополитом А. Шептицьким. В той же час, позиція Римської курії щодо реалізації викладених вище унійних ініціатив була доволі неоднозначною, особливо після того, як на папському престолі Лева XIII змінив Пій X, чия політика відзначалася доволі агресивною критикою модернізму і обережним ставленням до сміливих церковнооб'єднавчих проектів попередника [80, с. 121–123].

Зокрема, 6 липня 1908 р. було видано декрет Пія X про реформи дикастерії Святого Престолу. Реформи були спрямовані на посилення прозелітизму Католицької Церкви – зокрема, було засновано Конгрегацію пропаганди католицької віри [81, с. 593–595]. Водночас, Пій X підкреслював, що Схід є колискою християнства, і наголошував на необхідності збереження чистоти східного обряду [82, с. 40–41].

8 липня 1908 р. Пій X писав А. Шептицькому про підсумки Велеградського конгресу, наголошуючи, що, не менше за будь-кого зі своїх попередників, переймається справою розбудови унії. Папа наголошував, що

одне з ключових завдань унійного руху – переконати Східну Церкву в тому, що єдність можлива без суттєвих втрат, але якраз із взаємною користю. В той же час, Пій X висловлював недвозначну засторогу перед модернізмом [83, с. 75–76]. Певною мірою така позиція вписувалась у загальну консервативну політику Пія X, зокрема, й у тому, що стосувалось поширення унійного руху в Росії.

Періодом актуалізації основ уніоністичного вчення Лева XIII та їх подальшого розвитку на шляху до структуризації унійних ідей в єдину послідовну систему був понтифікат Бенедикта XV (1914–1922 рр.). Папа Бенедикт XV приділяв значну увагу налагодженню дипломатичних взаємин з православними державами, зокрема з Росією. Російський уряд був готовий до певних дипломатичних поступок, обговорювалася можливість відкриття нунціатури у Петербурзі. Однак ключовим моментом у парадигмі налагодження діалогу залишалось питання визнання примату папи Римського з боку православних, що вважалося російською стороною неприпустимим, як з міркувань релігійного, так і національно-державного характеру [5, с. 136].

В середовищі самої РПЦ велася активна протидія налагодженню ефективного міжцерковного діалогу. В силу свого монопольного становища в російському суспільстві та повної інтеграції в структуру державно-адміністративного апарату, РПЦ зберігала консервативні позиції щодо будь-яких прогресивних ідей чи то в соціально-політичному, чи в релігійно-церковному житті. Унійна Церква розглядалася як пряма загроза панівному становищу православ'я, інструмент латинізації та дезінтеграції російського суспільства [85, с. 237–239].

Інтерес до розвитку східної політики та зацікавлення долею Східних Церков проявилися в опублікованих папою документах: бреве від 25 лютого 1916 р. та Апостольському посланні «Cum Catholica Ecclesia» від 15 квітня 1916 р., де була вміщена молитва за долю східних християн [4, с. 199].

Римський престол отримав повідомлення про прихильне ставлення нового уряду до поширення діяльності Католицької Церкви в Росії від Могилевського капітулярного вікарія Яна Цепляка та Костянтина Скирмунта, члена Російської державної ради. Останній надіслав у Державний секретаріат низку пропозицій в інтересах Католицької Церкви в Росії [86, с. 22–23].

Налагодження російсько-ватиканських взаємин на цьому етапі велося доволі активно і характеризувалося двостороннім прагненням до діалогу. У відповідь на дружні кроки російського уряду, Бенедикт XV зайнявся практичним реформуванням структури управління церковних органів, безпосередньо пов'язаних із розробкою унійної доктрини та розгортанням східної політики. Розпорядженням від 1 травня 1917 р. було створено Конгрегацію для Східної Церкви (сьогодні – Конгрегація для східних церков), аналогів котрій до того часу у Римській курії не існувало. Перед установою ставилися завдання «взаємного вивчення, зближення і возз'єднання католицької церкви зі східними церквами» [4, с. 199].

Створенням окремої Конгрегації підкреслювалося особливе значення проблем налагодження діяльності Церков східного обряду, оскільки Конгрегація поширення віри вважалася надміру латинізованою. Щоб підкреслити свою увагу до проблеми збереження східного обряду, Бенедикт XV вирішив сам очолити новостворену Конгрегацію, а її секретаріат довірив кардиналу Н. Маріні, котрий свого часу звернув увагу майбутнього папи на роль Східних церков. Папа неодноразово висловлював сподівання дожити до того дня, коли «схизматичні» Східні церкви повернуться в союз із Римом [87, с. 33].

Наступним кроком оптимізації моделі формування східної політики стало заснування Папського східного інституту, підставою для якого стало апостольське послання (*Motu proprio*) «*Orientis Catholici*» від 15 жовтня 1917 р. В цьому документі папа вказував на важливість християнського Сходу в контексті розбудови справи церковного єднання, наголошував на потребі подолання існуючих упереджень між православними та католиками, пошуку

нових шляхів і засобів залучення в лоно Католицької Церкви якомога ширших національних та соціальних верств. Також слід зазначити, що в цей період було розпочато роботу над кодифікацією правових норм для церков східного обряду [4, с. 199–200].

Крім того, з метою посилення міжнародного престижу східного обряду, Бенедиктом XV було відновлено діяльність Рутенської колегії в Римі, закритої під час війни, і виділено цьому закладу значну фінансову підтримку [87, с. 33].

Створення обох інституцій уніоністичного спрямування – Конгрегації Східних церков та Папського Східного Інституту – продемонструвало наміри Бенедикта XV максимально широко використати існуючі можливості для налагодження міжконфесійного діалогу, примирення православних і католиків тощо. Екуменічні переконання Бенедикта XV особливо яскраво відображені в апостольському посланні «*Dei Providentis*» від 1 травня 1917 р. [88].

На сторінках цього *Motu proprio* папа підкреслював повагу, котра повинна була виявлятися кожному обряду, в тому числі й східному: «Можна також сподіватися, що більше ніхто не буде діяти так, щоб зростала недовіра східних віруючих стосовно латинян, оскільки це починання явно покаже, що в Церкві Христовій, котра не є ні латинською, ні грецькою, ні слов'янською, ні католицькою – не існує дискримінації по відношенню до її синів і що всі латиняни, греки, слов'яни та інші національності однаково важливі для Святого Престолу» [87, с. 34; 88].

Таким чином, на початку ХХ ст. східна політика Святого Престолу формувалася в контексті унійних ініціатив правлячого понтифіка Лева XIII. Період перебування цього папи на чолі Католицької Церкви характеризується активним інтересом до справи церковного єднання та налагодження міжконфесійного діалогу, а також концептуальним оформленням доктрини уніонізму, спрямованої на розбудову католицизму східного обряду як інтегрального культурно-релігійного утворення, механізму залучення східних теренів світового християнства до міжцерковного спілкування та порозуміння.

Керуючись потребою створення належної нормативно-правової бази для розгортання унійного руху, Лев XIII активно працював у площині теоретичного наповнення доктрини уніонізму. В загальній кількості за його понтифікату було опубліковано 248 документів різного характеру, котрі так чи інакше торкалися розбудови Східної церкви, налагодження міжцерковного порозуміння тощо.

Окрім того, за перебування Лева XIII на чолі Католицької Церкви було проведено низку практичних заходів, присвячених проблемам церковного об'єднання, зокрема католицькі конгреси в Малині, Міжнародний евхаристичний конгрес у Єрусалимі конференції патріархів східних церков у злуці з Римом (1894–1902 рр.). Особлива увага на цих з'їздах приділялася проблемам місіонерської діяльності на території Росії, розвитку міжцерковного спілкування тощо.

Відзначаючи особливий зв'язок між унійною діяльністю А. Шептицького та духовною спадщиною Лева XIII, варто пам'ятати, що теоретичною опорою розбудови ГКЦ на російських теренах стала для митрополита енцикліка «*Orientalium dignitas*», а також низка інших нормативних документів, розроблених у період понтифікату Лева XIII. Становлення унійного руху в Російській імперії стало можливим саме в контексті тієї східної політики Римської курії, екуменічний дух та концептуальні основи якої були сформовані папою, політичну далекоглядність та відданість ідеалам розбудови церковної єдності відзначали навіть російські дипломати.

Щодо самої концепції церковного об'єднання, то вона теж не була вільною від сформованих історично упереджень Римської курії. На думку авторки, можна говорити про стереотип сприйняття екуменічної доктрини як моделі канонічного підпорядкування об'єднаних церков Святому Престолу як винятково можливій інстанції. Дискусійним залишалося трактування догмату про непомильність і примат папської влади – противники екуменічного руху схильні були наголошувати на політичному підтексті цього положення.

Висновки до розділу 2

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у середовищі світового, в тому числі й російського, богослів'я та філософії актуалізувалась проблема міжцерковного діалогу та пошуку нових моделей реалізації національно-культурної ідентичності у вимірі загальносвітового контексту. Концептуальні основи поширення унійного руху в Російській імперії були закладені видатними російськими філософами-протоєкуменістами – І. Гагаріним, П. Чаадаєвим, В. Соловйовим. У своїх працях мислителі обґрунтовували ідею необхідності відновлення церковної єдності як вибір єдино можливого шляху цивілізаційного поступу і зростання, як для Російської імперії зокрема, так і для світового християнського простору в цілому.

Окремо слід звернути увагу на позицію РПЦ у дискурсі поширення унійних ідей. Зрозуміло, що позитивні очікування окремих представників прогресивних прошарків суспільства не були підтримані – офіційні православні ієрархи відреагували на перші спроби церковного примирення й пошуків можливого діалогу вкрай апатично, або й відверто вороже. РПЦ не випадала із загального контексту розвитку світового православ'я, котре залишалось доволі закритою і законсервованою структурою. Модель міжконфесійних відносин, практикована Православною Церквою, зводилась до стратегічної ізоляції від чужорідних впливів та ситуативних пошуків можливого діалогу, котрий допускався лише з домінуючої позиції. На цьому тлі можливості для творення Унійної Церкви в Росії вимальовувалися вкрай непрості.

Враховуючи системний опір РПЦ та російського уряду, реалізацію унійних ініціатив на початку XX ст. на російських теренах можна оцінити як доволі суперечливий проект, котрий залежав від впливу багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. Разом із тим, слід відзначити, що саме на цьому етапі питання налагодження міжцерковного діалогу викликало нове зацікавлення з боку Святого Престолу, що позначилось на динаміці й характері розвитку унійного руху. В цьому контексті природним виглядає той факт, що досвід існування ГКЦ в Галичині вимагав нового вивчення у руслі можливого

застосування на російському ґрунті. Історичний момент вимагав вибору лідера для реалізації унійного проекту – і ним став митрополит Галицький А. Шептицький, котрий працював над справою поширення унійного руху, і ще до початку свого митрополичого правління налагодив особисті зв'язки з багатьма симпатиками унійної справи в Росії.

Відзначаючи особливий зв'язок між унійною діяльністю А. Шептицького та духовною спадщиною Лева XIII, варто пам'ятати, що теоретичною опорою розбудови Греко-католицької церкви на російських теренах стала для митрополита енцикліка «*Orientalium dignitas*», а також низка інших нормативних документів, розроблених у період понтифікату Лева XIII.

Таким чином, передумови поширення унійного руху на російських теренах складались доволі суперечливо. В середовищі російських науковців та богословів існував певний сегмент, готовий до прийняття ідей міжцерковного діалогу та поєднання. Проте російське суспільство на початку XX ст. назагал не було готовим до прийняття унійної моделі відновлення церковної єдності, а РПЦ, як ідеологічна й соціокультурна домінанта декларувала прихильність до апостольського духу єдності, проте на практиці прагнула до поширення ізоляціоністський й консервативних настроїв, абстраговуючись від практичних заходів із встановлення міжцерковного діалогу.

У свою чергу, Святий Престол також не виробив єдиного бачення проблеми церковної унії на російських теренах. У цьому контексті унійна діяльність митрополита Галицького А. Шептицького виглядала суперечливо і зіткнулась з неминучим опором як з боку російського державного апарату, вищої ієрархії РПЦ, так і частини Римської курії, котра не поклала на російську унію особливих сподівань у сенсі просування прозелітизму, й критично ставилась до особи самого митрополита, як надміру політично й національного заангажованої особи, котра ставить інтереси українського народу й ГКЦ вище за стратегічні пріоритети Ватикану.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Андрій (митрополит). Римська унія не для українців: експеримент над українською душею. Вінніпег: Видавництво місійного відділу при Консисторії УГПЦ в Канаді. 1989. 137 с.
2. Антонович В. Що принесла Україні Унія: Стан Української Православної Церкви від половини XVII до кінця XVIII ст. Вінніпег: Екклезія. 1991. 132 с.
3. Віра і поділ. Київська Церква у злуці з Римом 1596–1996/ Л. Рудницький, О. Опанасюк. Філадельфія: Релігійне Товариство Українців-Католиків «Свята Софія». 1997. 144 с.
4. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та україно-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів: ВНТЛ-Класика. 2006. 456 с.
5. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878—1964 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники. 2009. 416 с.
6. Блажейовський Д. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля. Т.2. Київська Вселенська Церква у діаспорі (1751–1988). Львів: Каменярь. 1999. 1335 с.
7. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944). Львів: Свічадо, 2015. 512 с.
8. Бок Н. Россия и Ватикан накануне революции: воспоминания дипломата/ Иеромонах Николай Бок. Нью-Йорк: Русский центр Фордамского университета, 1962. 79 с.
9. Иерархия Русской Православной Церкви, патриаршество и государство в революционную эпоху / В. М. Лавров, В. В. Лобанов, И. В. Лобанова, А. В. Мазырин. М.: Русская панорама. 2008. 375 с.
10. Итенберг Б.С. Российская интеллигенция и Запад. Век XIX: Очерки. М.: Наука. 1999. 232 с.
11. Палеолог М. Царская Россия накануне революции. М.: Международные отношения. 1991. 334 с.

12. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії / Записки чина святого Василя Великого. Рим, 2006. 232 с.
13. Успенский Б. А. Царь и патриарх: харизма власти в России. М.: Языки русской культуры. 1998. 680 с.
14. Хомяков Д.А. Православие, самодержавие, народность. Минск: Белорусская грамота. 1997. 207 с.
15. Российское духовенство и свержение монархии в 1917 году: Материалы и архивные документы по истории Русской православной церкви / М. А. Бабкин, Б. Н. Миронов, С. В. Тютюкин. М.: Идрик. 2008. 632 с.
16. Чаадаев П. Я. Статьи и письма. М.: Современник. 1989. 623 с.
17. Голованов С. Вселенский народ. Очерк истории католического апостолата. URL: <http://www.vselenskiy.narod.ru/Rusapos24.htm> (дата звернення: 18.01.2019).
18. Спогади Миколая Траге про його перебування в Галичині у 1908–1913 рр. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 833–857.
19. Соловьев В. Россия и Вселенская Церковь. Перевод с французского Г. А. Рачинского. Париж, 1889. URL: http://www.vehi.net/soloviev/vselcerk/index.html#_ftn1 (дата звернення: 1.01.2019).
20. Саттон Дж. Религиозная философия Владимира Соловьева. На пути к переосмыслению. К.: Дух і літера. 2008. 304 с.
21. Соловьев В. Великий спор и христианская политика. URL: <http://www.vehi.net/soloviev/spor/index.html> (дата звернення: 1.01.2019).
22. Соловьев В. С. О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом», 1967. / Собрание сочинений В.С.Соловьева. 489 с.
23. Соловьев В. Догматическое развитие Церкви в связи с вопросом о соединении церквей // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. С. 103–171.
24. Сольвьев В. Славянский вопрос // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева.

С. 201–211.

25. Сольвьев В. О расколе в русском народе и обществе // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 3–34.

26. Сольвьев В. Национальный вопрос в России: любовь к народу и русский народный идеал // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 193–200.

27. Соловьев В. Православна ли Восточная Церковь? // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 183–184.

28. Соловьев В. Русская идея // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 219–248.

29. Соловьев В. Византизм и Россия (выдержки) // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 387–402.

30. Соловьев В. Три разговора // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 403–414.

31. Сольвьев В. Письма. И. С. Аксакову // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 417.

32. Сольвьев В. Письма. А. А. Кирееву // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 418–427.

33. Сольвьев В. Письма. Архимандриту Антонию Вадковскому // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 430–432.

34. Сольвьев В. Письма. Письмо в «Церковный вестник» // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание

сочинений В. С. Соловьева. С. 441–442.

35. Сольвьев В. Письма. Епископу Штросмайеру // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 434–441.

36. Сольвьев В. Письма. О. П. Пирлингу // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 443–447.

37. Сольвьев В. Письма. А. Н. Обнинскому // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 450.

38. Сольвьев В. Письма. Письма в «Московские ведомости» // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 451–460.

39. Соловьев В. Письма. Е. Тавернье // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 463–466.

40. Соловьев В. Письма. В редакцию «Нового времени» // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 467–470.

41. Соловьев В. Неизданные письма княгине Е. Г. Волконской // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 471–476.

42. Письма Владимира Сергеевича Соловьева. Том I. Под редакцией Э. Л. Радлова. С.-Пб., Общественная польза. 1908. 289 с.

43. Письма Владимира Сергеевича Соловьева. Том II. Под редакцией Э. Л. Радлова. С.-Пб.: Общественная польза, 1909. 374 с.

44. Письма Владимира Сергеевича Соловьева. Том III. Под редакцией Э. Л. Радлова. С.-Пб., Общественная польза, 1911. 346 с.

45. Слонимский Л. Владимир Соловьев // Вестник Европы. Сентябрь. 1990. С. 420–426.

46. Спасович В. Владимир Соловьев как публицист // Вестник Европы. 1901. № 1. С. 211–238.
47. Витяги зі статті Володимира Соловйова «Славянский вопрос» (1884) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 745–752.
48. Вирізки з газет «Церковное обозрение», «Przegląd katolicki», ... про суспільно-політичні і релігійні питання // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 63. 298 арк.
49. Доброер А. Православие и католичество в первой половине XX века // Православие и католичество: от конфронтации к диалогу. Хрестоматия/ Сост. Алексей Юдин. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2005. С. 157–161.
50. Окружное послання патріарха Йоакима III і синоду Константинопольської Церкви до всіх Православних Церков (1902) // // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 760–764.
51. Соколов И.И. О соединении восточной и западной церквей. К современной характеристике униональной проблемы. – С.-Пб.: Издательство В.М. Сворцова, 1911. – 74 с.
52. Иоаким III, патриарх. Окружное послание Вселенской Патриархии // Православие и католичество: от конфронтации к диалогу. Хрестоматия / Сост. Алексей Юдин. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2005. С. 162–168.
53. Савчин О. Голоси православних східних Церков о Церковній унії // Нива. 1910. Липень. Ч. 13 і 14. С. 422–429.

54. Савчин О. Голоси православних східних Церков о Церковній унії/ Омелян Савчин // Нива. 1910. Серпень. Ч. 15 і 16. С. 491–493.
55. Вергелес К. М. Російська Православна Церква та її роль в міжконфесійному діалозі // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 372–375.
56. Okružное послание Вселенского Патриархата «Церквам христа, вездє сущим» // Православие и католичество: от конфронтации к диалогу. Хрестоматия / Сост. Алексей Юдин. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2005. С. 165–168.
57. Бистрицька Е. Формування доктрини уніонізму в період понтифікату Лева XIII (1878–1903 рр.): тенденції її відображення в Росії та вплив на становище Греко-католицької церкви Галичини // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2011. Вип. 1. С. 213–218.
58. Тамборра А. Католическая церковь и русское православие: два века противостояния и диалога. М.: Библейско-богословский институт имени св. апостола Андрея. 2007. 631 с.
59. Бистрицька Е. Доктрина унионизма и тенденции ее видоизменения в конце XIX – начале XX вв. // Вопросы религии и религоведения. Вып. VI: Антология отечественного религоведения: Религоведение Украины. Часть 2. Религоведение Украины конца XX – начала XXI в. М.: ИД «МедиаПром». 2010. С. 233–242.
60. Catholicae Ecclesiae. Encyclical of Pope Leo XIII. On slavery in the missions. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_20111890_catholicae-ecclesiae.html (дата звернення: 1.01.2019).
61. Christi Nomen. Lettera Enciclica Di Sua Santità Leone PP. XIII. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_24121894_christi-nomen.html (дата звернення: 1.01.2019).

62. Grande Munus. Lettera Enciclica Di Sua Santità Leone PP. XIII. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_1-xiii_enc_30091880_grande-munus.html (дата звернення: 1.01.2019).
63. Mirae Caritatis. Lettera Enciclica Di Sua Santità Leone PP. XIII. La Santa Eucarestia. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_1-xiii_enc_28051902_mirae-caritatis.html (дата звернення: 1.01.2019).
64. Omnibus Compertum. Encyclical of Pope LEO XIII. On unity among the Greek Melchites. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_1-xiii_enc_21071900_omnibus-compertum.html (дата звернення: 1.01.2019).
65. Paterna Caritas. Encyclical of Pope LEO XIII. On reunion with Rome. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_1-xiii_enc_25071888_paterna-caritas.html (дата звернення: 1.01.2019).
66. Rerum Novarum. Encyclical of Pope Leo XIII. On capital and labor. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_1-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html (дата звернення: 1.01.2019).
67. Satis Cognitum. Encyclical of Pope Leo XIII. On the unity of the Church. URL: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_1-xiii_enc_29061896_satis-cognitum.html (дата звернення: 1.01.2019).
68. Коберник Н. Феномен Кирила і Мефодія в католицькій традиції // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР, 2015. С. 108–114.
69. Лев XIII. «Praeclara gratulations» // Православие и католичество: от конфронтации к диалогу. Хрестоматия / Сост. Алексей Юдин. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2005. С. 143–150.
70. Мереньків І. Можливість з'єдинення Східної церкви з Західною (переклад розвідки о. Гекена – делегата Велеградського з'їзду) // Нива. 1910. Серпень. Ч. 15 і 16. С. 491–493.

71. Лев XIII. Апостольское послание «*Orientalium Dignitas Ecclesiarum*» // Православие и католичество: от конфронтации к диалогу. Хрестоматия / Сост. Алексей Юдин. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2005. С. 151–153.
72. Гайдук В. П. Диалог России в Ватиканом на рубеже XIX–XX вв. По новым архивным материалам) // Россия и Ватикан. Выпуск 2. М.: Наука. 2007. С. 95–114.
73. Бистрицька Е. Уніоністичні проекти Ватикану першої чверті XX ст. та їх сприйняття урядовими колами в Росії // Україна – Європа – Світ: міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжн. відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2011. Вип. 5. У 2 ч.: Україна–Європа–Світ: Історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку. С. 282–289.
74. Бистрицька Е. Участь Греко-католицької церкви в унійних проектах Ватикану першої третини XX ст. // Гілея: науковий вісник. – К.: ВІР УАН. 2011. Випуск 47(5). С. 105–112.
75. Баб'як А. Легітимність українського Патріархату. – Ліон–Львів: Місіонер, 2004. – 272 с.
76. Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрей Шептицький: Нарис про життя, служіння церкві та народові (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ. 1995. 64 с.
77. Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. 924 с.
78. Голос чужинця про наші церковні відносини // Нива. Т. V-й. 1908. Жовтень. Частина 18 і 19. С. 569–573.
79. Урбан I. Що католицькі богослови могли б і повинні зробити зглядом Католицької церкви. Доповідь на Велеградському конгресі 1907 // Нива. Т. V-й. 1908. Жовтень. Частина 18 і 19. С. 574–592.

80. Бистрицька Е. Російсько-ватиканські відносини в контексті міжнародної політики початку ХХ ст.: понтифікат Пія Х // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2007. Вип. 2. С. 121–128.
81. Реформи в найвищій церковній управі // Нива. Т. V-й. 1908. Жовтень. Частина 18 і 19. С. 593–595.
82. Сьв. Отець Пія Х про східний обряд // Нива. 1909. Ч. 1. С. 40–41.
83. Лист Сьв. Отця Пія Х про велеградський конгрес // Нива. 1909. Ч. 1. С. 75–76.
84. Бистрицька Е. Питання єдності церков у російсько-ватиканських дипломатичних відносинах 1914–1917 рр. // Україна і Ватикан. Вип. 1: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем: зб. наук. праць / за ред. А. Колодного, О. Реєнта та ін. Івано-Франківськ–Київ, 2008. С. 453–460.
85. Хомяков Д.А. Православие, самодержавие, народность. Минск: Белорусская грамота. 1997. 207 с.
86. Роод В. Рим и Москва: Отношения между Святым Престолом и Россией/Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г. Львів: Свічадо. 1995. 279 с.
87. Кёлликер Л. Восприятие России Бенедиктом XV: политические, дипломатические и религиозные аспекты // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX вв. Материалы коллоквиума, состоявшегося в Москве 23-24 июня / Под ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. С.-Пб.: Алетейя. 2003. С.12–47.
88. Benedictus PP. XV. Motu Proprio. Dei Providentis. De Sacra Congregatione Pro Ecclesia Orientali. URL: http://w2.vatican.va/content/benedict-xv/la/motu_proprio/documents/hf_ben-xv_motu-proprio_19170501_dei-providentis.html (дата звернення: 1.01.2019).

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ КАТОЛИЦЬКИХ ГРОМАД СХІДНОГО ОБРЯДУ В РОСІЇ (1901 Р. – ТРАВЕНЬ 1917 Р.)

3.1. Проблема юрисдикційного підпорядкування громад російських греко-католиків на початку ХХ ст.

Розвиток унійного руху в Російській імперії на початку ХХ ст. зумовлювався низкою чинників, серед яких: загострення міждержавних відносин між членами Троїстого союзу і Антанти; налагодження російсько-ватиканського діалогу на тлі назріваючого воєнного конфлікту в Європі; поглиблення внутрішніх суспільно-політичних суперечностей в Росії, що призвело до революції 1905–1907 рр. За таких обставин створення КЦ (сх. об.) в Росії обтяжувалося не лише богословсько-теологічними й доктринальними труднощами, але й проблемами політичного характеру.

Слід зазначити, що унія у вимірах практичної реалізації на території Російської імперії розглядалася більшістю представників Римської курії як стратегічний проект, орієнтований на поширення католицизму. Досвід інтеграції католицьких ідей у православне середовище, що був накопичений ГКЦ впродовж понад трьох століть, був цінним набутком для поширення церковно-об'єднавчих ініціатив у російському суспільстві [1, с. 25–26].

Більша частина уніоністів Ватикану схилилася до схвалення на роль лідера унійного руху кандидатури галицького митрополита А. Шептицького [2, с. 218–219]. Активний інтерес митрополита А. Шептицького до розвитку унійного руху посилювався ще й прагненнями національного характеру, оскільки владика, на погляд авторки, вже на початковому етапі своєї унійної

діяльності як одну з перспективних цілей ставив для себе пошук можливостей для об'єднання українського народу на релігійному ґрунті [3, с. 118].

Слід зазначити, що, як впливовий релігійний та суспільно-політичний діяч, митрополит користувався досить широкою підтримкою австрійського уряду, зокрема й особисто імператора Франца-Йосифа І. Зокрема, А. Шептицький отримував від австрійського уряду значну фінансову підтримку, а 10 жовтня 1901 р. був призначений маршалком Австрійської імперії [4, арк. 7]. Постановою імператора від 2 січня 1903 р. митрополиту було надано «гідність Тайного Совітника з увільненням від такси» [4, арк. 9].

Таке становище, з одного боку, полегшувало для влади налагодження міжнародних зв'язків, зміцнювало його авторитет у взаєминах із Святим Престолом, оскільки Пій Х з особливим пієтетом ставився до Габсбурзької монархії як одного з оплотів світового католицизму [5, с. 451].

З іншого боку, активна політична позиція А. Шептицького робила його доволі суперечливою постаттю для реалізації унійних ініціатив на території російської держави [6, с. 137]. Готуючись до реалізації засад уніонізму на території Російської імперії, митрополит А. Шептицький провадив як теоретичну розробку дискусійних питань, так і практичні заходи із розбудови унійної Церкви в Росії. Турбуючись про збереження чистоти східного обряду в католицизмі, у червні 1905 р. А. Шептицький звернувся до префекта Конгрегації поширення віри кардинала Джіроламо Готті з проханням дозволити греко-католицькому духовенству відрощувати бороди [7, с. 99]. Втім, у проханні митрополиту було відмовлено, що ілюструвало двозначну позицію Святого Престолу відносно можливості компромісного вирішення проблем життєдіяльності унійної Церкви в майбутньому [8, с. 109–110].

Одним із перших кроків митрополита А. Шептицького у напрямку реалізації унійних ініціатив на території Російської імперії стало відновлення Холмської греко-католицької єпархії. З цією метою 30 червня 1905 р. владикою було сформульовано лист-клопотання до Пія Х, в якому йшлося про необхідність юридично закріпленої підтримки громад греко-католиків

Холмщини, котрі не бажали відмовлятися від ідентичності східного обряду в католицизмі, попри тривалі переслідування з боку царської влади [9, с. 104–108].

Попри існуючу підтримку унійних ініціатив митрополита на кулуарному рівні, у Ватикані не поспішали надавати офіційну підтримку його діяльності, керуючись міркуваннями збереження стабільності у взаєминах з Російською імперією [10, с. 185–190]. Його неодноразові звернення до Римської курії щодо поширення духовної юрисдикції на російських католиків були відхилені: «Львівському архієпископу роз'яснили, що його втручання матиме в Росії значення польської зарубіжної інтриги і з огляду на це принесе більше шкоди, аніж користі, справі навернення росіян у католицтво» [11, с. 94].

Об'єктивно кажучи, така стримана позиція Святого Престолу закономірно впливала з розуміння особливостей внутрішнього духовного життя Російської імперії та російських оцінок унійних проектів загалом, і діяльності митрополита А. Шептицького [12, с. 122–125]. Вже у лютому 1907 р. А. Шептицький представив Папі свій проект унійної діяльності в Росії. З-поміж іншої кореспонденції цього етапу варто відзначити звернення митрополита до Пія X, в якому йшлося про душпастирську працю на території Росії та Америки [13, арк.10].

Зокрема, владика наголошував на проблемах розвитку православ'я в Росії, складному становищі католиків-конвертитів й потребі відновлення фактичної юрисдикції Католицької Церкви над канонічними територіями, що знаходились в межах Російської імперії, іменуючи себе «російським адміністратором» [13, арк. 2–3].

У своїх планах поширення унійного руху на російські терени А. Шептицький посилався на енцикліку Лева XIII «*Orientalium Dignitas Ecclesiarum*», наголошуючи на необхідності відновлення діяльності Греко-Католицької Церкви в Російській імперії [14, с. 151–153]. Митрополит зумів навести достатньо переконливі аргументи на користь власної концепції,

оскільки Пій Х в усній формі уповноважив його очолити унійний рух у Східній Європі [15, с. 105–108]. В контексті реалізації отриманих повноважень 12 липня 1907 р. митрополит А. Шептицький з Галичини призначив отця Олексія Зерчанінова генеральним вікарієм формально збереженої Кам'янець-подільської єпархії на території Російської імперії [16, с. 143–144].

В лютому 1908 р. А. Шептицький повторно відвідав Апостольську столицю. Греко-католицька делегація, очолювана митрополитом, прибула на святкування, організовані в честь 1500-літнього ювілею Йоанна Золотоуста, котрий був автором літургії Східної Церкви. Цю літургію вперше відслужили в соборі св. Петра, у присутності папи. Австро-угорський посол у Ватикані детально повідомляв про цю подію і вказував на перемовини, котрі А. Шептицький активно провадив у цей час з Пієм Х з питань православно-католицької унії в Росії [18, с. 6–10]. Пій Х, у ході проведення урочистостей, висловив стриману, проте чітку підтримку ідей розбудови унійного руху, підкресливши, що «Золотоустий є славою східних церков, він є окрасою і римської церкви; тому слід надіятись на його особливу поміч для здійснення наших намірів, щоб сполучити з нами всі східні народи» [19, с. 28].

Під час аудієнцій А. Шептицький отримав від Пія Х близько 20 документів, що письмово підтверджували дані роком раніше повноваження, а також значно розширювали їх [17, с. 219]. В середовищі Греко-Католицької Церкви Галичини підтримка Пієм Х унійних ідей А. Шептицького викликала позитивне сприйняття. В часописі «Нива» з'явилася стаття о. Онуфрія Волянського, де йшлося про подальші шляхи можливого розвитку унійного руху в контексті політики Святого Престолу. Вказувалося на те, що «ідею унії треба було зробити головною і симпатичнішою на Сході», а центром поширення унійних ідей на східні терени має стати власне галицька Греко-Католицька Церква: «наша церков мусить причинити ся до злуки православ'я з католицизмом» [20, с. 154–157].

У відповідь на клопотання А. Шептицького від 22 лютого 1908 р., папа офіційно затвердив владику митрополитом Галицьким, адміністратором митрополії Київської і всієї Русі [21, с. 225]. Митрополит отримав право самостійно призначати єпископів, у своїй унійній діяльності він підпорядковувався виключно папі Римському. Папа схвалив призначення о. О. Зерчанінова генеральним вікарієм Кам'янецької єпархії, митрополиту надавав патріарші повноваження на території всієї України [9, с. 99–100].

У листуванні А. Шептицького з рідними знаходимо свідчення того, наскільки високо цінував митрополит надані повноваження та які широкі сподівання пов'язував із ними у сфері розбудови католицизму східного обряду в Росії та загалом у справі церковної єдності [22, с. 221; 23, с. 222].

Серед окремих дослідників зустрічаємо думку, що владика навіть був схильний переоцінювати значення цих документів. Оскільки вони були отримані в режимі суворої таємності, їх використання було обмеженим, а політичне значення – менш вагомим, аніж цього вимагали умови творення об'єднаної Церкви [24, с. 398].

Папа не підтримав прохання митрополита про затвердження спадкоємності отриманих повноважень [25, с. 89]. Це ще раз продемонструвало ситуативність позицій понтифіка і відсутність послідовної політики у сфері розвитку унійної справи. За свідченнями дослідників, Пій Х розмірковував про створення російсько-католицького патріархату, котрий з плином часу могла б отримати висока церковна особа з РПЦ, за умови, що вона визнає примат папської влади. До цього часу екзарх повинен був підготувати об'єднання РПЦ зі Святим Престолом [5, с. 453]. Підкреслимо, що ці проекти розглядалися насамперед в контексті політичної площини російсько-ватиканських взаємин [26, с. 20–22].

З іншого боку, царський уряд був налаштований вкрай негативно щодо діяльності митрополита А. Шептицького та самої його особи [27, с. 373–374]. Одночасно на рівні дипломатичних відносин у взаєминах Російської імперії та

Святого Престолу спостерігалася позитивна динаміка [28, с. 212–215]. Пій Х підтримав російський царат в період революції 1905–1907 рр, застерігаючи католицький єпископат від участі в антиурядових діях. Позитивне значення мала наступна лібералізація духовного життя в Російській імперії, що уможлиблювала поживлення міжконфесійного діалогу. Опублікований у квітні 1905 р. указ «Про зміцнення начал віротерпимості» наголошував на неприпустимості переслідувань осіб, що належали до інших християнських конфесій, окрім православної [29, с. 113].

Папа Пій Х, котрий сам активно виступав проти будь-яких революційних нововведень у релігійній чи соціальній сферах, несподівано виявився тим моральним авторитетом світового рівня, на котрий змогла опертися російська монархія у важкі для неї часи. Кампанія подолання «модернізму» в Католицькій Церкві, яку активно розгорнув Пій Х, відбувалася паралельно з придушенням революційних процесів у російському суспільстві [30].

Пій Х очолив рух в Католицькій Церкві, котрий отримав назву «інтегралізму» і передбачав категоричну відмову від будь-яким спроб компромісу релігії та науки, консервацію Церкви у стані духовної ізоляції [31, с. 109–112]. В умовах лібералізації релігійного життя в імперії та розвитку російсько-ватиканських відносин відбувалося становлення КЦ (сх. об.) в Росії. Існуючі греко-католицькі громади в Росії поступово набували структурно-організаційної єдності, користуючись всебічною допомогою митрополита А. Шептицького [32, с. 826–832]. Зауважимо, що реальний вплив та масштаби діяльності російських греко-католиків не відповідали виклаканому резонансу.

Становище греко-католиків Російської імперії ускладнювалося їх невизначеним канонічним статусом, що провокувало виникнення конфліктних ситуацій та непорозумінь. Наприклад, декретом Конгрегації з надзвичайних церковних справ від 22 травня 1908 р. о. О. Зерчанінов призначався головою місії для російських католиків східного обряду. Проте митрополит А. Шептицький, керуючись наданими йому Пієм Х таємними повноваженнями,

призначив о. О. Зерчанінова головним намісником на території Росії [33, с. 348].

Таке подвійне призначення О. Зерчанінова відображало неврегульованість канонічного статусу КЦ (сх. об.) в Росії, а також створювало прецедент уневажнення керівних повноважень митрополита А. Шептицького щодо створення унійної Церкви. Державний секретаріат Апостольської столиці офіційно повідомляв А. Шептицького про відсутність у нього будь-яких повноважень на території Росії і про можливі небезпеки, пов'язані з поширенням неправдивої інформації щодо цього питання в російському суспільстві [34, с. 617].

Впродовж 1910–1914 рр. Пій Х надав ще декілька аудієнцій митрополиту А. Шептицькому, на яких підтвердив та розширив (в усній формі) надані йому раніше повноваження щодо унійного руху в Росії. Проте до самої смерті Пія Х ці повноваження залишалися нерозголошеними. Під час останньої розмови з митрополитом у 1914 р., Пій Х ще раз наголосив, що момент для оприлюднення унійних проектів ще не настав. Як писав про це сам А. Шептицький, папа висловився так: «Я підтверджую всі ваші повноваження, але зараз іще не час ними користуватися. Зараз я прошу вас не робити цього. Прийде час, коли ці повноваження будуть необхідними і коли ви їх використаєте» [35, с. 716–717].

Ще одним аспектом проблеми неоднозначності бачення уніонізму Римською курією стало те, що Ватикан, декларуючи гасла церковної єдності та рівноправного становища обрядів, нерідко допускав факти дискримінації католиків східного обряду. Така практика сформувалася як результат сформованих упереджень щодо унійної Церкви як недостатньо «католицької», а відтак, меншовартісної. В подальшому сподвижники уніонізму неодноразово відзначали заангажоване сприйняття греко-католицьких громад Росії у ватиканських колах. Навіть у справі просування унійного руху на території Російської імперії папа Пій Х, зокрема, виявляв значно більшу довіру до

місіонерів з Європи – наприклад, представників французького ордену асумпціоністів, аніж до власне російських уніоністів [36, с. 135].

Питання канонічного врегулювання становища російських греко-католицьких громад і офіційного підтвердження Святим Престолом компетенції митрополита А. Шептицького на керівництво розбудовою католицизму східного обряду в Росії стало одним із визначальних у розвитку російського унійного руху, детермінувало процес його внутрішнього зростання та інституалізації [26, с. 22–25].

Ключову роль митрополита А. Шептицького в процесах інституційної розбудови унійної Церкви в Росії визнавали й російські греко-католики. Леонід Федоров, як один із найбільш послідовних сподвижників митрополита, ще за часів свого навчання в Римі (1907 р.) замислювався над перспективами розбудови КЦ (сх. об.) в Росії. Він обмірковував можливості її структурної організації та легалізації, вбачаючи у А. Шептицькому безумовного лідера російського унійного руху. В одному з листів до митрополита Л. Федоров писав: «Якщо вже Папа не хоче визнати Вас в якості російського католицького митрополита, то потрібно зробити все можливе, щоб Ви були визнані, принаймні, апостольським вікарієм в Росії, хоча б до тих пір поки російські священики не утворять власну єпархію зі своїм власним апостольським вікарієм» [36, с. 134–135].

Міркування Л. Федорова мали сенс і були важливими, проте в реаліях політичного і релігійного життя Російської імперії, в якому РПЦ займала домінуюче становище, інституалізація КЦ (сх. об.) в Росії не могла бути реалізована. В умовах Першої світової війни з'явилася низка нових обставин, які ще більше ускладнили становище унійної Церкви [27, с. 104–115].

Російська та Австро-Угорська імперії перебували в стані оголошеної війни, відтак їх громадяни та особи, які були пов'язані з ними, в кожній із цих країн вважалися потенційно небезпечними і зазнавали репресій. В період 1914–1917 рр. частина російських греко-католиків, зокрема, Л. Федоров, І. Дейбнер,

були арештовані, а решта – змушені були згорнути свою місійну діяльність. Центром конфлікту російсько-ватиканських відносин в період війни стала особа митрополита А. Шептицького. Після захоплення Східної Галичини російськими військами у вересні 1914 р. А. Шептицького було заарештовано і заслано на територію Росії. Законних підстав для арешту не існувало, попри ретельний обшук, проведений представниками окупаційної адміністрації в митрополичих покоях та канцелярії Духовної консисторії [25, с. 291]. Російські урядові кола підозрювали митрополита у створенні проекту відокремлення східноукраїнських земель від Російської держави Крім того, було відомо про зв'язки А. Шептицького з російськими католиками східного обряду [31, с. 519-526].

Закономірно, що Ватикан виявляв активне занепокоєння долею митрополита й причинами його арешту, котрі були невідомими навіть російським дипломатам при Святому Престолі. В контексті зазначених подій Державним секретаріатом Ватикану було видано Меморандум від 3 грудня 1914 р., в якому знайшли відображення взаємини Святого Престолу та Російської імперії [37, с. 22]. Керуючись міркуваннями збереження внутрішньополітичної стабільності й територіальної цілісності на тлі розгортання воєнного конфлікту, урядові кола Росії продовжували притримуватись жорсткої лінії щодо діяльності Католицької Церкви східного обряду й особисто А. Шептицького [38]. У 1915 р. нарешті були знайдені докази активної політичної діяльності митрополита у сфері української націотворчої справи, зокрема сформульований ним меморандум «Про майбутній військовий, правовий і церковний устрій Російської України». Фотокопії виявлених компрометуючих документів були пред'явлені представникам Святого Престолу для ознайомлення, що частково послабило напруження у російсько-ватиканських відносинах [11, с. 139–142].

Активна політична позиція митрополита А. Шептицького не вписувалася в загальний поміркований характер дипломатії Ватикану, що позиціонував себе

вище тактичних інтересів і ситуативних компромісів міжнародних відносин. Особливо чітко політичні погляди митрополита були сформульовані у меморандумі від 15 серпня 1914 р., в яких А. Шептицький виступав не лише як князь Церкви, але й як державний діяч та політик антиросійської орієнтації [39, с. 609–610].

Зміст меморандуму яскраво свідчив про національно зорієнтовану позицію митрополита, його несприйняття російської моделі Церкви, а також суперечив стереотипному розумінню унійної Церкви як інструменту латинізації та полонізації українського і російського суспільства. А. Шептицький сподівався в належний момент скористатися отриманими від Пія X повноваженнями: «Я, як митрополит, міг би це зробити, тому що згідно з законними розпорядження Східної Церкви й традиціями моїх попередників, маю право, potwierdжене Римом, користати з моєї влади в усіх цих сферах », – писав А. Шептицький у меморандумі [40, с. 30–31].

Зазначимо, що радикальні політичні погляди митрополита А. Шептицького не отримали підтримки Римської курії, котра віддавала перевагу методам «підклимною» дипломатії і не афішувала власного впливу на розвиток політичних процесів. Проте, незважаючи на неправомірний характер політичної діяльності, А. Шептицький продовжував залишатися католицьким ієрархом, підпорядкованим Святішому Отцю. Римською курією навіть було розроблено кілька проектів звільнення А. Шептицького, звичайно ж, за умови усунення його від подальшої громадської та політичної діяльності на теренах Галицької митрополії. Як свідчать джерела, зокрема і лист-подяка А. Шептицького на ім'я папи, Бенедикт XV у 1916 р. звертався до царського уряду з клопотанням про звільнення митрополита, або, принаймні, пом'якшення умов його утримання в ув'язненні [41, с. 704].

Проте російська влада була безкомпромісною щодо А. Шептицького. Навпаки, репресивні заходи щодо нього були посилені, коли у вересні 1916 р. митрополита з Курська було переведено у Суздальський Спасо-Єфиміївський

монастир, призначений для ув'язнення православного духовенства. За словами митрополита, таке рішення царської влади свідчило, що «... уряд, отже, визнає, що вважає мою справу суто релігійною, зовсім не пов'язаною з політикою» [42, с. 707].

Наприкінці Першої світової війни спостерігалось певне пом'якшення російсько-ватиканських взаємин, мотивоване загальним послабленням позицій Ватикану на карті світової геополітичної спільноти. Характерною в цьому відношенні є позиція тогочасного глави російського дипломатичного відомства С. Сазонова, котрий значну увагу приділяв вивченню питань російсько-ватиканських взаємин [43, с. 108–109]. У свою чергу, Римська курія схилилася до відмови від релігійної мотивації, спрямовуючи основну вагу зусиль на реалізацію політичних інтересів, що знаходились у сфері подолання впливу Німеччини та поширення протестантизму в Європі. Думки про можливість досягнення ситуативного політичного компромісу поділяв і високий сановник Католицької Церкви, генерал ордену єзуїтів Володимир-Діонісій Ледуховський [11, с. 143–145]. Проте подальший розвиток політичних подій, у першу чергу, зміни становища на Східному фронті, зупинили прогрес у російсько-ватиканських взаєминах. Після того, як наступ російських військ на території Австро-Угорщини під командуванням генерала О. Брусилова у 1916 р. було зупинено, ступінь готовності до компромісу у Ватикані помітно знизився [43, с. 113].

Таким чином, проблема юрисдикційного підпорядкування громад російських греко-католиків залишалася ключовою для розвитку унійного руху в Росії впродовж 1901–1917 рр. В центрі цієї проблеми перебувало питання ролі та місця митрополита А. Шептицького у розбудові російської унійної Церкви, а в ширшому контексті – використання ресурсів ГКЦ для місійної роботи на російських теренах, можливість застосування унійної моделі для поширення католицизму в Росії та налагодження міжцерковного діалогу.

3.2. Інституалізація Католицької Церкви східного обряду в Росії

Новий етап актуалізації східного вектору стратегічних ініціатив Святого Престолу розпочався навесні 1917 р. Зречення Миколи II та самоусунення династії Романових від російського престолу призвело до повалення самодержавства та переходу влади до Тимчасового уряду. Його легітимність без зволікань була визнана Ватиканом, що засвідчило рівень очікувань взаємовигідного компромісу для подальшої розбудови міждержавних стосунків і створення умов для діяльності Католицької Церкви латинського і східного обрядів [44, с. 54-59].

Проте у Римській курії не відкидали можливостей радикалізації соціально-політичного життя в Росії. Тому вважали, що необхідно якомога швидше розпочати перемовини з Тимчасовим урядом, метою яких було отримання гарантій релігійних свобод для католиків [37, с. 26].

Сподівання Бенедикта XV на ефективне налагодження російсько-ватиканського діалогу на цьому етапі підтверджувалися політикою лібералізації суспільного життя в Росії. Тимчасовий уряд 3 березня 1917 р. оприлюднив Декларацію, в якій анонсував проголошення релігійних свобод для всіх громадян Росії та всіх законно діючих релігійних громад. Російська держава оголошувалась позаконфесійною [11, с. 146–147].

Тимчасовий уряд мав намір суттєво реформувати сферу державно-церковних взаємин, і здійснити у цьому напрямку низку заходів, серед яких: оголошення амністії усім, хто був засуджений за звинуваченнями релігійного характеру; відміна віросповідних обмежень; забезпечення рівності релігій, а також громадян, незалежно від їх релігійної приналежності; відміна обов'язкового викладання в державних навчальних закладах Закону Божого; передача у юрисдикцію міністерства народної освіти церковнопарафіяльних

шкіл; зняття обмежень на діяльність старообрядних, католицьких, унійних, протестантських та інших релігійних організацій [45, с. 104–105].

Керуючись потребою розбудови нової моделі церковно-державних взаємин на основі принципів повного відокремлення Церкви від держави, правової рівності релігій та релігійних організацій, а також засуджуючи методи ведення релігійної політики в Російській імперії, Тимчасовий уряд прийняв два основоположні документи: «Про відміну віросповідних та національних обмежень» (29 березня 1917 р.), а також «Про свободу совісті» (14 червня 1917 р.) [46, с. 130].

Значні зусилля Тимчасового уряду були спрямовані на покращення ситуації зі становищем Католицької Церкви в Росії. У квітні 1917 р. під керівництвом професора С. Котляревського при Міністерстві внутрішніх справ було створено комісію для перегляду діючих у Росії законів щодо РКЦ. Підсумком проведеної роботи став законопроект «Про зміни до діючих законоположень у справах Римсько-католицької церкви в Росії», затверджений Тимчасовим урядом 25 серпня 1917 р. [11, с. 148].

Унійне питання вимагало негайного вирішення не тільки в контексті нормативно-правового врегулювання церковно-державних взаємин, але й з огляду на глибокий політичний підтекст проблеми. Тимчасовий уряд оголосив загальну амністію всіх політичних в'язнів, під яку потрапили А. Шептицький, Л. Федоров. Після звільнення у березні 1917 р. митрополит повернувся в Петербург і відразу ж розпочав активну унійну діяльність, опираючись на повноваження, отримані раніше від Пія X [24, с. 207].

Митрополит А.Шептицький звернувся до Бенедикта XV з листом (від 16 березня 1917 р.), у якому зазначав, що справи відродження унійного руху примушують його затриматися в Росії на деякий час і повідомляв понтифіка про надані йому Пієм X повноваження на території Росії та подальші плани щодо своєї діяльності. А. Шептицький детально пояснив Бенедикту XV характер своїх повноважень і межі юрисдикції: «Першими повноваженнями Св.

Отець стверджував канонічність існування усіх унійних єпархій, а наступним Його Святість створював і, так би мовити, залишав за собою східний патріархат греко-слов'янського обряду, призначаючи мене вікарієм» [35, с. 717].

Митрополит зазначав, що в тих історичних умовах Пій Х не мав змоги офіційно оприлюднити повноваження, надані А. Шептицькому на території Російської імперії, аби не ускладнювати міжнародне становище Святого Престолу та не загострювати російсько-ватиканських взаємин [35, с. 717]. А. Шептицький писав Бенедикту XV про свої наміри відвідати Ватикан і «подати наші смиренні просьби, що стосуються унії в Галичині та Росії». Крім того, митрополит наголошував на безпрецедентних можливостях, що відкривалися до розбудови унійної Церкви в Росії на тлі тогочасного історичного моменту: «Виглядає, що уряд безперечно прийме всі пропозиції Св. Престолу, які стосуватимуться вакантних єпископств (у тому числі Мінського та Кам'янець-Подільського) і призначення додаткових єпископів». А. Шептицький відверто говорив про необхідність активних дій, «поки люди колишнього режиму – вороги Церкви – знову не здобули певного впливу» [35, с. 718].

У Санкт-Петербурзі було проведено декілька нарад російського унійного духовенства, де розглядалися проблеми розбудови «Російської Кафолічної Церкви греко-російського обряду». В контексті підготовки єпархіального собору КЦ (сх. об.) в Росії в Росії частиною російських унійних священників було написане звернення до митрополита А. Шептицького. Серед авторів документу – отці Леонід Федоров, Гліб Верховський, Діодор Колпинський, Володимир Абрикосов, Евстафій Сусалєв, Трофим Семяцький. В тексті звернення знаходимо виразні прагнення не тільки до об'єднання в «єдину корпорацію», що зовнішнім чином представляла б собою клір, об'єднаний «під одним главою нашого обряду в Росії», але і до створення організації, внутрішньо керованої «єдиним планом у розвитку нашої духовної місіонерської діяльності». При чому місіонерство мало бути пов'язаним «нерозривними

вузами не тільки з зовнішньою формою, але і з духом» східного обряду. Підкреслювалася зорієнтованість місійної роботи на ту частину російського суспільства, котра не знаходила бажаних гармоній та порядку в середовищі синодської Церкви [47, с. 723].

Позатим, вилучені під час обшуку митрополичого архіву у Львові в 1915 р. документи, в тому числі грамоти на підтвердження отриманих від Пія Х повноважень, були повернуті. Опираючись на них, А. Шептицький отримав змогу приступити до інституалізації унійної Церкви. 11 червня 1917 р. в приміщенні гімназії Св. Катерини митрополит урочисто відкрив Собор Католицької Церкви східного обряду. Митрополит відслужив літургію св. Йоана Золотоустого в Мальтійській церкві Пажського корпусу спільно з російськими унійними священиками та деякими священиками з Галичини. Після проведення літургії відбулося рукоположення в священицький сан для московської унійної громади Володимира Абрикосова. Як свідчать джерела, храм був переповнений віруючими, поміж якими було багато православних, котрі після богослужіння влаштували мітинг на підтримку об'єднання Церков. Під час богослужіння були присутніми також деякі православні священики [48, с. 722].

12 червня 1917 р. під керівництвом митрополита Андрея відбулось урочисте засідання православно-кафолічного собору, на якому були прийняті вироблені впродовж нарад постанови, що регулювали устрій «Православно-Кафолічної Церкви в Росії», її богослужіння, поведінку кліру, видання книг». Підсумком роботи собору стало встановлення окремого Екзархату на території колишньої Російської імперії, за винятком України та Білорусії, і призначення екзархом о. Леоніда Федорова, зі збереженням канонічного підпорядкування Апостольському Престолу. Грамота про створення окремого Екзархату була проголошена латинською і церковнослов'янською мовами. На соборі були присутніми Е. Ропп і Я. Цепляк, а також інші ієрархи Церкви і релігійні діячі [48, с. 722].

Повний текст «Постанов єпархіального собору Греко-Кафолічної церкви, що відбувся в Петрограді від 29–31 травня 1917 р. під головуванням Високопреосвященного Андрея, Митрополита Галицького», складається з 68 пунктів і в цілому характеризується чіткою спрямованістю на створення окремої церковної інституції. У документі детально прописувались питання підпорядкування унійної Церкви Святому Престолу та зазначалося, що «Вселенський Архиєрей, Папа древнього Риму, є видимим Главою Церкви і намісником Христа, Пастирем і Вчителем всіх християн», наголошувалося «вважаємо своїм священним обов'язком виказувати йому безумовний послух в усьому» [49, с. 725]. Водночас з визнанням верховної законодавчої влади папи чітко вказувалося «приймаємо всі його вказівки і поради і всі рекомендовані ним культу, строго зберігаючи в їхній богослужбовій формі греко-східний обряд, згідно його ж розпоряджень» [49, с. 725].

Питання збереження чистоти східного обряду стало ключовим у підготовці постанов єпархіального собору КЦ (сх. об.) в Росії. У п. 3 наголошувалося: «не приймаємо ніякої богослужбової форми латинського обряду, хоч би вона була прийнята в інших Церквах, з'єднаних з Апостольським Римським Престолом» [49, с. 725]. Наголошувалося, що унійна Церква в Росії приймає існуючий східний обряд, не допускаючи в ньому ніяких змін та нововведень. Розробники постанов єпархіального собору чітко розуміли потребу уніфікації богослужбової практики, і наголошували на цьому: «недопустимим свавіллям є різна щоденна богослужбова практика». Допускалося використання «древно-руської чи нової форми нашого обряду, не змішуючи, однак, однієї форми з іншою» [49, с. 727].

Окремо розглядалося питання особливого місійного призначення унійної Церкви, кінцевою метою діяльності якої проголошувалося «здійснення возз'єднання всіх християн землі нашої зі святою Вселенською Церквою». Усіх священників зобов'язувалося щоденно молитися в цьому намірі. Окрім того, наголошувалося, що, дотримуючись євангельських принципів «єднання духу в союзі миру» у міжцерковному спілкуванні, греко-католицьке священство

готове допомагати священикам інших обрядів у здійсненні священицької діяльності [49, с. 726].

Частина пунктів постанов епархіального собору регламентували правові основи діяльності унійної Церкви в Росії. Підкреслювалося, що «ми дотримуємося східного канонічного права, вираженого в правилах св. апостолів, вселенських і помісних Соборів, св. Отців, настільки, наскільки воно в усій Східній Церкві в сучасних умовах є обов'язковим і здійсненим» [49, с. 726]. Водночас, в п. 14 було вказано що «дисциплінарні канони і правила Західної Кафолічної Церкви, встановлені після VII Вселенського Собору... не є для нас обов'язковими», а у п. 15 конкретизовано: «Дисциплінарні постанови Римського Архієрея і Вселенських Соборів обов'язкові для нас лише в тих випадках, коли в цих постановах ясно вказано, що вони зобов'язують Східну Церкву і вводять в ній новий закон» [49, с. 726].

Постанови епархіального собору офіційно затверджували створення екзархату КЦ (сх. об.) в Росії (Російської Кафолічної Церкви) і вказували «для управління Російською Кафолічною Церквою східного обряду призначається екзарх в сані протопресвітера, якому усі епархії в межах Російської держави, за винятком епархії Малої і Білої Русі в їх етнічних межах». Додавалося, що «екзарх за належним йому правом має на всій означеній території єпископську владу», а також зазначалося, що «екзарх має право користуватися усіма тими привілеями, які Апостольський Римський Престол надає єпископам на трирічні і п'ятирічні строки» [49, с. 726].

Зважаючи на значну кількість питань юрисдикційного та внутрішньо правового характеру, котрі потребували додаткового врегулювання, допускався значний плюралізм вибору методів управління КЦ (сх. об.) в Росії у тих сферах, котрі не були чітко прописані в рамках існуючого канонічного становища. Екзарху надавалася можливість використання помісного законодавства Російської, Грецької та інших воз'єднаних та невоз'єднаних Церков, як західного та східного обряду, а також законодавством Латинської Церкви для «тимчасового вирішення нез'ясованих питань щоденної практики» [49, с. 727].

Засадничими, на погляд авторки, є положення, котрі підкреслювали особливе юрисдикційне підпорядкування унійної Церкви митрополиту А. Шептицькому. Було зафіксовано, що «аж до особливого розпорядження Апостольського Римського Престолу нові єпархіальні закони, що видаватимуться екзархом, недійсні без схвалення преосвященного Андрея, Митрополита Галицького». Крім того, зазначалося, що «апелювати на присуди і постанови екзарха можна тільки до преосвященного Андрея... а на нього до Апостольського Престолу» [49, с. 726–727].

Варто наголосити, що принципово революційним і новаторським для свого історичного контексту став п. 25 документу, де наголошувалося: «Вважаємо для нас в теперішньому часі необхідною повну незалежність Церкви від держави». Разом із цим, існувало розуміння потреби нормативного регулювання життєдіяльності Церкви в суспільстві і необхідності її легалізації [49, с. 727].

Постанови єпархіального собору відбивали потребу КЦ (сх. об.) в Росії у розбудові якісно нової моделі церковно-суспільної взаємодії, значну увагу якій приділяв митрополит А. Шептицький. Ключовим завданням священства визначалося формування церковної спільноти, побудованої на принципах «євангельської простоти» взаємин і «благочестя» [49, с. 728]. Священиків, особливо молодих, зобов'язували ретельно готувати проповіді догматичного, морального і літургійного характеру – це положення було спрямоване на поглиблення освітнього рівня унійного духовенства, водночас із розгортанням просвітницької та емісійної роботи серед російського суспільства. Наголошувалося на необхідності вивчення «окрім св. Писання, отців Церкви, житій святих і церковної історії» [49, с. 729]. В постановах єпархіального собору знаходимо рекомендацію: «В проповідях потрібно викладати, перш за все, позитивну частину католического віровчення, торкаючись полеміки лише в рідкісних випадках». Пояснення вірним обрядової практики унійної Церкви мало бути спрямованим на те, щоб «їх символічне значення пояснювало вчення Церкви і її дух» [49, с. 729].

Життєдіяльність утвореної Церкви не була можливою без активної участі мирян, що підкреслювалося у тексті постанов єпархіального собору. Вказувалося, що «серед вірних необхідно вибирати людей, здібних до апостольської роботи, організувати їх в окремі гуртки, скликати їх з'їзди і керувати роботою» [49, с. 728]. Вагомим сегментом роботи унійного духовенства визначалася якраз взаємодія з вірними, просвітництво, налагодження життєдіяльності церковних громад в усій духовній та інституційній повності. Підкреслювалося: «священники повинні привчати народ до свідомої і діяльної участі в богослужінні» [49, с. 727].

Аналізуючи постанови єпархіального собору КЦ (сх. об.) в Росії, відзначимо чітке й послідовне бачення шляхів і методів розвитку російської унійної Церкви, спрямованого на інтеграцію церковної інституції в суспільне життя, формування якісно нової моделі взаємодії Церкви й суспільства. На погляд авторки, текст зазначеного документу відображає оригінальне й інноваційне, на свій час, бачення ролі та місця Церкви в структурі суспільних відносин, акцентує увагу на поглибленні місійної діяльності унійної Церкви, спрямованої не на поширення чужорідних для російського соціуму політичних та релігійних впливів, а на розвиток питомих локальних особливостей духовної та соціальної ідентичності, творення якісно нової російської Церкви, головне завдання якої полягало б у служінні спільноті, а не обслуговуванні потреб державно-адміністративної системи управління, як це традиційно склалося у випадку з РПЦ.

Приступаючи до нелегкої праці очільника унійного екзархату в Росії, Л. Федоров добре усвідомлював всю складність поставлених перед ним завдань. «Майже десять віків розколу вирили страшне провалля між схизмою і Церквою, а особливо в Росії, де католики були і залишаються національними ворогами» [50, с. 45]. Вся подальша діяльність екзарха була спрямована на подолання цієї прірви, і не через брак працездатності, далекоглядності чи інших особистих якостей не вдалося Федорову довести розпочату справу до успішного завершення. Навіть після того, як екзархат було офіційно утворено,

юрисдикційне становище російських греко-католиків викликало певні сумніви навіть у середовищі Римської курії, через що митрополиту А. Шептицькому доводилось неодноразово звертатись до Святого Престолу, виборюючи право Російської Унійної Церкви на самостійне інституційне існування. Зокрема, ситуація загострилась після розвалу Російської імперії й утворення Радянського Союзу [51, 20 арк.]. Остаточне підтвердження повноважень А. Шептицького на управління справами поширення унійного руху в Росії та закріплення правомірності утворення екзархату вдалося отримати аж у 1921 р., коли Російська Унійна Церква фактично знаходилась на межі ліквідації [52, арк. 1–3]. Зазначена тема не є предметом нашого безпосереднього дослідження, але не може не викликати цікавості з точки зору осмислення історичної місії Російської Унії.

Тимчасовий уряд поставився досить лояльно до утворення зазначеного екзархату, 8 серпня 1917 р. визнавши право на легальне існування Католицької Церкви східного обряду в Росії та підтвердивши рівність у правах Католицьких Церков східного та західного обрядів. Підставою для офіційного визнання канонічного існування Католицької Церкви східного обряду стало рішення комісії Тимчасового уряду на чолі з Г. Львовим т А. Карташовим, яка ознайомила з юридичними підставами заснування екзархату і визнала їх достатніми. Окрім того, російський уряд зобов'язався матеріально підтримувати новостворений екзархат, зокрема виплачувати фінансову допомогу священикам, особисто екзарху, надавати приміщення для церков та діяльності громад вірних [24, с. 207–209].

Таким чином, проблема внутрішнього юридичного оформлення статусу греко-католицьких громад в російській державі нарешті була вирішена. З іншого боку, проблеми розбудови унійного руху в Росії залишалися дискусійними в середовищі самої Римської курії. Неоднозначну реакцію у ватиканських колах викликало питання повноважень А. Шептицького в Росії. У червні 1917 р. російський представник М. Бок зустрівся з кардиналом Гаспаррі,

який стверджував, що митрополит діє самостійно і ніяких повноважень від Риму в Росії не отримував. Більше того, держсекретар Ватикану Гаспаррі заявив, що «чекає його (А. Шептицького – У.Б.) з нетерпінням, щоб засудити за перевищення влади і припинити втручання у російські справи... Посилання ним на усний дозвіл, нібито даний йому покійним Пієм X, ні для кого не переконливий, і... хибно ним зрозумілий» [11, с. 159].

На погляд авторки, така двозначність становища митрополита пояснювалася тим, що на офіційному рівні у Ватикані про згадані повноваження справді нічого не було відомо, оскільки вони надавалися в режимі суворої секретності, і тих пір жодною із зацікавлених сторін у правовому порядку не було здійснено ніяких заходів на підтвердження чи спростування окресленої проблеми. Згадуваний вище лист А. Шептицького до Бенедикта XV, в якому було детально проаналізовано юридичні й політичні тонкощі цієї ситуації, теж, вочевидь, не був підданий публічному розголосу у ватиканських колах, або ж його могли визнати недостатньо аргументованим. Окрім того, Римській курії до певної міри було зручно дотримуватись тактики вичікування, самоусунувшись від активного втручання у справи російської унії.

Попри зусилля А. Шептицького, історичні обставини склалися так, що КЦ (сх. об.) в Росії невдовзі знову опинилася поза законом, кращі її уми стали жертвами більшовицького терору, діяльність церковних структур була паралізована і фактично припинилася. Усі досягнення в площині розбудови інституційної самостійності залишилися в минулому, і повний крах ідеї поширення греко-католицизму на російських теренах продемонстрував нежиттєздатність унійної моделі відновлення церковної єдності в конкретних історичних умовах першої половини XX ст. власне у вимірі тогочасного російського (а відтак – радянського) суспільно-політичного й духовного контексту.

3.3. Збереження православного обряду як умова створення унійної Церкви

Аналізуючи процеси зародження і розвитку унійного руху на території Російської імперії на початку ХХ ст., неможливо обійти увагою питання збереження ідентичного східного обряду богослужіння як одного з основоположних засад становлення унійної Церкви. Варто зазначити, що проект російського уніонізму з самого початку визначався його творцями, зокрема папою Левом XIII та митрополитом Галицьким Андреем Шептицьким, як такий, що був спрямований на розбудову католицизму східного взірця в усій повноті обрядової чистоти при канонічному підпорядкуванні Святому Престолу. Формат нової унії до певної міри протиставлявся концепції створення ГКЦ, котра діяла на території Східної Галичини і зазнала латинізації. Присутність латинізмів в догматиці та обрядовій практиці неодноразово відзначалася лідерами унійного руху в Росії, зокрема Л. Федоровим [57, с. 170–171].

Необхідність збереження східного обряду для Церков, що перебувають у підпорядкуванні Святого Престолу, підтверджують основні положення енцикліки папи Лева XIII «*Orientalium dignitas Ecclesiarum*» («Про гідність Східних церков») від 1894 р., де чітко вказувалося на потребу всебічного збереження та охорони східнообрядової ідентичності в лоні Католицької Церкви. Зазначений документ одним із головних завдань місійної діяльності католицизму називав «збереження питомого для східних порядку», а різноманітність обрядів визначав як інструмент для утвердження християнської єдності [58, с. 754].

У центрі ідеологеми унійного руху в Росії перебувало питання збереження східної літургійної практики і обрядових форм, як визначального знаменника російської духовної та національної ідентичності. Впродовж усієї

унійної діяльності митрополит А. Шептицький опирався на основоположний принцип унійного руху, проголошений папою Левом XIII і продовжений його наступниками – «*Ut orientales catholici fiant, non ut fiant latini*» («щоб східні були католиками, а не латинянами»). Саме ця теза стала концептуальною для формування теоретичного підґрунтя розбудови російського католицизму східного обряду і творення практичних передумов для цього процесу. Зокрема, одним із перших кроків А. Шептицького у напрямку інституалізації життя греко-католицьких громад на території Російської імперії став лист владики до папи Пія X від 30 червня 1905 р., в якому висловлювалося прохання про відновлення греко-католицької Холмської єпархії [9, с. 100–108].

В зазначеному документі знаходимо виважене й аргументоване обґрунтування необхідності збереження чистоти східного обряду в структурі Католицької Церкви, потреби «узгодження східного обряду з католицькою вірою» [9, с. 107].

Митрополит А. Шептицький неодноразово повертався до проблеми збереження східного обряду в своїх богословських працях, демонструючи чітке розуміння природи нав'язаних російському суспільству стереотипів щодо сприйняття Католицької Церкви та ідей церковного поєднання. [59]. А. Шептицький, у повноті свого стратегічного бачення процесів становлення КЦ (сх. об.) в Росії, однаковою мірою приділяв увагу як основоположним принципам інституалізації зазначеного церковного утворення, так і певною мірою фрагментарним, нерідко малозначущим, на перший погляд, деталям, котрі й визначали зовнішній бік ідентичності обрядової практики в свідомості широкого кола вірних [60].

Своєрідним програмним документом для внутрішнього вжитку в середовищі російських унійних громад стало «Пастирське послання митрополита Андрея (Шептицького) до греко-католицького духовенства в Росії» від 3 травня 1908 р. [61, с. 240–245]. Беручи до уваги ситуацію канонічної невизначеності існування російських греко-католиків і таємність

отриманих митрополитом повноважень на керівництво унійним рухом в Росії, це послання є чи не єдиним офіційним документом, спрямованим на врегулювання процесів інституалізації й життєдіяльності громад російських греко-католиків. Слід зазначити, що послання також мало таємний характер, і його поширення було пов'язане з великими труднощами.

У той же час, позиції самого А. Шептицького послаблювалися відсутністю підтримки в середовищі очолюваної ним Церкви. Зокрема, в галицькому суспільстві поширювались тези про активну пропольську позицію митрополита, звинувачення у латинізаторській діяльності. В галицькій пресі від 1908 р. можна побачити навіть такі заклики: «взиваємо вас, щоб ви зреклись митрополичого престолу у Львові» [62, арк. 158].

Зважаючи на те, що в цей період А. Шептицький працював над обрядовою реформою, відзначимо, що в греко-католицькому середовищі Галичини була когорта людей, котрі вважали що треба бути православними, а інші – бути католиками. Суспільний резонанс підкреслював активний інтерес до російського проекту, як моделі міжцерковного діалогу. У галицькій духовній пресі з'являлися публікації, в котрих розглядалися проблеми зміни обряду й наголошувалося, що ніхто не може змінювати обряд без згоди Апостольської Столиці [63, с. 323–327].

На цьому тлі є зрозумілою категоричність А. Шептицького щодо збереження чистоти східного обряду. Відсутність чіткого юридичного підпорядкування певному адміністративному осередку на початковому етапі становлення російських греко-католицьких громад призвела до того, що розуміння концептуальних основ становлення унійного руху й бачення шляхів його практичної реалізації в окремих представників католицького східнообрядового духовенства в Росії суттєво відрізнялися, й нерідко еволюціонували в межах абсолютно полярної амплітуди поглядів [64].

В цьому контексті найбільш цікавим для дослідження є листування А. Шептицького з Олексієм Зерчаніновим та Іваном Дейбнером, які були одними із перших російських греко-католицьких священиків і очолили процес

формування греко-католицьких громад в Росії. Отець О. Зерчанінов (1848–1933 рр.) в своїй духовній діяльності керувався, переважно, власними переконаннями і розпливчастими уявленнями про суть унійного руху, а не чіткими вказівками й рекомендаціями митрополита А.Шептицького, чим неодноразово викликав невдоволення владики [65, с. 227–232].

Митрополит А. Шептицький навіть змушений був доволі різко відреагувати на введення елементів латинського обряду у богослужбову практику о. О. Зерчанінова. У листі до останнього митрополит заборонив йому вносити будь-які зміни до східного обряду [66, с. 239–240]. Проте О. Зерчанінов не розумів стратегічної ваги збереження східного обряду для унійного руху в Росії. До кінця життя він залишався провідником латинізаторських тенденцій в унійному середовищі.

Проблема збереження ідентичного греко-слов'янського обряду й відмежування його від латинських форм стала одним із найбільш важливих питань, що обговорювалися на другому Велеградському конгресі (1909 р.) [67, с. 323].

Митрополит А. Шептицький розумів необхідність чіткої регламентації внутрішнього життя громад католиків східного обряду, і саме тому обстоював концепцію інституційної й юрисдикційної автономії КЦ (сх. об.) в Росії, не наполягаючи на власній керівній позиції у реалізації унійного проекту на російських теренах [68, с. 22].

У пошуку надійних соратників справи розбудови російської унії, А. Шептицький звертав увагу не лише на безпосередніх учасників процесу становлення церковної організації, але й цікавився можливостями налагодження діалогу й співпраці на більш широкому, міжнародному рівні. Зокрема, владику покладав певні сподівання на допомогу французького ордену асумпціоністів, котрі вели місійну діяльність не території Російської імперії.

Безперечним позитивом було й те, що асумпціоністи наполягали на збереженні чистоти східного обряду і суворо критикували будь-які спроби його

латинізації, зокрема й самими представниками ГКЦ [69, с. 174–175]. Проте, як показали подальші події, французькі місіонери були надто відірвані від місцевого контексту й керувалися, в першу чергу, інтересами власного ордену й Святого Престолу в цілому, унеможливаючи справжню самостійність російських греко-католиків у їхньому інституційному зростанні.

Однією з наближених до митрополита осіб, котрі розуміли вагу чистоти обряду для подальшої розбудови унійної Церкви, був Іоан Дейбнер¹. Аналізуючи перспективи поширення католицизму в Росії, він наголошував на першочерговому значенні зовнішніх ознак обрядової приналежності для національно-релігійної ідентифікації росіян. Отримавши можливість ближчого знайомства з ГКЦ в Галичині, її літургійною традицією та богослужбовою практикою, І. Дейбнер не міг не відзначити високий ступінь латинізації галицького греко-католицизму, і вбачав у цьому одну з основних небезпек для майбутнього розвитку унійного руху в Росії. В листі до А. Шептицького від 7 квітня 1903 р. він зазначав: «Рим очікує навернення Російської імперії – та чому ж не зважає на те, що росіянам огидні всі ці дрібні зміни, які нав'язано східному обрядові, відколи він під владою пап. Єднання Церков – це тільки пастка, щоб нас потрохи латинізувати, – кажуть східні» [70, с. 30–31].

У відповідь на критичні зауваження І. Дейбнера, митрополит А. Шептицький запевнив його, що розуміє та поділяє висловлені думки, проте не радив квапитись із категоричними висновками [71, с. 36].

В листі до митрополита А. Шептицького від 20 лютого 1904 р. І. Дейбнер зазначав, що синодальний друкований орган «Церковні відомості» в останньому номері опублікував дискредитуючий матеріал про справу церковної унії: «В цій статті пишуть, що унія зовсім занепадає, навертається в римський католицизм, що василіани посилено латинізують наш православний обряд, що

¹ Іоан Дейбнер - російський імперський чиновник середнього рангу, німець за походженням, котрий відчув покликання до с-вященства й став одним із сподвижників розбудови унійної церкви на теренах Російської імперії. У листуванні митрополита А. Шептицького з І. Дейбнером, який тривалий час виконував функції посередника й перекладача у спілкуванні владики з іншими членами громади греко-католиків Санкт-Петербургу, знаходимо доволі детальні й виважені міркування про характер розбудови і внутрішній устрій Католицької церкви східного обряду в Росії.

хитрий, повний єзуїтизму Андрей Шептицький узявся реставрувати унію для того, щоб повернути за її допомогою в латинство нашу дорогу Росію...». Аналогічні тенденції знаходили відображення і в публікаціях «Церковного вісника» – офіційного органу Петербурзької духовної академії [72, с. 85].

Такі агресивні настрої у вищих сферах російського православ'я неабияк непокоїли І. Дейбнера, оскільки вони формували негативний образ греко-католиків у суспільстві, спричинялися до погіршення взаємин з урядом [73, с. 119].

Наголошуючи на небезпеках латинізації для просування унійного руху в Росії, І. Дейбнер вказував, що збереження чистого східного обряду як форми полегшує для російського суспільства сприйняття католицького змісту. Натомість місійна діяльність пролатинського спрямування, на думку І. Дейбнера, в цілому гальмувала процес переходу росіян в католицизм. Важливим фактором, що визначав негативний вплив латинізації на просування католицизму, І. Дейбнер називав потенційне загострення антикатолицьких настроїв між представниками широких малоосвічених верств населення, традиційно православних, на противагу порівняно невеликому прошарку російської аристократії та інтелігенції, готових до сприйняття католицизму в його західному варіанті [74, с. 120–122].

У 1905 р. увагу І. Дейбнера привернула публіцистична діяльність О. Зерчанінова. І. Дейбнер на підставі аналізу праці останнього «Царствие Божие в мире» звинувачував автора в надмірному латинстві та упередженому ставленні до православ'я в цілому і східного обряду зокрема. Обурення І. Дейбнера викликала теза про запровадження в унійній Церкві єдиної «загальноприйнятої» літургійної мови, під якою розумілася латинська. Він убачав у цьому положенні пряму дискримінацію східних католиків і перекивлене трактування основних положень уніонізму, що ґрунтувалися на визнанні апостольської рівності Східної та Західної Церков [75, с. 96–97].

І. Дейбнер розумів політичні труднощі, які перешкоджали створенню греко-католицької парафії в самому центрі Російської імперії, проте

наголошував на важливості збереження православного обличчя російської унійної Церкви, пов'язаного насамперед з усуненням латинського елементу [74, с. 120]. В цей же час обговорювалася можливість створення в Петербурзі або Москві виключно російської парафії, проте латинського обряду. Ця ідея не знайшла підтримки І. Дейбнера як переконаного противника латинізації російського суспільства й східного обряду.

Католицькі ієрархи, навіть ті, котрі в цілому толерували ідеї церковного єднання, демонстрували упереджене ставлення до східного обряду, як до неповноцінного і малопридатного для католицької церкви, як у сфері літургійній, так і в питаннях внутрішньої організації церковної структури. Наголошувалося на необхідності загального прийняття celibату для священників, що, на погляд І. Дейбнера, було б згубним для католицької місії східного обряду [76, с. 191–192].

8 травня 1908 р. І. Дейбнер написав відгук на статтю російського публіциста та громадського діяча Олександра Столипіна (близького родича прем'єр-міністра Росії «Католицизм – ополячення?»), що була опублікована в часописі «Новий час». Стаття в цілому характеризувалась позитивним налаштуванням щодо католицької церкви, критикуючи окремі аспекти її місійної діяльності. І. Дейбнер висловив схвалення О. Столипіну щодо його бачення проблеми, підкреслюючи, що Ватикан, починаючи з понтифікату Бенедикта XIV, обстоював потребу збереження ідентичності східного обряду в лоні Католицької Церкви [77, с. 246–247].

Аналізуючи листування митрополита А.Шептицького з І. Дейбнером і О.Зерчаніновим доводить відсутність чітких релігійно-світоглядних орієнтирів щодо обрядового питання навіть у цих, відданих унійній справі та особисто митрополиту А. Шептицькому, осіб. На противагу, єдиним сподвижником унійного руху, котрий володів чітким стратегічним баченням перспектив розбудови греко-католицької церкви в Росії та залишався переконаним і

послідовним поборником чистоти східного обряду впродовж усієї своєї духовної діяльності, був Леонід Федоров².

Ще під час навчання у Римі у нього сформувалися чіткі переконання щодо важливості збереження східного обряду для російських греко-католиків. Л. Федоров відстоював право називатися католиком східного обряду і зберігати власну культурно-духовну ідентичність у наскрізь латинізованому середовищі [25, с. 55–56]. Про це він неодноразово писав А. Шептицькому: «Незважаючи на всі старання «добрих» латинників та ультракатоликів, я і надалі залишаюсь палким та несхитним пропагандистом та захисником східного обряду, а через це і зазнаю всіляких утисків» [78, с. 110].

Поширення пролатинських настроїв серед російських католиків, а зокрема серед їх духовних лідерів, вкрай непокоїло Л. Федорова, на що він вказував у листах до А. Шептицького. Л. Федоров особливо наголошував на необхідності втручання Римської курії у врегулювання таких проблем, як перехід росіян в католицизм латинського обряду без папського дозволу і без поважної причини на отримання такого дозволу. Він ішов ще далі й пропонував максимально обмежити можливість таких переходів, аби уникнути повторення невдалого досвіду Берестейської унії, котра, на його думку, стала знаряддям латинізації Галичини [36, с. 136].

Крім того, Л. Федоров у листах до митрополита А. Шептицького неодноразово наполягав на необхідності уніфікації та суворому дотриманні східного обряду. Відсутність єдиного канону богослужіння уможлилювала вільну інтерпретацію проведення обряду з боку греко-католицького

² Леонід Федоров прибув до львівської резиденції митрополита А. Шептицького у 1902 р. Він був колишнім студентом Петербурзької духовної академії, який збирався продовжити богословські студії в Римі. Керуючись скупою інформацією про діяльність митрополита Галицького, юнак вирішив познайомитись із владикою особисто, щоб отримати від нього духовні настанови й – можливо – матеріальну підтримку для продовження власних богословських студій на шляху пізнання ідей унійного руху та практики їх реалізації. Як показали подальші десятиліття, це знайомство мало наслідком багаторічну плідну співпрацю у справі розбудови російського католицизму східного обряду, а підтримки митрополита Л. Федоров отримав змогу продовжити духовну освіту в провідному католицькому закладі – єзуїтській папській колегії в містечку Ананья неподалік від Риму. Під час навчання Л. Федоров проявив себе як блискучий і працелюбний студент, хоч йому і довелося зіткнутися з низкою труднощів, як чисто побутового та особистого характеру (незнанням італійської мови, яку доводилось вивчати у вільний від безпосередніх занять час, фінансовою скрутою – єдиним джерелом матеріальної підтримки для нього залишався А. Шептицький), так і з глибокими концептуально-ідеологічними проблемами.

духовенства. Така практика скептично сприймалася опонентами унійної Церкви, зокрема, польським католицьким кліром [79, с. 170].

Л. Федоров ставив собі за мету очистити східну літургійну традицію ГКЦ від пізніших додатків, запозичених із богослужіння західного обряду, а також дещо скоротити і модернізувати східний обряд, щоб наблизити його до потреб сучасного російського суспільства, водночас уникнувши звинувачень в латинізації. Загалом, Л. Федоров розробив цілу низку пропозицій та рекомендацій щодо уніфікації східного обряду відповідно до його історичного духу [80, с. 204–208]. Глибоке розуміння канонів Церкви засвідчувало високий рівень його богословської освіти і розуміння сутності католицизму східного обряду.

Спілкування Л. Федорова з митрополитом у цей час не припинялося, проте набуло дещо іншого, більш філософського налаштування. Л. Федоров багато медитував, займався різноманітними духовними практиками, переосмислював свою власну роль у розбудові російського уніонізму та розмірковував над подальшою долею і шляхами розвитку Церкви східних католиків Росії. Проживши тривалий час на території Галичини і близько ознайомившись з внутрішнім устроєм Греко-католицької церкви, очолюваної А. Шептицьким, Л. Федоров у своєму добровільному відлюдництві в Каменецькому монастирі отримав змогу проаналізувати накопичений досвід спілкування з уійними ієрархами та священнослужителями, громадами галицьких греко-католиків тощо [81, с. 492–494; 82, с. 495–505; 83, с. 507–509; 84, с. 512–545; 85, с. 549–557; 86, с. 559–583; 87, с. 585–587; 88, с. 591–594; 89, с. 595–600; 90, с. 602].

Поступово Л. Федоров дійшов висновку, що галицька модель унії не може бути екстрапольована на російські терени, оскільки вимагає суттєвої внутрішньої трансформації для збереження себе як форми релігійно-культурної ідентичності навіть в Галичині. Слід зазначити, що А. Шептицький, який в цілому поділяв такі погляди Л. Федорова і неодноразово наголошував на необхідності очищення галицької унійної Церкви від латинізуючих її обрядових

нашарувань, на цьому етапі застерігав свого сподвижника від «обрядового східного шовінізму» [86, с. 563]. Хоча слід зазначити, що, попри гостру категоричність деяких суджень, загалом критика Л. Федорова носила обґрунтований характер і торкалася тих аспектів, у середовищі яких на сьогоднішній день необхідно шукати ключ до пояснення занепаду справи унійного руху в Росії.

Опрацьовуючи теоретичний дискурс уніонізму, Л. Федоров допускав жорсткість і упередженість в оцінках практичних проблем, що торкалися розбудови Церкви російських греко-католиків. Промовистим є зауваження Л. Федорова на адресу А. Шептицького. Він критикував митрополита за недостатньо рвне збереження ідентичності східного обряду на території Галицької митрополії: «Ви знаєте наш обряд, але не відчуваєте його, не живете ним, і тому не можете ще зрозуміти, в чому полягає його чистота. Ваше серце загорілось любов'ю до пропадаючих душ, а Вашим розумом Ви усвідомили необхідність збереження обряду для навернення схизматиків у лоно Католицької церкви. Тут немає нічого дивного: Ви виховувались в побожній латинській родині і, зрозуміло, глибоко прониклись духом цього обряду і західної культури» [84, с. 529–530]. Зміст цього листа вказує на важливість цієї проблеми в контексті перспектив розбудови КЦ (сх. об.) в Росії. Рівень спілкування дозволяв вести полеміку на рівні особистісного розуміння цієї проблеми. Персонально адресована критика демонструвала не лише важливість вибудови стратегічних напрямків розбудови унійної Церкви, але й потребу формування її сакрального змісту, що передбачало розуміння особливостей російської національної та релігійної свідомості.

Л. Федоров писав митрополиту: «Ви ідентифікуєте Вселенську Церкву з провінційною Латинсько-Римською Церквою і дух цієї останньої приймаєте за дух Вселенського Християнства» [86, с. 565]. Л. Федоров обстоював право Східної Церкви на збереження власної обрядової ідентичності і власних традицій. Не відкидаючи канонічної зверхності і морального авторитет Святого Престолу, Л. Федоров критикував Апостольську Столицю за те, що

вселенськість християнства в тогочасному трактуванні Ватикану базувалася лише на традиціях західних європейських Церков, цілковито відкидаючи східну традицію. Л. Федоров відстоював рівноправність унійної Церкви з іншими провінційними латинськими церквами, розуміння якої бракувало в середовищі самих греко-католицьких громад [86, с. 565].

Серед існуючих нагальних проблем у розвитку уніонізму, Л. Федоров відзначав скептичне ставлення латинського духовенства до католицизму східного обряду, як менш вартісної конфесії: «...той же самий папа і ті ж кардинали і єпископи, як західні християни, не тільки не розуміють нас, але всіма силами намагаються нас латинізувати, прилучити до своєї релігійної культури. Для них... наш обряд – історичний пережиток, абсурд» [86, с. 566]. У листах до А. Шептицького Л. Федоров критикував Католицьку Церкву за притаманні їй недоліки, а саме: брак аскетизму серед духовенства, занепад обрядової естетики, брак «простої, живої віри», утилітаризм, зманіженість, пріоритет практицизму і раціоналізму. У поверненні Вселенської Церкви до витоків апостольського християнства вбачав Л. Федоров особливу місію унійного руху [86, с. 567].

Л. Федоров критикував прагнення унійного духовенства Галичини в усьому наслідувати своїх західних одновірців, у чому вбачав свідчення недостатньо авторитетного становища греко-католицького кліру: «...кожен польський канонік в Галичині вважає себе вище руського митрополита» [86, с. 569]. Прикро враженим був Л. Федоров прагненням греко-католицького духовенства знівелювати особливості східного обряду, позбавити його найбільш яскравих та відмінних від західного обряду ознак: інституту дияконства, причащення дітей, суворості постів, символізму обряду і точності його дотримання [86, с. 570].

Під час підготовки єпархіального собору КЦ (сх. об.) в Росії частиною російських унійних священиків було написане звернення до митрополита А. Шептицького, в якому наголошувалося на обов'язковому збереженню характеру східного обряду і чистоти його зовнішньої форми, аби застерегти

навіть найменші підозри в намірах латинізації . Введення будь-якого нового культу і релігійної практики мусило бути зумовленим лише абсолютною необхідністю, а саме «лише тоді щось подібне може бути введене, коли серед багато чисельних уже вірних зросте стихійна потреба такого культу чи релігійної практики» [91, с. 723].

Зокрема, у зазначеному зверненні багато уваги приділялося вивченню можливості запровадження культу Серця Ісусового. Унійні священники, що підписали документ, підкреслювали, що «як сини Кафолічної Церкви ми признаємо цей культ», однак «як священники східного обряду, вважаємо його безпосереднє впровадження абсолютно небажаним» [91, с. 723]. Водночас прихильники чистоти східного обряду критикували позицію о. І. Дейбнера та кола осіб, що поділяли його погляди щодо необхідності введення зазначеного культу у богослужбову практику КЦ (сх. об.) в Росії: «Тому культ Серця Ісусового, на жаль, уже публічно введений на Бармолеєвій вулиці, має бути обов'язково обмеженим цією тільки церквою аж до того часу, коли насущна потреба більшості вірних не змусить зробити цей культ в тій чи іншій формі загальним» [91, с. 723].

У результаті проведення єпархіального собору унійної Церкви було прийнято низку постанов, що регулювали питання богослужбової практики та обряду. Зокрема, наголошувалося на необхідності збереження «богослужбової форми греко-східного обряду», затвердженого папою Римським для Східних Церков [49, с. 725]. Виокремлювалася потреба уніфікації богослужбової практики, а також наголошувалося «забороняємо усяку публічну критику, як письмову, так і усну, нашого обряду, як схвалену Апостольським Римським Престолом нарівні з усіма іншими обрядами Святої Вселенської Церкви» [49, с. 727].

Аналіз ролі східного обряду в контексті інституалізації унійної Церкви в Росії не буде повним без вивчення ухвал єпархіального собору КЦ (сх. об.) в Росії про літургію. Зазначений документ був прийнятий 13 червня 1917 р. й чітко регламентував порядок і характер провадження усіх обрядів та практик,

що повинні були здійснюватися у повній відповідності зі східною богослужбовою традицією [92, с. 730–735].

Варто відзначити, що, попри вказівку на великій ектенії (послідовність молитовних прохань на богослужінні – У.Б.) виголошувати прохання «за богобережену державу Російську і за спасіння її», суворо заборонялися «будь-які поминання і прохання за світську владу і армію» [92, с. 731]. Натомість, перші прохання загальної ектенії визначалися як молитви за папу Римського, А. Шептицького та Л. Федорова, а також за усю церковну спільноту [92, с. 731–732].

Окремі пункти зазначеного документу забороняли використовувати під час здійснення богослужіння будь-які звичаї Латинської Церкви, зокрема: «схиляти одне коліно для вияву своєї пошани і благовоління перед Богом»; «тримати при богослужінні руки, з'єднані долонями одна з одною»; «звертатись до народу, простираючи руки і зводячи їх потім долонями одна до одної»; заборонялося, схиливши коліна, читати молитви, призначені Левом XIII для римо-католицького кліру; «здійснювати омовіння рук під час Божественної Літургії»; «застосовувати дзвіночки»; «говорити обличчям до престолу»; «бити себе в груди перед причастям»; «застосовувати для здійснення св. Євхаристії оприсноки». Суворо заборонялося здійснювати причастя вірних за латинським обрядом, а також заборонялося причащати вірних, схиливших коліна, навіть якщо вони належали до латинського обряду, якщо причастя здійснювалося за східним обрядом. Окрім цього, було ухвалено низку інших положень, метою котрих було максимальне очищення східного обряду від латинських нашарувань [92, с. 734-735].

Таким чином, необхідність збереження чистоти східного обряду залишалася першочерговим пріоритетом розбудови російської унійної Церкви. Митрополит А. Шептицький у своїй унійній діяльності всіляко підтримував й заохочував російських греко-католиків до збереження традиційної східнообрядової практики, а також духу і змісту східної християнської традиції

в цілому. Саме в цьому митрополит вбачав особливе значення унійного проекту: КЦ (сх. об.) в Росії мала стати яскравим прикладом не звичайної конверсії, а еклезіального синтезу двох моделей формування християнської ідентичності, двох парадигм інституційної реалізації церковного організму у активній взаємодії із соціумом.

Попри певну контроверсійність зазначеного питання, більшість представників громад російських греко-католиків були готовими до певної суверенізації конфесійної ідентичності, очищення її від елементів латинізації та інших нашарувань, зумовлених історичним розвитком унії як синтетичної моделі поєднання західної та східної християнських традицій.

Найбільш активним поборником обрядової чистоти на цьому етапі став Л. Федоров, котрий виступав з активною критикою надмірної конформності Галицької ГКЦ, її готовності піддаватися латинізаторським впливам західного католицизму. На погляд Л. Федорова, російська унійна Церква повинна була стати принципово новим взірцем синтетичного поєднання західної юрисдикції та східної обрядовості, очищеним від штучних новотворів та непритаманних східній обрядовості практик.

3.4. Організаційні основи створення громад російських католиків східного обряду

Першим етапом структуризації унійного руху, що розпочалася у 1901 р., було формування окремих громад католиків східного обряду як автономних одиниць, об'єднаних спільною релігійно-культурною ідентичністю і прагненням до подальшої солідаризації. У цьому процесі ключова роль належала Миколі Толстому, Івану Дейбнеру, Олексію Зерчанінову, які в подальшому стали лідерами російського унійного руху. Саме в цей період були налагоджені зв'язки митрополита А. Шептицького з представниками унійного руху в Росії, актуалізувавши їхні духовні прагнення та заклавши основи для подальшого розвитку КЦ (сх. об.) в Росії.

Ініціатива діалогу з А. Шептицьким з питань поширення унії в Росії належала М. Толстому. Перший відомий нам лист М. Толстого до єпископа А. Шептицького датується 1899 р. Характер листа дозволяє припустити, що це було не перше звертання М. Толстого до А. Шептицького. Респондент звернувся до адресата з приводу конкретної проблеми, обставини якої, очевидно, попередньо обговорювалися. У листі М. Толстого від 11 січня 1899 р. йдеться про ситуацію з братом Зданевичем (ймовірно, росіянином, що мав намір вступити до Василіанського чину). М. Толстой повідомляв, що брат Зданевич «не витримав новіціату» [93, с. 2].

Зазначений лист М. Толстого засвідчує, що підготовка ресурсів для поширення унійного руху в Російській імперії тривала в непростих політичних умовах і вимагала значних зусиль як з боку А. Шептицького, так і його сподвижників, коло яких на той момент було досить вузьким. М. Толстой писав А. Шептицькому: «Цар, здається, знає про становище о. Алексія (Зерчанінова – У. Б.) і хоче розглянути його справу, як і становище уніатів... Мене заохочують і, між іншим, рекомендують зв'язатися зі старовірами Буковини» [93, с. 2].

У 1899 р. відбулося особисте знайомство А. Шептицького з М. Толстим. Під час перебування останнього в Галичині стосунки мала місце низка непорозумінь. Наступного року М. Толстой писав А. Шептицькому: «Я не бажаю нічого кращого, як бути Вам корисним і працювати під Вашим керівництвом, та не можу більше перебувати в тому фальшивому і принизливому становищі, в якому я опинився минулого року... Боюся також, що поручаючи мене Вам, напевно хочуть таким чином мене зовсім позбутися і передати на Ваше утримання; Ви не повинні на це пристати, а я не повинен того приймати. Отож не можу стати членом Вашої єпархії, ані виконати вимог Галицького намісництва та Церкви, аби здобути це право. Єдине, що можливо – якби я й далі одержував скромну платню, не маючи ніяких зобов'язань перед Вашою єпархією, і якби Святий Престол пересилав через Вас вказівки, які зволив би мені давати» [94, с. 14].

А. Шептицький, назагал толерантний і виважений у своїй кореспонденції, доволі різко відповів на це послання М. Толстого, зазначивши: «Не можу знайти способу допомогти Вам у даний час... Нема потреби запевняти Вас у тому, що гостинно прийму Вас у своїй єпархії, якщо Ви вирішите сюди приїхати, однак ніяк не знаходжу життя чи праці, які би Вам підійшли» [95, с. 15]. Таким чином, А. Шептицький не пов'язував реалізацію унійних проєктів у Росії з особою М. Толстого і відмовив йому у фінансовій допомозі.

В подальшому взаємини між А. Шептицьким та М. Толстим набули ще більш прохолодного характеру. У листі від 2 жовтня 1900 р. останній повідомляв А. Шептицького про смерть В. Соловйова та свій намір приїхати в Галичину. Проте єпископ А. Шептицький не відповів на повідомлення російського священника. Значно пізніше М. Толстой писав до одного із греко-католицьких священників Галичини: «Ні я, ні єпископ Пасардьер, що писав митрополиту, не маємо до цього часу відповіді, з чого роблю висновок, що мене не бажають» [95, с. 15].

Іще один документ, який засвідчує участь А. Шептицького у пошуку осіб для унійної роботи в Росії, датований від 31 жовтня 1899 р. Його автором є

Дмитро Новський, новик чину св. Василя Великого, котрий проживав у Москві. У листі повідомлялося про становище О. Зерчанінова, «російського отця-конвертита, якого уряд ув'язнив у Спасо-Євфиміївському монастирі в Суздалі і твори якого друкують отці василіяни» [96, с. 11]. В листі детально описувались матеріальні труднощі, з якими зіткнулась родина О. Зерчанінова, котрий за підтримки М. Толстого збудував у власній парафії народну школу та провадив активну просвітницьку діяльність. Д. Новський просив А. Шептицького звернути увагу на долю О. Зерчанінова і «допомогти цьому героїчному старому» [96, с. 11].

Очевидно, якраз на цьому етапі виник інтерес А. Шептицького до особи О. Зерчанінова, який в подальшому відіграв доволі значну роль в процесах організаційного оформлення громади російських греко-католиків. Однак початок безпосереднього листування А. Шептицького з О. Зерчаніновим припадає на 1907 р., а до того часу увага митрополита була сконцентрована на розвитку взаємин із іншими особами, що представляли групу симпатиків греко-католицизму в Росії.

Ще однією особою, вплив якої на організацію життєдіяльності громад російських греко-католиків був вагомим, є І. Дейбнер. Його спілкування з митрополитом А. Шептицьким розпочалося у 1902 р., коли І. Дейбнер написав митрополиту першого листа, в якому висловив бажання стати греко-католицьким священиком. Особисті обставини спонукали І. Дейбнера шукати підтримки митрополита Галицького. Тон його послання був доволі рішучим та відчайдушним: «Заради Бога, допоможіть мені, Ваше Високопреосвященство! Дайте мені знати через когось, 1) як я можу стати священиком, 2) як мені стати австрійським підданим» [97, с. 21]. І. Дейбнер висловлював готовність пройти навчання у духовній семінарії та вивчити українську і польську мови, проте із засторогою, що навчання триватиме не більше року. Окрім того, він зазначав, що не зможе оплатити навчання, але готовий працювати у будь-якій галицькій греко-католицькій парафії [97, с. 21–22].

Реалізація намірів І. Дейбнера була утруднена низкою обставин, що підтвердив А. Шептицький: «Щоб Вас призначили священиком і щоб мати офіційне місце, Вам треба стати австрійським підданим. Щоб працювати в нас, Вам треба знати малоруську мову – мову України». Попри всі труднощі, які могли очікувати І. Дейбнера на обраному шляху, А. Шептицький обіцяв підтримати його прагнення: «У кожному разі можете розраховувати на мою допомогу, якщо приїдете – напишіть перед тим. Житимите в мене» [98, с. 23].

Заохочений доброзичливим тоном листа А. Шептицького, І. Дейбнер не забарився з відповіддю. Висловлюючи щире подяку митрополиту, він писав: «Будьте благословенні, Ваша Еміненціє, будьте благословенні тисячі разів! Якщо мені Бог дозволить, то неодмінно приїду до Львова уже на початку вересня» [99, с. 25]. Того ж, 1902 р. І. Дейбнер приїхав до Львова і розпочав навчання та підготовку до прийняття сану священика [70, с. 30–31]. Впродовж короткого часу між І. Дейбнером та А. Шептицьким встановилися дружні й довірливі стосунки. Колишній російський чиновник став виконувати обов'язки неофіційного секретаря митрополита у справах, що стосувалися спілкування з представниками російського православного духовенства та, в цілому, поширення унійного руху в Росії. Зокрема, І. Дейбнер перекладав та редагував листи А. Шептицького до єпископа Волинського Антонія (Храповицького) та інших осіб [100, с. 42–43; 101, с. 46–48].

13 серпня 1903 р., після завершення навчання у Львові, І. Дейбнера було посвячено в священицький сан. Початкові плани І. Дейбнера про еміграцію та працю в якості галицького греко-католицького священика зазнали змін. Очевидно, що на якомусь етапі співпраці між А. Шептицьким і І. Дейбнером було вирішено, що останній продовжить свою діяльність як унійний місіонер в Росії. Напередодні повернення в Росію у вересні 1903 р., І. Дейбнер узгоджував з митрополитом А. Шептицького окремі питання свого перебування в країні. Зокрема, він просив митрополита «уточнити випадки, коли я можу відкрити комусь, що я – священик... гадаю, що можу відкритися

не тільки тій людині, яка переходить в католицьку віру, але при потребі й іншій. Крім того, я можу відкрити цю таємницю латинським священикам – тоді, коли матиму підстави вважати це потрібним» [102, с. 63]. Окрім того, І. Дейбнера цікавили питання «про присягу, яку повинен прийняти, якщо хочу бути чиновником, і про те, чи можна мені бути присутнім на відправах за царя». І. Дейбнер висловлював міркування, що на початковому етапі своєї діяльності йому буде корисним відвідувати «схизматичні храми і бути присутнім на відправах» [102, с. 64].

Після повернення в Росію І. Дейбнер якийсь час працював у Саратові, про що детально звітував А. Шептицькому. І. Дейбнер особисто спілкувався з тодішнім губернатором Саратовської губернії Петром Столипіним, «говорив з ним про місце». Його діалог з губернатором у цілому мав позитивний характер. П. Столипін, дізнавшись про те, що І. Дейбнер є католиком, не відмовив йому у проханні надати місце роботи, проте водночас висловлював побоювання, що останній буде вести католицьку пропаганду [103, с. 68–69].

І. Дейбнер аналізував можливості таємного переходу російських православних священиків у католицизм східного обряду. При цьому поставала низка труднощів богослужбового характеру, які необхідно було з'ясувати. Зокрема, йшлося про зовнішній вигляд священиків, поминання ієрархів на початку літургії. І. Дейбнер пропонував своє бачення розв'язання цих практичних питань: «Священик може залишатися за зовнішністю своєю православним. На літургії він може виймати часточки не за Синод і не за свого схизматичного єпископа, а за Папу і за свого Львівського митрополита. Коли ж голосно поминає Синод і єпископа, то може це робити як молитву про їх навернення до св. віри» [103, с. 70]. При цьому І. Дейбнер усвідомлював двозначність своїх рекомендацій і необхідність отримання дозволу Святого Престолу на запровадження подібних «новацій». І. Дейбнер наполягав, що «заради пропаганди необхідно, щоб Рим широко подивився на справу». У іншому випадку, на погляд І. Дейбнера, «доведеться відмовитися від

пропаганди чи її зменшити: не можна буде вже навертати православних священників, а, поміж тим, добре було б їх навертати, щоб вони могли поступово навертати своїх прихожан, і навіть своїх колег-священників» [103, с. 70].

Методи унійної діяльності, пропоновані І. Дейбнером, могли бути ефективними у короткочасній перспективі, але мали прозелітичний характер. Вони суперечили стратегічному плану Святого Престолу щодо поширення католицизму східного обряду у канонічний спосіб, що передбачало дотримання паритету у відносинах з РПЦ та російським урядом.

Запитуючи А. Шептицького про практичні можливості реалізації унійного проекту, І. Дейбнер уточняв: «Яку я маю юрисдикцію»? [103, с. 71]. Коло нез'ясованих питань свідчить, що на початку поширення унійного руху в Росії не існувало єдиного впорядкованого бачення шляхів і методів провадження місійної діяльності. З-поміж інших чинників це пояснювалося відсутністю чітких інструкцій з Ватикану. Відповідно, митрополит А. Шептицький, відправляючи І. Дейбнера в Росію, не супроводив його конкретними вказівками, обмежившись загальними пастирськими настановами.

Питання, поставлені І. Дейбнером, залишалися без відповіді. А. Шептицький не мав повноважень щодо вирішення інституційних питань. Оскільки І. Дейбнер в період своєї праці в Саратові і Пермській губернії не проводив священницької діяльності, не виникало нагальної потреби їхнього врегулювання. Слід зазначити, що внаслідок частих службових переміщень І. Дейбнера, що передбачало зміну місця проживання, йому не вдавалося налагодити тривалі зв'язки зі священниками і тими представниками місцевого населення, які виявляли симпатію до Католицької Церкви.

Впродовж 1903–1904 рр. І. Дейбнер перебував у Саратові й мав фінансову підтримку від митрополита. В листі від 19 червня 1904 р. І. Дейбнер висловлював вдячність за надіслані 100 рублів, витрачені на лікування матері

його дружини. Окрім того, з ініціативи митрополита, І. Дейбнера в Саратові відвідав о. Єремія Ломницький, католицький місіонер з Галичини [104, с. 93–94]. Ймовірно, А. Шептицький покладав певні сподівання на унійніну діяльність І. Дейбнера в Росії, проте останньому вагомим практичних результатів у напрямку поширення католицизму східного обряду домогтися не вдалося, як і налагодити системні зв'язки з представниками російського суспільства в регіонах, де І. Дейбнер працював як урядовий чиновник.

У 1905 р. І. Дейбнер отримав посаду земського начальника в Нязепетровському заводі Пермської губернії. Водночас він продовжував спілкування з А. Шептицьким, обмірковував можливість заснування журналу «про примирення св. Божих Церков». На цьому етапі І. Дейбнер познайомився з богословськими творами О. Зерчанінова і різко критикував його у листі до А. Шептицького. На погляд І. Дейбнера, О. Зерчанінов був «жахливим іудеєм, формалістом і обрядником. У ньому яскраво виступають яскраві риси наших великоросійських розкольників» [75, с. 96].

У 1906 р. І. Дейбнер познайомився з місіонером ордену домініканців о. Іоаном Шумпом, і звітував про це А. Шептицькому: «він (І. Шумп – У.Б.) має намір побудувати в Петербурзі невеличку церкву греко-католицького обряду, та, оскільки це поки неможливо (уряд може не дозволити), він хоче створити греко-католицьку парафію, бо є майже 2000 вірних, які не латиняни (більше тисячі) або принаймні не розуміють ніякої мови, крім російської – їм треба російського пастиря» [73, с. 116–117]. І. Дейбнер наголошував на необхідності створення греко-католицької парафії в Петербурзі на умовах повної незалежності від «звичайних католиків у Росії», адже ситуація складалась так, що для відправ католикам східного обряду доводилось використовувати латинські храми, що ставило їх у певну організаційну та фінансову залежність від римо-католиків. І. Дейбнер пропонував очолити цю нову парафію і просив у А. Шептицького підтвердити його повноваження, наголошуючи: «Поклопочіться, Владико, щоб Рим дав дозвіл на цю місію в

Петербурзі». Крім того, І Дейбнера турбувала неможливість в тодішніх обставинах виконувати свої священницькі обов'язки, і він прагнув отримати більш чіткі вказівки щодо подальшої діяльності [75, с. 117].

Ідея створення греко-католицької парафії в Петербурзі у 1906 р. назріла на тлі суспільно-політичних подій в Російській імперії та ухвалення у квітні 1905 р. указу про віротерпимість, який, як очікувалося, мав сприяти полегшенню становища російських греко-католиків. І. Дейбнер висловлював сподівання, що «ми можемо створити громаду послідовників римо-католицького віросповідання греко-східного обряду на законній основі» [105, с. 124]. У грудні 1906 р. І. Дейбнера по службі перевели у Петербург, про що він одразу повідомив А. Шептицькому [106, с. 129].

Розгортаючи проект заснування греко-католицької парафії в Петербурзі, І. Дейбнер розумів, що російська влада «завжди схильна перешкоджати поширенню католицизму і навряд чи дозволить католицизму зодягнутись в греко-східні одежі». При цьому він вважав, що організація латинської парафії – набагато легше завдання, однак наголошував на необхідності збереження ідентичного східного обряду, адже «народ, особливо такий темний і незнайомий з формулюванням догматів, як наш, сприймає християнство так, як воно йому являється в конкретному вигляді» [74, с. 120]. І. Дейбнер висловлював міркування про юрисдикційне підпорядкування громад російських греко-католиків: «місію в Росії слід пов'язати з існуючою вже Унійною Церквою в Католицькій Русі – Галичині, так що якщо й буде єпископ в Росії, то він повинен бути у певних ієрархічних взаєминах з митрополитом Галичини, який повинен бути главою всієї Католицької Русі» [74, с. 122].

І. Дейбнер пропонував провести у Римі чи Львові загальне зібрання представників католицької місійної діяльності на території Росії, з метою узгодження форм і методів роботи, визначення допустимих меж обрядової уніфікації і загальної програми подальших дій. Він неодноразово писав про це митрополиту, підкреслюючи актуальність проблеми: «Єдність повинна бути в організації місії, в способі місіонерства, в богослужінні, в самому житті,

поведінці місіонерів, їх ставленні до православних духовних осіб та ін. Крім того, слід вирішити і питання про полемічні, й народні видання, заснування місії на міцних основах, щоб вона не загинула через недостатність матеріального фонду...». Потребували врегулювання, на думку І. Дейбнера й питання співвідношення взаємин царської влади й греко-католицької церкви в Російській імперії [105, с. 124].

На 1907 р. припадає початок загострення взаємин І. Дейбнера з митрополитом А. Шептицьким, і загалом з цього часу спостерігається відхід І. Дейбнера від багатьох принципових положень, які він раніше обстоював. Одним із головних його недоліків як греко-католицького місіонера княгиня Наталія Ушакова, активна сподвижниця справи російського унійного руху, відзначала брак теоретико-богословської підготовки, що вело до численних непорозумінь і конфліктів. Зокрема це стосувалося і взаємин з о. Шумпом, який у цей період з огляду на особисті непорозуміння з І. Дейбнером відмовився від активної участі в житті греко-католицької громади Петербурга [107, с. 142].

В доповідній записці А. Шептицькому від 13 грудня 1907 р. І. Дейбнер вкотре ставив питання ієрархічної структури та канонічного підпорядкування греко-католицької церкви в Росії, торкаючись аспектів її поширення на території, історично приналежні російській унії, до ліквідації в XIX ст. І. Дейбнер наголошував на необхідності юридичного впорядкування становища російських греко-католиків, демонструючи розуміння можливих політичних ускладнень у випадку безпосереднього підпорядкування громади Римській курії [108, с. 180–182].

У цілому, період з 1901 по 1907 рр. характеризувався зародженням громад російських греко-католиків, налагодженням особистих зв'язків між ними та митрополитом А. Шептицьким, першими кроками у напрямку структуризації та оформлення моделі взаємодії з представниками інших російських Церков та державою. На цьому етапі серед сподвижників А. Шептицького у справі поширення унійного руху чільне місце належить

І. Дейбнеру, який активно працював над поглибленням теоретичної і практичної бази створення першої греко-католицької громади в Росії.

У 1907 р. митрополит А. Шептицький отримав від Святого Престолу офіційно підтвержені повноваження на керівництво унійним рухом в Російській імперії [110, с. 410–412]. Паралельно з цим внутрішні процеси розвитку громад російських католиків східного обряду привели на позиції їхнього внутрішнього лідера о. Олексія Зерчанінова – переконаного прихильника унійної справи, котрий в подальшому здійснив неабиякий вплив на розвиток і структуру КЦ (сх. об.) в Росії [111, с. 228–235]. Втім, характер цього впливу виявився доволі неоднозначним, про що ми будемо говорити нижче.

Слід зазначити, що на 1907 р. в середовищі російських прихильників унійного руху саме О. Зерчанінов був єдиним, хто офіційно позиціонував себе як східнообрядного католицького священика, підпорядкованого митрополиту А. Шептицькому [112, с. 175–178].

У червні 1907 р. О. Зерчанінов надіслав А. Шептицькому листа, що став першим документальним підтвердженням реального існування католицької громади східного обряду в Росії. Цей документ також засвідчував прагнення російських католиків східного обряду до легалізації свого становища на правах окремої адміністративно-релігійної одиниці. В листі, зокрема, наголошувалося на проблемі збереження національної ідентичності російських католиків східного обряду та необхідності утворення об'єднаного адміністративного центру для розрізнених греко-католицьких громад Росії [113, с. 136–137].

Очевидно, що дане послання привернуло увагу не лише митрополита А. Шептицького, але і тих представників Папської курії, котрі були прихильниками поширення унійного руху в Росії. Невдовзі після написання зазначеного звіту, О. Зерчанінов здійснив подорож до Ватикану, де отримав аудієнцію у Пія Х. Ректор української колегії в Римі А. Давид писав із цього

приводу до А. Шептицького: «Ходив з ним по всіх особах, до яких мав резорекційні листи. А 14.6 був з ним на аудієнції у Папи» [114, арк. 56а].

В цей же час відбулася зустріч О. Зерчанінова з Л. Федоровим, який у цей час навчався в Римі. О. Зерчанінов зумів здобути прихильність Л. Федорова, чия думка була вагомим аргументом для А. Шептицького [115, с. 140].

29 червня 1907 р. А. Шептицьким було підписано грамоту про призначення О. Зерчанінова своїм намісником на території Кам'янецької єпархії. Цей документ давав о. Олексію широкі повноваження і щодо інших греко-католицьких єпархій, створення яких передбачалося в перспективі: «Отож, як адміністратор недіючих єпископств, ми доручаємо Вам, нашому головному Кам'янецькому наміснику, завідувати всіма духовними справами цих єпархій, відвідувати всі зібрання вірних, спостерігати за діяльністю всіх наших священиків і керувати всім, що необхідно для блага святої католицької віри» [16, с. 143–144].

Згідно зі свідченнями його сучасників, О. Зерчанінов, хоч і не відзначався високим рівнем богословської підготовки чи особливими адміністративними здібностями, але був людиною розумною, глибоко духовною, володів даром красномовства й переконання, і, що найголовніше – був цілковито відданим Католицькій Церкві. Це підтверджувалося арештом і переслідуваннями, яких він зазнавав з боку царського уряду упродовж 1898–1901 рр. [96, с. 11–12; 116, с. 131].

Переїхавши за рекомендацією митрополита в Санкт-Петербург, на початку своєї діяльності новопризначений намісник зумів здобути прихильність і довіру більшої частини громади. Ореол католицького мученика, який оточував О. Зерчанінова, сприяв зростанню його персонального авторитету серед парафіян. Своєю відкритою позицією він вигідно вирізнявся від І. Дейбнера, який довгий час змушений був приховувати священницький сан, аби зберегти посаду царського чиновника.

Позитивною якістю о. О. Зерчанінова була, без сумніву і його особиста відданість А. Шептицькому. Ось як захоплено відгукнувся О. Зерчанінов про

свою першу зустріч з митрополитом: «Бачити його, бути деякий час під його крилом і не любити його – це було б жахливим злочином. Це радість наша, а не людина» [25, с. 93.].

Власне кажучи, покладаючи на О. Зерчанінова значний рівень відповідальності за розвиток унійних громад, А. Шептицький не до кінця врахував реально існуючу ситуацію, яка склалася на той момент в церковно-політичному середовищі Петербургу. Ієрархія РКЦ в Росії була представлена в основному духовенством польського походження, яке не було зацікавлене у розпорошуванні нечисленної католицької громади на кілька обрядів, ставилося з недовірою до А. Шептицького і його соратників, чинило значні перешкоди у становленні католицизму східного обряду [53, с. 92].

Візьмемо до уваги, що офіційні кола державно-адміністративного і церковного апарату в імперії ставилися до унійної Церкви як інструменту поширення католицизму в Росії, а також як прояву українського національного сепаратизму – і аж ніяк не рівноправного віросповідання з окремою ієрархією [117, с. 93–94.].

Зазначимо, що католицизм східного обряду розглядався як політичний проект і посягання на канонічну територію РПЦ. Релігійний аспект не брався до уваги, КЦ (сх. об.) в Росії як церковна інституція не розглядалася. Проголошена указом від 17 квітня 1905 р. віротерпимість не змінила поширеної адміністративно-правової практики застосування дискримінаційних і репресивних заходів, спрямованих на обмеження релігійних свобод навіть визнаних законом церковних громад. В такій ситуації нелегальній громаді російських греко-католиків постійно загрожувало кримінальне переслідування [118, с. 100].

Крім того, особисто О. Зерчанінов, внаслідок арешту і подальшого ув'язнення, приводом яких став перехід у католицизм, знаходився у напружених взаєминах з представниками офіційних кіл. Зберігати існуючий статус-кво вдавалося переважно завдяки широким зв'язкам княгині Наталії

Ушакової, котра була активним членом громади і близькою родичкою міністра внутрішніх справ М. Столипіна [119, с. 176].

Однак роки переслідувань не могли не позначитися на характері самого О. Зерчанінова. Його гнітило відчуття постійного ризику, прихованого нагляду. Відтак, періоди активної діяльності змінювалися зтяжною апатією, яку підсилювало відчуття матеріальної нестабільності, залежності від зовнішніх обставин [25, с. 94–95].

При цьому О. Зерчанінов усвідомлював свої недоліки та невідповідність власної особи високій місії, покладеній на нього. «В Петербурзі потрібно освіченої людини... а не ведмедя з лісової хащі» – писав О. Зерчанінов митрополиту [120, с. 231]. Проте це не завадило йому плекати власні амбіції та виявляти ініціативу там, де достатньо було точного виконання вказівок А. Шептицького. Зокрема, це стосувалось питань збереження чистоти обряду, поміркованого нейтралітету щодо представників польського католицького кліру тощо [121, с. 178].

Представники римо-католицької ієрархії використовували слабкість позицій О. Зерчанінова, яка обумовлювалася матеріальною залежністю від їхніх субсидій. На думку членів унійної громади, саме постійний брак коштів змушував О. Зерчанінова вдаватися до компромісів, залучаючи в богослужіння східного обряду значні елементи латинського. На початках ці нововведення мали епізодичний характер. Проте, як свідчить аналіз кореспонденції А. Шептицького, вже на початку 1908 р. така практика стала закономірною для діяльності О. Зерчанінова як адміністратора греко-католицької громади. Звичайно, це не могло не викликати обурення тих її представників, котрі були чітко налаштовані на збереження східного канону [57, с. 169–170].

Навіть представники ордену асумпціоністів, котрі займалися справою поширення католицизму в Росії, були прикро вражені непослідовністю О. Зерчанінова та його невмотивованими ініціативами щодо змішування східного й західного обрядів. Критичність французьких місіонерів підкріплювалася давньою неприязню поміж конкурентами, які опікувалися

розвитком РКЦ – асумпціоністами-французами і католицьким кліром польської національності [69, 174–175].

Варто зазначити, що О. Зерчанінову неодноразово закидали надмірну схильність до латинства ще до призначення його головним намісником. Лояльність щодо використання латинських елементів у православному богослужінні була помічена у його теоретичних працях [75, с. 96–97]. Закономірно, що в практичній діяльності О. Зерчанінова також простежувалися тенденції латинізації обряду [36, с. 135; 122, с.138].

Для того, аби існування громад католиків східного обряду відповідало усім канонічним вимогам, їм необхідні були власні храми – осередки літургійного життя Церкви, своєрідні маркери успішної інтеграції в конфесійну структуру російського суспільства. Однак забезпечення стабільного функціонування навіть однієї невеликої каплиці вимагало, крім усього іншого, й суттєвих фінансових інвестицій. Джерелом останніх могли бути лише дотації із зовнішніх джерел, оскільки самі громади були настільки малочисельними і соціально неоднорідними, що не могли забезпечити себе самостійно.

У цілому, можна виокремити три основні джерела поповнення «бюджету», співвідношення котрих у загальному наповненні фінансового ресурсу унійних громад змінювалося на різних етапах інституційного оформлення: фінансова підтримка з боку митрополита А. Шептицького (вона превалювала на початковому етапі інституалізації, який охоплював 1901–1907 рр.); субсидії, що виділялися на розвиток унійного руху Святим Престолом (найбільш активно та систематично надходили другому етапі інституційного розвитку); внутрішні матеріальні резерви громад, що склалися, переважно, з пожертв їх заможних членів (тут можна виділити вагомий матеріальний внесок княгині Н. Ушакової, котра на всіх етапах залишалася одним із найактивніших та найбільш послідовних сподвижників унійного руху в Росії).

Проте, незважаючи на наявність зовнішньої підтримки і активну організаційну діяльність окремих членів громади, матеріальних засобів для налагодження стабільного і ефективного провадження місії все одно бракувало. Фінансова скрута змушувала окремих лідерів унійних громад вдаватися до пошуків все нових можливостей поліпшення власного становища. Це мало вияв у крайніх формах, як наприклад, у випадку з старообрядним священиком Євстахієм Сусалєвим, який котрий перейшов у католицизм східного обряду, а згодом вдався до співпраці з урядовими спецслужбами.

Значну частину фінансових зобов'язань у сфері матеріальної підтримки громад російських греко-католиків узяв на себе митрополит А. Шептицький. Його фінансова підтримка мала характер неофіційної, що було пов'язано з таємністю повноважень щодо католиків східного обряду в Росії. Про надання матеріальної допомоги свідчать численні листи, в яких згадується про отримані кошти [93, с. 2; 97, с. 21–22; 63–65; 103, с. 67–71; 104, с. 93; 123, с. 95].

З метою з'ясування реальних перспектив розвитку розпочатої справи у 1907 р. А. Шептицький здійснив нелегальну подорож у Росію, під час якої спробував налагодити тісніші контакти і з представниками російського православного духовенства, прихильними до ідей уніонізму [124, с. 34].

Проте, незважаючи на потужну підтримку галицького митрополита, становлення КЦ (сх. об.) в Росії залишалося, в першу чергу, справою самих російських греко-католиків, котрі значною мірою не були готовими до такої великої відповідальності. Привабливість ідей католицизму для окремої частини російського суспільства не могла компенсувати існуючі ризики й негаразди, пов'язані із спробами створення перших осередків майбутньої унійної Церкви. Зіткнувшись із реальними проблемами – браком матеріальних ресурсів, відсутністю належної кількості освічених священицьких кадрів, політичними переслідуваннями з боку царського уряду, – російські греко-католики виявилися неготовими протистояти потужному соціально-політичному й

моральному тиску, в значній мірі вдаючись до різноманітних спекуляцій, маніпуляцій і компромісів.

Яскравим прикладом сказаного є діяльність О. Зерчанінова – відданого прихильника унійних ідей на початковому етапі, котрий у процесі свого служіння девальвував до ролі «подвійного агента» й повністю утратив розуміння особливого місійного призначення Унійної Церкви в Росії. Зокрема, О. Зерчанінов з часом повністю відійшов від ідей збереження чистоти східного обряду в лоні Католицької Церкви, як одного з основоположних постулатів розбудови російської Унії.

Втім, запровадження латинських додатків у богослужіння О. Зерчанінов пояснював насамперед негараздами, з якими він зіткнувся як представник католицизму східного обряду: «в крайніх випадках і ми не зобов'язані виконувати законні настанови в усій їхній скрупульозності» [125, с. 183]. На свою користь о. Олексій наводив такі аргументи, як залучення якомога ширшого кола католиків (в тому числі, та навіть і в першу чергу – латинського обряду) до своєї пастви, важке матеріальне становище, яке частково поліпшувалося субсидіями, отриманими з рук польського католицького кліру [125, с. 184–185]. Також О. Зерчанінов у намаганні будь-якою ціною виправдати свою поведінку в очах митрополита досить різко виступав проти прибічників чистоти обряду – І. Дейбнера та М. Толстого, заявляючи: «...нападаючи з фанатизмом на «латинство», зовсім забувають, що їх власна рідна тепер Мати – латинянка, і що свої дрібним нападом вони завдають їй важку образу. Коли Господь зміцнить наші стопи, ми будемо твердо захищати прерогативи свого відділу, але тепер будемо поступатися всім дрібним, щоб утримати за собою все велике» [125, с. 185].

Опинившись у Петербурзі, далеко від того кола людей і обставин, які служили йому як моральною, так і матеріальною опорою, О. Зерчанінов, на жаль, розгубився, зневірився і втратив значну частину того релігійного запалу й ентузіазму, що компенсували в ньому брак організаторських здібностей і належного освітнього рівня. Двозначність становища, в якому перебував

о. Олексій, призводила до численних непорозумінь між членами громади, у його стосунках з польським кліром, що набули розголосу в Ватикані [25, с. 97].

Адже, зобов'язавшись перед А. Шептицьким суворо зберігати секретність отриманих від митрополита намісницьких повноважень, О. Зерчанінов виступав у очах греко-католицької громади Петербургу в доволі сумнівному світлі – в кращому випадку, як звичайний парафіяльний священник. Вочевидь, О. Зерчанінова така ситуація не влаштовувала, спонукаючи до вчинків, які негативно сприймалися його оточенням.

Середовище російської греко-католицької громади характеризувалося конфліктністю відносин. До внутрішніх негараздів – напружених взаємин з урядом, матеріальної нестабільності, невизначеністю канонічного і правового статусу, додавалися постійні інтриги з боку польського кліру. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що на офіційному рівні католики східного обряду підпорядковувалися римо-католицькій ієрархії, на чолі з Могильовським капітулярним вікарієм, що давало йому право втручання у внутрішні справи громади [25, с. 99–102].

Слід зазначити, що у питанні управління греко-католицькою громадою між її очільниками теж не було єдності, оскільки о. М. Толстой неодноразово висував претензії щодо керівної ролі в структурі Церкви, мотивуючи це тим, що він був першим греко-католицьким священником Росії, офіційно визнаним Ватиканом. Проте значення цього факту М. Толстой суттєво перебільшував, приписуючи собі якісь міфічні заслуги перед Святим Престолом і отримані від нього повноваження [126, с. 175–176].

Нестабільність всередині греко-католицької громади і, зокрема, невмотивована діяльність О. Зерчанінова викликала занепокоєння не лише в митрополита А. Шептицького, але й у середовищі курії, яка далеко не була зацікавлена в розгортанні відвертого конфлікту з російським урядом. Обережна, проте категорична позиція Святого Престолу чітко відображена в листі кардинала Меррі дель Валя – державного секретаря Ватикану – до А. Шептицького від 4 січня 1908 р. [127, с. 186–187]. Особливо цікавим є той

момент, що цей лист був написаний як реакція на скаргу могильовського капітулярного вікарія о. Стефана Денисевича, юрисдикції якого офіційно підпорядковувався О. Зерчанінов. Таким чином, поляки, демонструючи свою прихильність о. Олексію, водночас дуже ревниво ставилися до його місії та декларованої ним незалежності, а також до афішованих зв'язків із митрополитом, які загалом повинні були зберігатися в таємниці [128, с. 200].

В пошуках виходу з цієї делікатної ситуації, яка загрожувала неабиякими ускладненнями для цілої справи російського греко-католицизму, А. Шептицький звернувся до Н. Ушакової, чії широкі політичні зв'язки були йому відомі. Митрополит прохав російську княгиню використати всі наявні можливості, аби запобігти підпорядкуванню греко-католицьких священиків Росії латинській ієрархії, а також особисто вплинути на О. Зерчанінова, з метою скорочення до мінімуму будь-яких контактів з поляками. При цьому А. Шептицький підкреслював рекомендаційний характер своїх настанов і необхідність збереження секретності: «...моя юрисдикція негласна, а тому її слід зберігати в таємниці, в Римі не наполягати на тому, щоб вона була офіційною, а тільки на тому, щоб речі залишалися так, як вони є, оскільки юрисдикція надана мені Св. Отцем усно і неофіційно, офіційної ж юрисдикції не дадуть, тому що боятимуться уряду. Краще за все про мою юрисдикцію в Римі взагалі не згадувати» [129, с. 201–202].

Паралельно з цим А. Шептицький продовжував спроби вказати А. Зерчанінову на хибність його поведінки, особливо щодо розголошення його повноважень та підпорядкування митрополиту, підкреслюючи, що наслідки можуть бути катастрофічними, аж до призупинення діяльності греко-католицької місії в Росії. Також А. Шептицький заборонив включення будь-яких латинських елементів у східний обряд, посилаючись на нормативні розпорядження Ватикану, а також настанови папи Лева XIII, викладені ним в апостольському посланні «*Orientalium Dignitas Ecclesiarum*» («Про гідність Східних Церков») [66, с. 239–240; 166, с. 241–245; 58, с. 753–759].

Було б неправильно стверджувати, що О. Зерчанінов був неспроможним адекватно оцінити існуючу ситуацію. Навпаки, в його листуванні з А. Шептицьким знаходимо виражений і ґрунтовний аналіз зовнішніх й внутрішніх обставин, за яких відбувалося становлення російського греко-католицизму, складних взаємин із представниками польського католицького кліру та владними структурами. Усвідомлення всіх складнощів покладеної на нього місії підштовхувало о. Олексія навіть до думки відмовитися від виконання обов'язків митрополичого намісника [65, с. 227–232].

В той же час декларована недовіра і неприязнь до поляків не заважали О. Зерчанінову приймати від них матеріальну допомогу, що автоматично накладало на нього певні зобов'язання, коли не офіційного, то принаймні морального характеру. Але за своїми переконаннями він все-таки залишався прихильником чистоти східного обряду, пояснюючи свої дії вимушеною необхідністю. Слід зазначити, що о. Олексій, навіть перебуваючи з поляками у досить доброзичливих взаєминах, змушений був постійно остерігатися їхніх інтриг, у чому виявляв непересічну проникливість і обережність. Парадоксальна вдача цієї людини, деяка непослідовність мислення і поведінки нерідко відштовхували від О. Зерчанінова найближчих його соратників, що звичайно не сприяло успішному розвитку їхньої спільної справи. При цьому його опоненти не брали до уваги те, що о. Олексій на схилі віку опинився в досить непростих життєвих обставинах – далеко від сім'ї, друзів, звичних життєвих умов, під постійною загрозою арешту [130, с. 236–239].

Ситуація, попри всі зусилля А. Шептицького, дедалі загострювалася. Щоб врегулювати її більш-менш легітимними засобами і зняти дискусію про юридичне підпорядкування О. Зерчанінова і широту його повноважень, А. Шептицький 29 січня 1908 р. підписав грамоту про призначення о. Олексія адміністратором Кам'янецької єпархії, «з наданням йому відповідних прав і юрисдикції» [131, с. 216].

Водночас, за сприяння Н. Ушакової, яка користувалася підтримкою офіційних ватиканських структур, декретом Конгрегації *Negotis Ecclesiae*

Extraordinariis (з надзвичайних справ Церкви) від 22 травня 1908 р. О. Зерчанінов був призначений офіційним главою місії для російських католиків східного обряду зі збереженням юридичного підпорядкування римокатолицькій ієрархічній структурі Росії. Зміст цього декрету передбачав наділення О. Зерчанінова доволі обмеженими повноваженнями, які в цілому не торкалися вирішення будь-яких принципових питань, як-от: посвячення домашніх церков; посвячення чаш та церковного інвентарю; сповідь віруючих тощо [25, с. 90].

Вказаний декрет наголошував на необхідності неухильного дотримання чистоти східного обряду. Але в питанні повноважень О. Зерчанінова документ йшов у розріз із попередньою грамотою митрополита А. Шептицького, котра проголошувала його «головним намісником» в Російській імперії. Якщо грамота А. Шептицького була авансом майбутнього повноправного грекокатолицького екзархату, то акт, виданий Конгрегацією, лише підкреслював локальність і малозначущість російської унійної Церкви, її вторинність щодо католицизму латинського обряду.

Однак необхідно взяти до уваги той факт, що А. Шептицького на офіційному рівні було усунуто від справи російських греко-католиків. Тому необхідно було знайти прийнятну для всіх альтернативу, котра давала б змогу легітимно продовжувати унійну роботу в Росії, не потрапляючи в адміністративну залежність від польського католицького кліру. З іншого боку, Державний Секретаріат Ватикану скористався нагодою, аби наголосити А. Шептицькому, що він не має юридичних підстав називатися Кам'янецьким єпископом і юрисдикції на управління унійною справою в Росії [25, с. 93–94.].

Проте О. Зерчанінов, на жаль, в силу своєї політичної недалекоглядності й заангажованості, не розумів усіх юридичних тонкощів, сприймаючи декрет Конгрегації як офіційне підтвердження свого звільнення від впливу митрополита і набуття певного інституційного суверенітету [132, с. 259–260].

Подальші події показали, що О. Зерчанінов не зумів ефективно скористатися навіть тими обмеженими правами, які надавав йому декрет

Конгрегації. Йому не вдалося створити повноцінної громади віруючих, об'єднати їх навколо себе, виокремити з-поміж них найбільш ініціативних і освічених представників громади, які стали б йому опорою у розбудові Церкви.

Наприкінці 1908 р. Любов Федорова, мати Л. Федорова та одна з активних сподвижниць унійного руху в Росії, оцінювала діяльність О. Зерчанінова критично, вказуючи на його нездатність до практичної діяльності в організації Церкви: «Неможливо вимагати від людини того, що вона не може дати за своїми сердечними симпатіями, якщо вони йдуть врозріз із нашими. Звісно, цього не повинно бути, але, на жаль, вони в нього є. Як кабінетному трудівнику, до дійсності йому немає діла. В наш час не те прикро, що він пише вдень і вночі, а те, що його праці не принесуть нам ні найменшої користі» [133, с. 276–277].

На початку 1909 р. О. Зерчанінов покинув Санкт-Петербург. Він сам засвідчив у розмові з Л. Федоровою, що справа, яку йому довірили, виявилася для нього непосильним тягарем [134, с. 281–284]. Так само відбулася переоцінка і призначення на пост уповноваженого: «Краще було б мені залишатися під колишнім покровительством. Я скоріше міг би спілкуватися з Шептицьким, ніж тепер. Ці повноваження зробили мені тільки зло, – нічого ще нема, а всі витріщають на мене очі і пліткують різні дурниці» [135, с. 286].

Деякий час о. Олексій перебував під опікою польського духовенства, котре забезпечувало його житлом та грошовими субсидіями. Але врешті-решт він повернувся в колишнє помешкання при греко-католицькій каплиці і продовжив служіння. Проте довіру колишніх соратників у повній мірі йому так і не вдалося відновити. Крім того, постійні спроби акцентувати на пріоритеті повноважень, отриманих від Конгрегації поширення віри не сприяли налагодженню ефективної співпраці з іншими членами громади. О. Зерчанінов закріпив за собою репутацію яскравого латинника та інтригана. В кращому випадку, ставлення громади до нього було зверхньо-поблажливим, в гіршому – відверто недовірливим і агресивним. Л. Федорова вбачала в ньому маріонетку польських клерикалів: «даремно о. Олексію надають таке важливе значення: ні

загибелі, ні спасіння від нього бути не може... ним пограються і викинуть...» [136, с. 288].

На цей момент митрополит А. Шептицький вочевидь, вже збагнув усю помилковість сподівань, покладених на О. Зерчанінова, а також марноту будь-яких спроб змінити його переконання щодо збереження чистоти обряду [137, с. 291]. Настав час активного пошуку нових облич, які могли б очолити розбудову греко-католицької церкви Росії та репрезентувати її на зовнішньому рівні.

Пожвавлення в діяльності громади російських греко-католиків наприкінці 1908 р. пов'язане з особою старообрядного православного священика Євстафія Сусалева – людини малоосвіченої, проте наділеної життєвим досвідом і глибоко релігійної. Він виявив бажання приєднатися до греко-католицької громади у дійсному священицькому чині і це було йому дозволено. Приєднання Є. Сусалева було позитивним для розбудови громади. Саме завдяки наполегливій діяльності Є. Сусалева, як представника старообрядного напрямку православ'я, вдалося нарешті відкрити першу в Петербурзі католицьку каплицю східного обряду, оминувши інтриги єзуїтів, котрі намагалися підпорядкувати новостворену громаду латинській ієрархії. Зазначимо, що при відкритті каплиці російські греко-католики послалися на старообрядців [25, с. 125–127].

Новий етап структуризації життєдіяльності громади російських греко-католиків пов'язуємо з подіями 1909 р., що ознаменувався відкриттям першого унійного храму – каплиці на Полозовій вулиці, що відбулося у квітні 1909 р., за активного сприяння княгині Н. Ушакової. Слід зазначити, що реакція польського католицького кліру на появу в Петербурзі зазначеного храму була доволі суперечливою. Позиція поляків зводилась до того, що російські греко-католики підлягають офіційній юрисдикції латинського єпископату – отже, каплиця теж повинна знаходитись у віданні місцевого латинського єпископа. Відповідну пропозицію, підкріплену матеріальними аргументами, було зроблено О. Зерчанінову і Є. Сусалеву і вона, за словами І. Дейбнера, викликала

у зазначених отців позитивне сприйняття. Сам І. Дейбнер на цьому етапі категорично виступав проти будь-яких офіційних контактів з представниками латинської ієрархії і відкидав можливість підпорядкування громади греко-католиків Департаменту іноземних віросповідувань при Міністерстві внутрішніх справ. У листі до митрополита А. Шептицького він зазначав з цього приводу: «... нам потрібна свобода і простір, щоб зростати. Інакше – всю пропаганду нашу ми віддамо на поталу і уряду, і полякам» [138, с. 301]. Далі в цьому ж листі І. Дейбнер конкретизував потенційні загрози: «... якщо ми віддамо себе під владу латинської ієрархії і Департаменту, то ми цілковито будемо зв'язані – уряд буде нам заважати поширювати католицизм, а латинська ієрархія буде гальмувати вільну відправу східного обряду» [138, с. 302].

Каплиця була створена власними зусиллями громади, в основному на кошти Н. Ушакової. У квітні 1909 р. там було відправлено Великодню літургію. Л. Федорова та І. Дейбнер звітували про цю визначну подію митрополиту А. Шептицькому. З нашої точки зору, ці листи ілюструють різне бачення однієї події. У Л. Федорової домінуючим було дещо екзальтоване, емоційне сприйняття, то І. Дейбнер аналізував їх з позицій вчорашнього державного чиновника, виявляючи хорошу орієнтацію в політичних передумовах тих чи інших явищ, ерудицію та проникливість [138, с. 303–304].

Щодо О. Зерчанінова, то каплиця була відкрита радше всупереч його волі, аніж завдяки його зусиллям. Надалі він продовжував впроваджувати в богослужіння елементи латинського обряду, хоча присутність Є. Сусалева – послідовного прихильника чистоти східного обряду, – дещо стримувала ці ініціативи [139, с. 295–305].

Враховуючи різку антипольську позицію І. Дейбнера, тим більш неочікуваним став його підпис під листом до А. Шептицького від 7 листопада 1909 р., в якому він разом з О. Зерчаніновим та Є. Сусалєвим висловлювали різку критику місіонерської діяльності ордену асумпціоністів на території Росії. У вказаному документі греко-католицькі священики декларували готовність

кооперувати зусилля з розбудови унійного руху з представниками латинського кліру польської та інших слов'янських національностей. Натомість вони вкрай негативно відгукувалися про перспективи подібної співпраці з французькими місіонерами. Слід пам'ятати, що І. Дейбнер у листах до А. Шептицького висловлював відмінні погляди, характеризуючи асумпціоністів виключно з позитивної точки зору [138, с. 304].

На наш погляд, ключовими у розумінні цієї проблеми стали фактори фінансового характеру, оскільки Ватикан, розчарувавшись у можливостях російської унійної громади до самоорганізації та ефективного налагодження місійної роботи, вирішив передати французам важелі матеріального забезпечення унійного руху, а відтак і певну повноважну юрисдикцію на його управління [док, с. 328–329].

Прикметно, що на той момент суттєво змінилася і зовнішньополітична ситуація. Перед царським урядом вимальовувалась перспектива воєнного конфлікту внаслідок поляризації політичних сил Європи. Взаємини царського уряду зі Святим Престолом погіршились [31, с. 113–115]. Це, в свою чергу, відображалось на становищі католиків у імперії, а греко-католицизм на чолі з його духовним лідером А. Шептицьким офіційні російські кола взагалі позиціонували як австро-угорську агентуру, ворожу російській монархії [140, с. 47].

Діяльність А. Шептицького і його соратників щодо розвитку унійного руху ретельно відстежувалася російською зарубіжною розвідкою. З цією метою було створено розгалужену мережу шпіонажу й доносів [141, с. 234–243, с. 359–361]. На тлі цих негативних тенденцій особливо вагомого значення набуває той факт, що саме наприкінці 1909 р., за свідченнями російських дипломатів, серед очільників ватиканської ієрархії набули позитивного сприйняття ідеї відокремлення російської громади католиків східного обряду в окремий структурний підрозділ [11, с. 96–97].

Нові виклики часу диктували необхідність пошуків власних шляхів розвитку, принципово відмінних методів роботи. Все це розумів

А. Шептицький, проте в умовах, що склалися, пряме втручання в справи греко-католицької Церкви Росії було неможливим. Попри безсумнівні досягнення у справі її розбудови, на 1909 р. проблеми матеріального забезпечення, адміністративного управління, інституційно-канонічної невизначеності як в межах Російської імперії, так і з боку Святого Престолу суттєво перешкоджали успішному розвитку КЦ (сх. об.) в Росії.

О. Зерчанінов просто не міг упоратися з тиском нових обставин. Поступово він відмежувався від будь-яких принципових проблем у житті громади і Церкви, заглибившись у власний світ богословських пошуків та ситуативних сплесків практичної діяльності. Проте байдужим до проблем громади О. Зерчанінов залишатися не міг, все ще позиціонуючи себе як її керівника. Однією з останніх справ, в якій фігурує його ім'я, стало написання листа від російських греко-католицьких священників (О. Зерчанінов, І. Дейбнер, Є. Сусалєв) до Пія Х, в якому вони звинувачували французьких місіонерів-асумпціоністів у намірах узурпувати роль провідників унії на території Росії, розірвавши «...всякий духовний зв'язок з історичною унією» [142, с. 329]. Втім, жодних помітних наслідків це послання не мало.

У проміжку між осінню 1909 р. та вереснем 1910 р. відбувся візит І. Дейбнера до Львова, про який ми не маємо конкретних відомостей. Після повернення І. Дейбнера у Санкт-Петербург, ним було відновлено переписку з митрополитом. Зокрема, І. Дейбнер інформував А. Шептицького про посилення поліцейного нагляду за греко-католиками в Росії, а також про власні підозри щодо шпигунської діяльності о. Є. Сусалєва. Більш за все І. Дейбнер переймався фінансовими питаннями, зокрема механізмом розподілу ватиканських дотацій між конкретними священниками. У цьому листі І. Дейбнер не приділив уваги догматичним та обрядовим проблемам, як і питанню взаємовідносин з представниками ордену асумпціоністів. Розчарування І. Дейбнера викликала постать новопризначеного католицького митрополита Вікентія Ключицького, котрий не лише не виявив активного зацікавлення справами унійного руху, а й чітко дав зрозуміти громаді російських греко-

католиків своє небажання втручатися у їхні справи, тим більше офіційно брати їх під свою юрисдикцію [143, с. 376–378].

У 1911 р. в Санкт-Петербурзі греко-католики відкрили другий храм, розташований на Бармолеєвій вулиці. Значна частина греко-католицької громади Петербургу перейшла у новий храм, богослужіння в якому проводив О. Зерчанінов. Відкриття другого храму певною мірою зумовило відмежування І. Дейбнера від колишніх соратників. Закономірно, що відсутність єдності й консолідації сил всередині громади послаблювало її, робило більш вразливою до репресивних заходів уряду, дискредитувало в очах російського суспільства. Формально І. Дейбнер продовжував декларувати повну відданість ідеям митрополита А. Шептицького, проте на практиці остаточно перейшов на богослужіння за «уніатським», латинізованим взірцем, відмовившись від чистоти збереження східного обряду [144, с. 403–404]. Суперечливість і непослідовність І. Дейбнера у світлі всіх зазначених подій і тенденцій різко критикував Л. Федоров, наголошуючи на повній непридатності першого до місіонерської діяльності на користь унійного руху [145, с. 483–486].

Однією з останніх суттєвих ініціатив І. Дейбнера стало створення релігійного часопису «Слово Істини», спрямованого на популяризацію ідей унійного руху в російському суспільстві. У редакційній статті першого номеру часопису І. Дейбнер зазначав, що метою його заснування є поширення і розвиток екуменічних ідей В. Соловйова про об'єднання церков Сходу і Заходу, та формування в унійному дусі національно-культурного світогляду росіян. І. Дейбнер підкреслював повну догматичну єдність російських греко-католиків з усією Католицькою Церквою, визнання примату папи Римського як глави світового християнства, наголошував на рівноправності східного та західного обрядів, закликав до встановлення міжконфесійного діалогу тощо [146, с. 546–547].

Попри такі позитивні установки в унійному дусі, поява і сам формат часопису викликали в духовних, а насамперед католицьких, сферах неоднозначну реакцію. Пов'язано це було з ідентифікацією часопису як

«православно-кафолічного», що викликало неоднозначні трактування й дискусії. Зокрема, термін «православно-кафолічний» стосовно унійного руху в Росії спровокував хвилю роздратування в середовищі ватиканської ієрархії, що стало приводом для послання А. Шептицького до державного секретаря Апостольської Столиці кардинала М. дель Валля, на сторінках якого митрополит з богословсько-теологічної точки зору виправдовував таке формулювання як прийнятне і позбавлене соціально-політичного змісту. А. Шептицький наголошував на важкому становищі греко-католиків Санкт-Петербургу і цілковитій відданості громади Святому Престолу. Критика з боку держсекретаря спонукала А. Шептицького рекомендувати І. Дейбнеру відмовитись від терміну «православно-кафолічний» [147, с. 617–631].

Л. Федоров долучився до формування громад російських греко-католиків у 1914 р. Перебуваючи в Римі впродовж 1902–1914 рр., він активно підтримував стосунки з представниками російських офіційних кіл, науковцями, впливовими політичними діячами [143, с. 103–106]. Окрім того, Л. Федоров вів постійне листування зі своєю матір'ю, Л. Федоровою, котра систематично й ґрунтовно інформувала сина про внутрішнє становище в громадах російських греко-католиків, з котрим була добре обізнана, адже сама була одним з найбільш активних членів унійної громади Санкт-Петербурга.

Аналізуючи інформацію, котру він отримував, Л. Федоров бачив, наскільки хистким і залежним від зовнішніх факторів є становище російських католиків східного обряду. Л. Федоров різко виступав проти урядових проєктів організації Російської Католицької Церкви латинського обряду, в якій проповідь і додаткові богослужіння мали проводитись на російській мові. Цим самим досягалося б водночас дві мети, – позірне усунення суспільної потреби в католицизмі східного обряду та русифікація латинського богослужіння, що перешкоджала б полонізації російських католиків латинського обряду [149, с. 161].

В той же час, Л. Федоров довгий час перебував за межами Росії і більшість інформації про тогочасний стан справ у Католицькій Церкві та в державі загалом черпав із особистої переписки з матір'ю, близькими та соратниками по унійному руху. Тому не завжди його судження були об'єктивними. Княгиня Н. Ушакова писала Л. Федорову в 1911 р., оцінюючи ситуацію досить негативно: «Ви говорите про відродження Російської церкви. Адже її нема. Де російські католики? Насправді ж повна байдужість до своєї Церкви і якась протестантська ненависть до католиків... Адже ні громади, ні грошей, нічого нема. Ви кажете, що до нас ставляться недовірливо тому, що ми не юридична особа. Ні, просто тому, що ми католики, тобто поневолювачі, інтригани, прихильники «чужого», зрадники» [150, с. 142–143]. Постійні внутрішні чвари та інтриги нечисленного унійного кліру в Росії глибоко обурювали Л. Федорова, так само як і матеріальна та структурна залежність від католицьких місіонерів: «...Постає фатальне питання: французька чи польська? (церква – У.Б.)» [151, с. 336–339].

Починаючи з 1907 р., Л. Федоров напівлегально здійснював регулярні й тривалі поїздки на територію Росії, для підтримки зв'язків із російськими католиками і з'ясування обставин життєдіяльності греко-католицької громади. Звіти о. Леоніда свідчать, наскільки добросовісно та пильно він ставився до цих доручень [152, с. 355–371; 153, с. 381–402; 145, с. 457–492; 154, с. 645–697].

Загострювалась внутрішня ситуація в греко-католицькій громаді Росії і у зв'язку з політикою державного уряду, який у 1911 р. узаконив діяльність Католицької Церкви східного обряду у Петербурзі, проте священники були внесені в списки латинського духовенства Могильовської єпархії: Л. Федоров добре бачив всю небезпеку такої ситуації, остерігався матеріальної та адміністративної залежності, в яку потрапляла Церква, прагнув тільки номінальної легалізації, а зовсім не структурно-організаційного підпорядкування державному апарату. На жаль, духовні провідники російських греко-католиків у Санкт-Петербурзі та Москві були схильні позитивно сприймати таку перспективу, пов'язану з повним матеріальним забезпеченням,

підвищенням власного соціального статусу й авторитету, що не могло не обурювати Л. Федорова. Крім того, на цьому етапі спостерігалось послаблення уваги Ватикану до російських греко-католиків [151, с. 339].

Вартими уваги є звіти від 1912 та 1914 рр., в яких Л. Федоров детально проаналізував не лише суттєве погіршення становища КЦ (сх. об.) в Росії, але й загальну внутрішню ситуацію в країні, наголошуючи на деградації державного управління, політичному й економічному занепаді, що позначалося й на становищі Церкви – як православної, так і католицької. Питання чистоти східного обряду, різка критика освітнього та морального рівня тогочасного духовенства, глибокий аналіз суспільно-політичних процесів в Росії були відображені в цих об'ємних документах [145, с. 457–491].

Щодо організаційних питань налагодження життєдіяльності громад російських греко-католиків у цей період, то Л. Федоров доволі детально описував особливості взаємин між окремими представниками громад, внутрішній устрій, особливості здійснення літургійної практики. Л. Федоров критикував О. Зерчанінова за неналежне підтримання порядку в каплиці на Полозовій вулиці. Водночас Л. Федоров підкреслював особливий внесок О. Зерчанінова у справу легалізації російських греко-католиків, результатом чого стало відкриття першої греко-католицької каплиці [145, с. 476].

Л. Федоров розумів неоднозначність геополітичної ситуації на початку 1914 р. Перебуваючи у передвоєнному Санкт-Петербурзі, він писав А. Шептицькому: «В Росії готуються до війни. Цар особисто подякував телеграмою Думі за згоду на військовий кредит. По указу ж царя відновлений в Думі проект про автономне міське управління в Царстві Польському. Цим хочуть залучити тепер на свою сторону поляків» [155, с. 635].

В умовах підготовки війни перед ГКЦ Росії виникла загроза повної ліквідації. У ставленні до католиків східного обряду з боку Священного синоду і Департаменту іноземних вірувань простежувалася ворожість. Ускладнювало ситуацію й те, що всередині самої греко-католицької громади не існувало

повної взаємодовіри і єдності, вона поділилася на три групи, які гуртувалися навколо священників О. Зерчанінова, І. Дейбнера та Г. Верховського. Широкої практики серед церковного кліру набув шпіонаж на користь уряду, доноси, наклепи. За провідними діячами ГКЦ в Росії, в тому числі і за Л. Федоровим, було встановлено стеження [25, с. 102–103].

У цих складних умовах Л. Федоров, перебуваючи в Петербурзі, продовжував працювати над розвитком унійної справи: «Община російських католиків в Петербурзі, незважаючи на деякі особисті рахунки, тримається дуже добре. Всі відносяться до справи дуже ретельно. Закриття каплиці не супроводжувалось занепадом духу, хоча, звичайно, всіх дуже засмутило. Головна перешкода – московські католики. Прямолинійність і фанатизм просто жахливі. Мене посилають в Москву з метою примирити їх. Чи вдасться ця місія – не знаю» [156, с. 639]. Однак на цьому етапі довести справу до успішного завершення Л. Федорову так і не вдалося.

Невдовзі після початку Першої світової війни Л. Федоров був арештований і висланий в адміністративному порядку в Сибір – у Тобольск, під суворий нагляд поліції. Провина його в основному полягала у близькості до митрополита Андрея, котрий завжди залишався для російської влади уособленням політичного агента ватиканських інтересів й пропагандиста українського сепаратизму. Остаточно ці підозри були підтверджені після того, як російській розвідці стало відомо про зміст деяких таємних документів, підготованих митрополитом, зокрема Меморандуму про майбутній устрій Української держави від 15 серпня 1914 р., надісланого ним австрійському уряду. А. Шептицький не лише активно займався політичною діяльністю, що в принципі було небажаним для церковного ієрарха, але й обстоював ідею об'єднання Східної і Західної України та надання їй автономного національно-політичного суверенітету в межах Австро-Угорської імперії, а також відокремлення Української Церкви від Російської. Як результат, після окупації російськими військами земель Східної Галичини, митрополита було негайно арештовано й заслано в глибину Російської імперії [11, с. 139].

Звільнення митрополита, як і його соратників, у тому числі й Л. Федорова, стало можливим лише у березні 1917 р., після Лютневої революції, коли Тимчасовий уряд оголосив амністію всім політичним в'язням. Зустріч А. Шептицького та Л. Федорова відбулася в Санкт-Петербурзі, де на той час зібралася ціла когорта звільнених із ув'язнень російських католицьких священиків [157, с. 719–721].

Тимчасовий уряд, прийшовши до влади, відразу ж проголосив свободу совісті, віровизнання і культу. В російських католиків східного обряду з'явилася можливість відкрито проводити богослужіння та організовувати власні зібрання й громади, що до перевороту офіційно було забороненим. Геополітичні обставини в цілому склалися сприятливо для справи відновлення легальної діяльності ГКЦ в Росії, що було неможливим без чіткої підтримки з боку Святого Престолу. Ватикан, в свою чергу дотримувався стратегії вичікування та обмежився меморандумом Державного Секретаріату до Тимчасового уряду, в якому містилися скарги єпископів на існуючий стан справ у Католицькій Церкві на території Росії, без особливого на акценту на проблемах власне католиків східного обряду [2, с. 25–27]. Таким чином, вже на цьому етапі Святий Престол певною мірою дистанціювався від проєктів А. Шептицького.

Як вже зазначалося, після звільнення з ув'язнення Тимчасовим урядом А. Шептицький відправився у Петербург, де на цей момент перебував і його власний митрополичий архів, вивезений зі Львова та відправлений в охоронне відділення Петербургу, разом із усіма документами, що підтверджували права і повноваження митрополита, надані йому Пієм X. 28 травня 1917 р. після урочистого богослужіння в Мальтійській церкві, А. Шептицьким було зібрано всіх російських священиків-католиків на перший російський Собор у приміщенні католицької школи св. Катерини. На соборі були присутніми провідні діячі російської католицької церкви східного обряду – отці О. Зерчанінов, Д. Колпинський, Г. Верховський, І. Дейбнер, Є. Сусалев,

В. Абрикосов та, звичайно ж, Л. Федоров. Окрім них, були представники римокатолицької ієрархії та громадськості [11, с. 139].

Своїм представником на території всієї Росії, за винятком українських та білоруських етнічних територій, митрополит А. Шептицький призначив протопресвітера о. Л. Федорова з титулом екзарха. Цей акт було скріплено підписами всіх присутніх, в тому числі і представників латинського кліру, а також присягою східного кліру Папі й екзарху [25, с. 324–325]. Таким чином, відбулась офіційна організація російських католиків в окрему структуру з власною канонічною ієрархією, тимчасово підпорядкованою митрополиту А. Шептицькому, а потім, після утвердження Папою, безпосередньо Святому Престолу.

Висновки до Розділу 3

Визначальним чинником у розвитку унійного руху в Росії можна назвати питання з юрисдикційним підпорядкуванням російських греко-католиків. Святий Престол у своєму канонічному волевиявленні не надав необхідної підтримки КЦ (сх. об.) в Росії – точніше, надав її не у тій формі й не в тому обсязі, котрі були необхідні для успішного розвитку унійного проекту митрополита А. Шептицького.

Аналізуючи інституалізацію КЦ (сх. об.) в Росії та організаційне впорядкування її життєдіяльності, можна виділити декілька основних етапів зазначеного процесу.

Перший етап – початковий (1901–1907 рр.). На цьому етапі розпочалися формування й структуризація перших громад католиків східного обряду, відбулося налагодження духовних і організаційних зв'язків А. Шептицького з симпатиками уніонізму, зокрема, з о. М. Толстим, котрий претендував на роль керівника унійного руху в Росії.

Другий етап тривав упродовж 1907–1909 рр. Для цього періоду характерним є юрисдикційно-правове врегулювання становища громад російських католиків східного обряду і початок організаційного впорядкування їхньої життєдіяльності. Чільне місце поміж російськими греко-

католиками посів о. І. Дейбнер, котрий поступово перебрав на себе обов'язки своєрідного «секретаря» митрополита А. Шептицького у справах російської унійної Церкви. Важливі функції виконував також О. Зерчанінов – офіційний намісник Кам'янецької єпархії.

Третій етап (1909–1914 рр.) – період динамічного розвитку громад католиків східного обряду в Росії, суттєвого пожвавлення церковного життя, формування системи міжконфесійних зв'язків. Громади налагодили власний храмовий побут, розпочали публікацію газети «Слово істини». Суттєвий прогрес спостерігався у сфері легітимізації діяльності унійної Церкви. На цьому етапі католикам східного обряду вдалося де-факто інтегруватися в релігійний простір обох столиць Російської імперії і поширити свій вплив на території інших губерній. В цей період позицію лідера російських греко-католиків зайняв Л. Федоров.

Четвертий етап (1914–1917 рр.) характеризується загальною кризою розвитку громад російських греко-католиків, обумовленою перебігом Першої світової війни. В цей час католики східного обряду зазнали переслідувань з боку царського уряду і згорнули активну діяльність.

П'ятий етап охоплює березень-червень 1917 р. Цей період характеризується підготовкою та проведенням собору, на якому було проголошено утворення Екзархату КЦ (сх. об.) в Росії. Інституалізація Церкви стала переломним моментом в історії російського католицизму східного обряду.

Виокремлено три основні джерела фінансування громад російських католиків східного обряду, співвідношення котрих у загальному наповненні «бюджету» унійних громад змінювалося на різних етапах інституційного оформлення: фінансова підтримка з боку митрополита А. Шептицького (превалювала впродовж 1901–1907 рр.); субсидії, що виділялися на розвиток унійного руху Святим Престолом (систематично надходили другому етапі інституційного розвитку); внутрішні матеріальні резерви громад, що склалися, переважно, з пожертв їх заможних членів (з'ясовано вагомий

матеріальний внесок княгині Н. Ушакової, котра на всіх етапах залишалася однією із найактивніших та найбільш послідовних сподвижниць унійного руху в Росії).

Зазначимо, що першочерговим пріоритетом розбудови російської унійної Церкви на всіх етапах була необхідність збереження чистоти східного обряду. Митрополит А. Шептицький у своїй унійній діяльності всіляко підтримував й заохочував російських греко-католиків до збереження традиційної східнообрядової практики, а також духу і змісту східної християнської традиції в цілому. Найбільш активним поборником обрядової чистоти на цьому етапі став Л. Федоров, котрий виступав з активною критикою надмірної конформності ГКЦ, її готовності сприймати елементи догматично-обрядової практики католицизму.

Аналізуючи становлення КЦ (сх. об.) в Росії, варто зазначити, що цей процес загострювався низкою чинників, основним з-поміж яких був брак належним чином підготованих кадрів. Ресурси, якими володіла унійна Церква в Росії, були доволі обмеженими, а тому їй доводилось звертатись за допомогою до сторонніх джерел, котрі нерідко не виявляли належного рівня лояльності до громад російських греко-католиків, намагаючись підпорядкувати їх власним юрисдикційним та фінансовим інтересам.

Відсутність чіткого юрисдикційного підпорядкування, необхідність розвитку в умовах стійкої політичної нестабільності й адміністративного тиску, кадрові проблеми, скрутне фінансове становище громад – це ті головні чинники, котрі визначали характер і зміст перебігу процесів організаційного становлення унійної Церкви в Російській імперії упродовж 1901–1917 рр.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Сапеляк А. Київська церква на слов'янському сході. Канонічно-екуменічний аспект. Буенос-Айрес – Львів. 1999. 232 с.
2. Бистрицька Е. Юрисдикційні повноваження митрополита А. Шептицького в контексті уніоністичних проектів та російсько-ватиканських відносин поч. ХХ ст. // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 218–223.
3. Бистрицька Е. Проблема співіснування християнських конфесій в теоретичній спадщині митрополита Андрея Шептицького // Тези другої звітної наукової конференції викладачів та студентів географічного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту за 1991 рік. Тернопіль, 1992. С. 118.
4. Повідомлення президії Галицького намісництва про призначення Шептицького А. єпископом Станіславівським, архієпископом Львівським та нагородження його орденами // ЦДАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 70. 23 арк.
5. Винтер Э. Папство и царизм. М.: Прогресс. 1964. 533 с.
6. Хомяков Д.А. Православие, самодержавие, народность. Минск: Белорусская грамота. 1997. 207 с.
7. Чернетка листа митрополита Андрея (Шептицького) до префекта Конгрегації поширення віри кардинала Джіроламо Марії Готті з проханням дозволити греко-католицькому духовенству відрощувати бороди // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 98–99.
8. Лист префекта Конгрегації поширення віри кардинала Джіроламо Марії Готті до митрополита Андрея (Шептицького) у відповідь на лист митрополита

від 16 червня 1905 р. про дозвіл на відпущення борід // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 108–110.

9. Чернетка листа митрополита Андрея (Шептицького) до папи Пія Х з проханням про відновлення греко-католицької Холмської єпархії та про перспективи церковної єдності в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 100–108.

10. Бистрицька Е. До питання екуменізму в теоретичній спадщині митрополита Андрея Шептицького // Ідея національної церкви в Україні: матеріяли Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 17–18 жовт. 1997 р.). Тернопіль, 1997. С. 184–191.

11. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники. 2009. 416 с.

12. Бистрицька Е. Російсько-ватиканські відносини в контексті міжнародної політики початку ХХ ст.: понтифікат Пія Х // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2007. Вип. 2. С. 121–128.

13. Звернення Шептицького А. до папи Пія Х про душпастирську працю на території Росії та Америки // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 73. 10 арк.

14. Лев XIII. Апостольское послание «*Orientalium Dignitas Ecclesiarum*» // Православие и католичество: от конфронтации к диалогу. Хрестоматия / Сост. Алексей Юдин. М.: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2005. С. 151–153.

15. Безпалько У. Деякі аспекти унійної діяльності митрополита Андрея Шептицького на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2013. Випуск 1. Частина 1. С. 104–109.

16. Проект грамоти митрополита Андрея (Шептицького) про надання повноважень о. Алексію Зерчанінову для душпастирської опіки греко-католиків у Російській імперії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 143–144.

17. Власноручне потвердження папою Пієм Х, латинського тексту грамоти митрополита Андрея (Шептицького) про призначення о. Алексія Зерчанінова вікарієм для греко-католиків у Росії від 12 липня 1907 р. Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 218–219.

18. Шевців І. Митрополит Андрей Шептицький – Атлант З'єдинення Церков. Наша Церква. IV: 7. Лондон, листопад, 1954. С. 5–12.

19. Пій Х про 1500 роковини смерті св. Йоана Золотоустого // Нива. Т. VII-й. Рік V. 1908. Січень. Частина I. С. 28.

20. Волянський О. Торжество в честь св. Йоана Золотоустого в Римі // Нива. Т. V-й. 1908. Март. Частина 5. С. 129–160.

21. Затверджене папою Пієм Х клопотання митрополита Андрея (Шептицького) про церковні уповноваження священників для греко-католиків на території Російської імперії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 224–225.

22. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до своєї родини в Прилбичах з повідомленням про аудієнцію в папи Пія Х // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 219–221.

23. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до свого брата Казимира Шептицького про аудієнцію в папи Пія Х // Митрополит Андрей Шептицький і

- греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 221–222.
24. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та україно-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів: ВНТЛ-Класика. 2006. 456 с.
25. Диакон Василий ЧСВ. Леонид Федоров. Жизнь и деятельность. – Научні і літературні публікації «Студіон» студитських монастирів. Ч. III–V. – Рим, 1966. – 833 с.,
26. Винтер Э. О папской политике объединения церквей: К Ватиканскому церковному собору 1952 г. М.: Издательство АН СССР. 1962. С. 18–28.
27. Звернення директора Департаменту духовних справ О. Харузіна до директора Департаменту поліції Н. П. Зуєва з попередженням про діяльність митрополита Андрея (Шептицького) в Росії та з проханням встановити поліцейський нагляд за російськими греко-католиками // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 373–374.
28. Маджистер С. Политика Ватикана и Италия. М.: Прогресс. 1982. 335 с.
29. Одинцов М. И. Католики и католическая церковь в России в 1914–1920-х годах // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX вв. Материалы коллоквиума, состоявшегося в Москве 23–24 июня / Под ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. С.-Пб.: Алетейя. 2003. С. 96–125.
30. Pascendi Dominici Gregis. Encyclical Of Pope Pius X. On The Doctrines Of The Modernists. URL: http://w2.vatican.va/content/pius-x/en/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_19070908_pascendi-dominici-gregis.html (дата звернення: 1.01.2019).
31. Григулевич Й. Р. Папство. Століття XX. К.: Політвидав. 1988. 544с.
32. Дискусія про російське католицизм на сторінках часопису «Слово Истины» // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 826–832.

33. Вітальна телеграма російських греко-католиків імператорові Миколі II на день Ангела та повідомлення про відповідь міністра імператорського двору з подякою від імператора // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 347–348.
34. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до державного секретаря Апостольського Престолу кардинала Меррі дель Валя про становище російських греко-католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 601–642.
35. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до папи Венедикта XV про повноважності, отримані від папи Пія X, та звіт про стан Російської Греко-Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 713–719.
36. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про своє знайомство з оо. асумпціоністами та про їхню діяльність у Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 134–136.
37. Кёлликер Л. Восприятие России Бенедиктом XV: политические, дипломатические и религиозные аспекты // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX вв. Материалы коллоквиума, состоявшегося в Москве 23-24 июня / Под ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. С.-Пб.: Алетейя. 2003. С.12–47.
38. Юдин А. В. «Католическая идея» в русской культуре первой трети XX века: концепция и практическая деятельность Л. И. Федорова. URL: <http://cheloveknauka.com/katolicheskaya-ideya-v-russkoy-kulture-pervoy-treti-xx-v>
(дата звернення: 1.01.2019)

39. Митрополит Андрей Шептицький: Документи і матеріали 1899–1944. Т. II, кн. 2: Церква і суспільне питання. Листування. Львів: Місіонер. 1999. 671 с.
40. Ісаїв П. Меморандум Митрополита А. Шептицького // Богословія. Рим. 1968. Т. XXXII. С. 30–41.
41. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до папи Венедикта XV з подякою за клопотання перед російським урядом про його звільнення із заслання // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 703–705.
42. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до папи Венедикта XV про своє ув'язнення в Суздальському Сасо-Євфиміївському монастирі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 705–708.
43. Гайдук В. П. Диалог России в Ватиканом на рубеже XIX–XX вв. По новым архивным материалам) // Россия и Ватикан. Выпуск 2. М.: Наука. 2007. С. 95–114.
44. Роод В. Рим и Москва: Отношения между Святым Престолом и Россией / Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г. Львів: Свічадо. 1995. 279 с.
45. Одинцов М. И. Католики и католическая церковь в России в 1914–1920-х годах // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX вв. Материалы коллоквиума, состоявшегося в Москве 23–24 июня / Под ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. С.-Пб.: Алетейя. 2003. С. 96–125.
46. Карлов Ю. Советская власть и Ватикан в 1917 – 1924 гг. // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века / под. ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. СПб, 2003. 321 с.
47. Звернення священників Російської Греко-Католицької Церкви до митрополита Андрея (Шептицького) // Митрополит Андрей Шептицький і

- греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 723–724.
48. Повідомлення в часописі «Слово Истины» про проголошення екзархату Греко-Католицької Церкви в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 722.
49. Ухвали єпархіального собору Греко_католицької Церкви в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 725–730.
50. Письмо экзарха Леонида Федорова к о. Александру Евреинову // Экзарх Леонид Федоров. Глава русских католиков восточного обряда// Логос. № 48. 1993. Брюссель-Москва: «Жизнь с Богом». С. 45–62.
51. Листи до (кардинала Тіссерана) в Римі про підтвердження дозволу папи на створення екзархату на території СРСР, проведення там релігійної діяльності» // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Опис 3. Спр. 108. 20 арк.
52. Лист секретаря Св. Конгрегації для Східної Церкви у Римі кардинала Пападопулюса І. до Шептицького А. про підтвердження його повноважень на територію Росії, надані папою Пієм Х // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 104. 4 арк.
53. Горизонтов Л.Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.). М.: Индрик. 1999. 270 с.
54. Пастирське послання митрополита Андрея (Шептицького) до греко-католицького духовенства в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-

католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 240–245.

55. Звіт і лист екзарха Фьодорова Л. до папи Пія XI про діяльність РГКЦ // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 107. 50 арк.

56. Лист секретаря Східної Конгрегації в Римі кардинала Чезаріні Й. до Шептицького А. з приводу смерті Фьодорова Л. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 116. 2 арк.

57. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про свої зустрічі в Римі та про необхідність дотримання чистоти східного обряду // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 169–173.

58. *Orientalium Dignitas Ecclesiarum* («Гідність Східних церков»). Апостольське послання папи Лева XIII про збереження і сприяння процвітання Східних Церков // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 753–759.

59. Шептицкий А. Русский католический экзархат в России. URL: <http://www.cerkva.od.ua/andrey-sheptytsky/527-437> (дата звернення: 1.01.2019)

60. Парфентьев П. Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицкий и русский Экзархат католиков славяно-византийской традиции. URL: <http://www.cerkva.od.ua/andrey-sheptytsky/37-2017-06-23-00-39-05> (дата звернення: 15.01.2019).

61. Пастирське послання митрополита Андрея (Шептицького) до греко-католицького духовенства в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 240–245.
62. Вирізки з газет «Kurjer codzienny», «Narodni polityka», «Нива», «Słowo Polskie» про суспільно-політичні і релігійні питання в Галичині, Польщі і ін. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 68а. 301 арк.
63. Де корінь лиха? Нива. Т. V-й. 1908. Червень. Частина 11. С. 321–329.
64. Колупаев Р. Российская Католическая церковь византийского обряда (краткий исторический очерк). URL: <http://www.rkcvo.ru/node/390> (дата звернення: 15.01.2019).
65. Лист о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) про ставлення римо-католицького духовенства до Греко-Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 227–235.
66. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до о. Алексія Зерчанінова із заборною вносити зміни до обряду // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 239–240.
67. Проект інформативного повідомлення Леоніда Фьодорова про другий Велеградський конгрес (31.07.–3.08.1909) для часопису «Slavorum litterae theologicae» // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 320–325.

68. Бистрицька Е. Державницька позиція А. Шептицького напередодні і під час Першої світової війни // Державник, мислитель, богослов: матеріали Міжн. наук. конф. присв. 60-річчю від дня смерті митроп. А. Шептицького (Київ, 2 листопада 2004 р.). Київ: Українська Видавнича Спілка. 2005. С. 22.
69. Копія листа асумпціоніста о. Борена до Леоніда Фьодорова від 21 листопада 1907 р. про труднощі, пов'язані з відкриттям католицької церкви в Петербурзі, надіслана Фьодоровим у додатку до листа митрополитові Андрею (Шептицькому) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 173–175.
70. Лист Івана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про своє навчання та про проблему збереження східного обряду в Католицькій Церкві // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 26–32.
71. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до Івана Дейбнера у відповідь на його листи від 7 і 13 квітня 1903 р. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 35–36.
72. Зашифрований лист о. Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з описом церковно-релігійної ситуації в Росії під час Російсько-японської війни // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 82–88.
73. Лист о. Йоана Дейнера до митрополита Андрея (Шептицького) про намір заснувати греко-католицьку парафію в Санкт-Петербурзі та про своє бажання стати її душастирем // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 113–119.

74. Лист о. Йоана Дейнера до митрополита Андрея (Шептицького) у зв'язку з організацією в Санкт-Петербурзі греко-католицької парафії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 120–122.
75. Лист о. Йоана Дейнера до митрополита Андрея (Шептицького) про потребу перекладу окремих послань митрополита російською мовою та з оцінкою праці о. Алексія Зерчанінова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 96–97.
76. Лист о. Йоана Дейнера до митрополита Андрея (Шептицького) щодо організації католицької місії східного обряду в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 190–193.
77. Чернетка листа о. Йоана Дейнера до Олександра Столипіна щодо його статті «Католичество – ополячение?» в часописі «Новое время», надіслана митрополитові Андрею (Шептицькому) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 246–250.
78. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про неможливість прибути на зустріч із митрополитом до Рима у зв'язку із захистом наукової праці та про свою вірність східному обрядові // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 110–111.
79. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про свої зустрічі в Римі та про необхідність дотримання чистоти східного обряду // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1.

Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 169–173.

80. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про підготовку святкувань 1500-літнього ювілею св. Йоана Золтоустого в Римі та про необхідність внесення виправлень до літургійних текстів // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 203–208.

81. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про своє життя в монастирі Св. Йосафата монахів Студійського уставу // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 492–494.

82. Міркування Леоніда Фьодорова про своє чернече покликання, записані ним перед постригом для митрополита Андрея (Шептицького) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 495–505.

83. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) із міркуваннями про чернечу духовність // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 507–509.

84. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про життя в монастирі Св. Йосифа та з проханням вислати богослужбові книги // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 511–545.

85. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з аналізом парвил студитського Типікону та власних духовних переживань // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи

і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 549–557.

86. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з розповіддю про власне чернече життя та роздумами про обрядову ідентичність Греко-Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 559–583.

87. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про підготовку до приїзда митрополита та про отребу вдосконалення внутрішнього життя монастиря Св. Йосифа // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 585–587.

88. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про намір здійснити паломництво до монастирів Греції й Росії та про життя в монастирі Св. Йосифа // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 591–594.

89. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про свої приготування до поїздки на Афон та життя в монастирі Св. Йосифа // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 595–601.

90. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) щодо своєї поїздки до Рима та з проханням надіслати синодальний Типікон // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 601–602.

91. Звернення священників Російської Греко-Католицької Церкви до митрополита Андрея (Шептицького) // Митрополит Андрей Шептицький і

- греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 723–724.
92. Ухвали єпархіального собору Російської Греко-Католицької Церкви про літургію // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 730–735.
93. Лист о. Миколая Толстого до о. Андрея Шептицького з новинами про церковну ситуацію в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 1–3.
94. Лист о. Миколая Толстого до єпископа Андрея Шептицького про можливі труднощі, пов'язані з переходом під його юрисдикцію // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 13–14.
95. Чернетка відповіді єпископа Андрея (Шептицького) о. Миколаю Толстому щодо приїзду о. Толстого до Галичини // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 14–15.
96. Лист Дмитра Новського до єпископа Андрея Шептицького про своє перебування в новіціяті Чину св. Василя Великого та вагання щодо покликання, а також повідомлення про о. Алексія Зерчанінова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 3–12.
97. Лист Івана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про своє бажання стати греко-католицьким священиком // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 19–22.

98. Чернетка відповіді митрополита Андрея (Шептицького) Іванові Дейбнеру на його лист про бажання стати греко-католицьким священиком // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 22–23.
99. Лист Івана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з подякою за прихильну відповідь та запрошення приїхати до Галичини // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 24–25.
100. Лист Івана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) щодо кореспонденції митрополита з єпископом Волинським і Житомирським Антонієм (Храповицьким) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 42–43.
101. Лист Івана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з повідомленням про канонізацію св. Серафима Саровського в Росії та про важливість вшанування російських святих католицькими місіонерами // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 46–48.
102. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького), написаний перед поверненням до Саратова, з подякою про рукоположення та з роздумами про можливі обставини праці в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 61–65.
103. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про обрядові справи та свою працю в Саратові // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 67–72.

104. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з подякою за приїзд до Саратова о. Єремії (Ломницького) та за матеріальну підтримку // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 93–94.
105. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з аналізом проекту закону про релігійну толерантність в Росії та можливі наслідки цього проекту для російських греко-католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 123–128.
106. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з повідомленням про своє службове переведення до Санкт-Петербурга // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 129–130.
107. Лист Наталії Ушакової до Леоніда Фьодорова про ситуацію католиків східного обряду в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 141–143.
108. Доповідна записка о. Йоана Дейбнера митрополитові Андрею (Шептицькому) про становище католиків східного обряду в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 180–182.
109. Безпалько У. Митрополит Андрей Шептицький та російські греко-католики: тенденції і особливості взаємин на прикладі співпраці з Іваном Дейбнером (1902–1907 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2011. Випуск 2. С. 137–142.

110. Бистрицька Е. Юрисдикційні повноваження митрополита А. Шептицького на території Російської імперії в контексті уніоністичних проектів та російсько-ватиканських відносин початку ХХ ст. // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту Українознавства. К., 2009. Т. XXIV. С. 410–416.
111. Безпалько У. Початковий етап структуризації громад католиків східного обряду в Російській імперії 1907–1909 рр.// Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Випуск 2. С. 227–236.
112. Безпалько У. Особливості співпраці А. Шептицького та Л. Федорова у поширенні католицизму східного обряду в Росії початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Випуск 1. С. 173–181.
113. Доповідна записка о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) з повідомленням про утворення громади російських греко-католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 136–137.
114. Листи ректора Української Колегії св. Йосафата в Римі о. Давида А. до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 64. 56 арк.
115. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з характеристикою о. Алексія Зерчанінова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 139–141.
116. Коротка автобіографія о. Алексія Зерчанінова, надана до його праці «Дневник монастирського поднадзорного» // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 131.

117. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. М.: Книга. 1991. 574 с.
118. Бендин А. Ю. С. Н. Булгаков о взаимоотношениях церкви и государства Росси (1902—1918)// Русское богословие в европейском контексте. С.Н.Булгаков и западная религиозно-философская мысль. – М.: Библейско-богословский институт святого апостола Андрея, 2006. – С. 99–110.
119. Палеолог М. Царская Россия накануне революции. М.: Международные отношения. 1991. 334 с.
120. Лист о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) про ставлення римо-католицького духовенства до Греко-Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 227–232.
121. Проєкт листа митрополита Андрея (Шептицького) до о. Алексія Зерчанінова з вимогою дотримуватися всіх обрядових приписів // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 178.
122. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про плани поїздки до Велеграда і Львова та про бажання деяких російських католиків змінити обряд // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 137–139.
123. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) зі згадкою про прийняття в 1902 році у Львові та подякою за підтримку // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 95.
124. Заборовський Я. Андрей Шептицький і екуменічний рух// Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С.31–41.

125. Відповідь о. Алексія Зерчанінова на лист митрополита Андрея (Шептицького) від 11 грудня 1907 р. з поясненнями причин запровадження ним латинських додатків до богослужінь // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 182–185.
126. Лист о. Миколая Толстого до митрополита Андрея (Шептицького) про свої непорозуміння з о. Алексієм Зерчаніновим // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 175–176.
127. Лист державного секретаря Апостольського Престолу кардинала Меррі дель Валя до митрополита Андрея (Шептицького) у зв'язку зі скаргою могильовського капітулярного вікарія о. Стефана Денисевича на о. Алексія Зерчанінова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 185–187.
128. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до о. Алексія Зерчанінова стосовно оскаржень, отриманих у листі від державного секретаря Апостольського Престолу кардинала Меррі дель Валя // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 200.
129. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до Наталії Ушакової щодо взаємин російських греко-католицьких священників із латинською ієрархією в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 201–203.
130. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про церковно-релігійну ситуацію в Петербурзі і події в Римі, пов'язані з ювілейними святкуваннями св. Йоана Золотоустого // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–

1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 235–239.

131. Проект грамоти митрополита Андрея (Шептицького) про призначення о. Алексія Зерчанінова адміністратором Кам'янецької єпархії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 216.

132. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з повідомленням про ситуацію в греко-католицькій громаді Петербурга // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 259–260.

133. Лист Любові Федорової до митрополита Андрея (Шептицького) з привітаннями на день Ангела та з характеристикою ситуації в громаді греко-католиків у Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 276–277.

134. Лист Любові Федорової до митрополита Андрея (Шептицького) з описом ситуації в греко-католицькій громаді Петербурга та з подякою за опіку над її сином // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 281–284.

135. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з інформацією про громаду греко-католиків у Петербурзі, отриманою від своєї матері – Любові Фьодорової // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 284–286.

136. Лист Любові Федорової до митрополита Андрея (Шептицького) про греко-католицьку громаду в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-

- католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 287–289.
137. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до Любові Фьодорової з подякою за надіслану інформацію про діяльність греко-католицької громади в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 291.
138. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про діяльність греко-католицької громади в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 300–305.
139. Зашифрований лист Любові Фьодорової до Леоніда Фьодорова з інформацією про організацію громади греко-католиків у Петербурзі та про відправу Великодньої Літургії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 295–300.
140. Игнатъев А.В. Внешняя политика России. 1907–1914: Тенденции. Люди. События. М.: Наука. 2000. 233 с.
141. Агентурная работа политической полиции Российской империи: сборник документов 1880–1917 / Е.И.Щербаков. М.: Аиро XXI, 2006. 382 с.
142. Проект листа священників Алексія Зерчанінова, Євстафія Сусалева та Йоана Дейбнера до папи Пія Х // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 326–330.
143. Лист о. Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про діяльність громади греко-католиків у Петербурзі та про обшук в о. Алексія Зерчанінова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 375–379.

144. Лист о. Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) щодо організації ще однієї греко-католицької громади в Петербурзі та про своє ставлення до обрядів // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 403–406.
145. Звіт о. Леоніда Фьодорова митрополиту Андрею (Шептицькому) про свою поїздку до Росії в листопаді 1911 – квітні 1912 рр. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 457–491.
146. Редакційна стаття о. Йоана Дейбнера «Наша программа», вміщена в першому номері часопису «Слово Истины» // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 546–548.
147. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до державного секретаря Апостольського Престолу кардинала Меррі дель Валя про становище російських греко-католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 601–631.
148. Юдин А. Униональное движение в России и русской эмиграции в 1917 – 24 гг. // Экзарх Леонид Федоров. Глава русских католиков восточного обряда. Брюссель–Москва: Жизнь с Богом. 1993. С. 103–152.
149. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про свої зустрічі в Римі з особами, зацікавленими становищем Католицької Церкви в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 160–165.
150. Лист Наталії Ушакової до Леоніда Фьодорова про ситуацію католиків східного обряду в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-

католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 141–143.

151. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про діяльність о. Євстафія Сусалева та про ситуацію греко-католиків в Петербурзі про ситуацію католиків східного обряду в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 332–340.

152. Звіт Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про свою подорож до Росії// Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 355–371.

153. Звіт Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про свою подорож до Росії у лютому 1911 р. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 381–402.

154. Звіт о. Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про свою подорож до Росії у січні – квітні 1914 р. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 645–697.

155. Лист о. Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про труднощі східної католицької місії та підготовку Росії до війни // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 634–635.

156. Лист о. Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про діяльність католицької громади східного обряду в Петербурзі та Москві // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи

і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 638–640.

157. Повідомлення в часописі «Слово Истины» про звільнення митрополита Андрея (Шептицького) із заслання // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 719–721.

РОЗДІЛ 4

МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ СХІДНОГО ОБРЯДУ В РОСІЇ

4.1. Католицизм східного обряду і Російська Православна Церква

Православна Церква на початку ХХ ст. намагалася певним чином реагувати на тогочасні виклики налагодження міжцерковного діалогу та порозуміння. У травні 1901 р. Константинопольський патріарший престол повторно очолив патріарх Йоаким III, котрий характеризувався обережним ставленням до унійної проблематики. Виявом його політики стало окружне послання Константинопольського патріарха і Священного синоду від 12 червня 1902 р. [1, с.32].

Попри виявлену позитивну ініціативу, «Окружне послання...» по суті своїй залишалося досить консервативним та індіферентним документом. Воно носило навіть не рекомендаційний, а запитальний характер, – в той час, коли більшість відповідей апріорі були відомими. Патріарх Йоаким III у дусі традицій православної антиунійної риторики зазначав, що будь-які вияви християнської любові та прагнення до порозуміння з боку православного християнства неминуче наштовхуються на непохитне «інакодумство» Католицької Церкви. [2, с. 162–163].

Втім, особливого резонансу чи полеміки зазначене послання в православному світі не викликало. Очільники автокефальних Православних Церков виявились одностайними у своєму небажанні іти на будь-який діалог з представниками «інослав'я». 5 червня 1903 р. Вселенському патріарху була відправлена відповідь з Єрусалиму від імені блаженнішого Даміана і Священного синоду Сіонійської Церкви. У цьому документі йшлося про те, що Сіонійська Церква полум'яно молиться за досягнення єдності всіх християн,

але реальної користі від попереднього обговорення зазначених проблем не сподівається, враховуючи те, що кожна помісна Православна Церква надто міцно тримається своїх догматів [2, с. 163]. 14 липня 1903 р. Вселенському патріарху Йоакиму III була надіслана відповідна грамота з Афін від місцевого митрополита Феокліта і Священного синоду королівства Грецького. Її зміст був аналогічним раніше отриманій відповіді з Єрусалиму [3, с. 422–425].

Аналізуючи характер і зміст відповідей глав автокефальних Церков на патріарше послання 1902 р., слід розуміти, що, попри декларований канонічним православ'ям позитивізм у сприйнятті ідей апостольської єдності та рівності християнських Церков, будь-які ініціативи на шляху практичної реалізації зазначених ідей не мали і не могли мати підтримки в середовищі Православної Церкви [4, с. 491–493].

Позиція РПЦ щодо налагодження православно-католицького діалогу відображала загальні тенденції щодо цього питання світового православ'я. Наприкінці XIX ст. були встановлені дипломатичні відносини між Святим Престолом і Російською імперією. Пріоритетними завданнями царського уряду, для вирішення яких доцільним виглядало використати авторитет Святого Престолу, виступали подолання внутрішніх соціальних негараздів, боротьба з польським національним сепаратизмом, вирішення стратегічних міжнародних завдань, пов'язаних з формуванням боку держав Антанти [5, с. 82].

Російсько-ватиканське зближення відбувалося виключно у політичній площині, залишаючи сферу ідеологічно-релігійної проблематики практично недоторканою. РПЦ вкрай насторожено ставилася до будь-яких спроб налагодження канонічних взаємин зі Святим Престолом, а ідеї уніонізму сприймала як прозелітичні [6, с. 132]. Згідно із свідченнями очевидців, православні священники під час проповідей та проведення душпастирської роботи повинні були доводити, що католицизм «спотворював і спотворює християнські догмати». Активно заохочувалася антикатолицька агітація і ведення богословської полеміки [7, с. 438].

Успішний розвиток унійного руху в Росії вимагав подолання упередженого ставлення православних до католицизму, а відтак, встановлення діалогу з ієрархами РПЦ. У 1903 р. митрополит А. Шептицький започаткував листування з єпископом Волинським і Житомирським Антонієм (Храповицьким). Під юрисдикцією владики перебувала єпархія, котра вважалася західним форпостом православ'я, на її території знаходилась Почаївська лавра – один із найбільших сакральних та ідеологічних центрів східної традиції [8, с. 143–145].

Спілкування митрополита А. Шептицького з православним ієрархом розпочалося в липні 1903 р. і тривало з перервами до 1908 р. Воно відбувалося у формі листування і охоплювало широке коло питань богословського і соціально-політичного характеру [9, с. 97–98]. У першому листі, датованому 12 липня 1903 р., митрополит А. Шептицький запросив єпископа А. Храповицького до обговорення можливостей розвитку уніонізму на території Російської імперії [10, с. 37]. А. Шептицький був готовим до компромісного вирішення низки конфліктних питань, котрі ускладнювали спілкування представників православної та католицької сторін [10, с. 38].

А. Храповицький не затримався з відповіддю. Вона була написана 14 липня 1903 р. і відображала активний інтерес єпископа до встановлення діалогу. Проте в листі житомирського владики не було й натяку на оптимістичне бачення перспектив православно-католицького діалогу. Православний ієрарх зазначав: «Глибока відмінність між західною культурою та православ'ям полягає не стільки в окремих догматах, скільки у загальному ставленні до життя. Останнє і відкривається у змісті та устрої нашого богослужіння та церковного побуту» [11, с. 40]. Акцентуючи на пріоритеті обрядових відмінностей між православ'ям та католицизмом (тобто орієнтованих на зовнішнє сприйняття, а не осмислене усвідомлення), А. Храповицький визнавав теоретичну можливість зближення з унійною

церквою саме за рахунок збереження автентичної східної обрядовості [12, с. 461–462].

Таким чином, з'ясувавши точки можливого дотику майбутньої дискусії, ієрархи розпочали листування, під активності якого припав на кінець 1903 – початок 1904 рр. Зазначений діалог торкався кількох основних проблем богословсько-світоглядного характеру.

Закладаючи взаємоприйнятні основи майбутнього спілкування, А. Шептицький виносив на перший план ідею відновлення утраченої церковної єдності – як перспективну мету всієї життєдіяльності християнського простору загалом та власної унійної праці зокрема. Заради цієї мети митрополит пропонував піти на взаємні поступки у питаннях догматичних та структурних відмінностей, котрі, на його думку, становили основну перешкоду для налагодження продуктивної співпраці [10, с. 38].

Натомість єпископ Антоній висловлював украй обережне ставлення щодо постулату церковної єдності, обмежуючись визнанням її трансцендентального встановлення в майбутньому житті, але відкидаючи реальні перспективи об'єднання Церков у тогочасних умовах релігійного занепаду, поширення модерністичного світогляду та наростання суспільної напруги. Саме у сфері подолання негативного впливу модернізму, збереженні чистоти християнської культури вбачав А. Храповицький можливість для налагодження діалогу між «представниками різного розуміння євангельського вчення» [11, с. 41].

Проте А. Шептицький надалі розвивав унійну проблематику, наполягаючи на потребі й можливості церковного з'єднання саме на тогочасному історичному етапі, у відповідь на ті виклики й негативні тенденції суспільного розвитку, про які говорив єпископ, з метою їх максимально ефективного подолання. Митрополит, опираючись на євангельські тексти та обрядові традиції, вказував на те, що Церква в найвищому, канонічному розумінні, ніколи не відмовлялася від ідеї апостольської єдності а, навпаки,

ставила її за мету всього свого існування, що підтверджується визнанням Символу віри [13, с. 45].

Богословські роздуми на зазначену тему А. Храповицький продовжив наступним чином: «Звичайно, у вченні віри немає нічого такого, що змушувало б нас вважати розділення православних і католиків вічним, і що зупиняло б благочестиву ревність щодо з'ясування помилок» [14, с. 52]. Поте єпископ наголошував на тому, що пропагована А. Шептицьким апостольська єдність, за котру молиться Церква, носить, в першу чергу, неземний характер, і немає жодних підстав думати, що існуючі єресі та розколи можуть зникнути в найближчому майбутньому. А. Храповицький обґрунтовував своє песимістичне бачення перспектив єкуменізму та уніонізму євангельськими та апостольськими передбаченнями щодо подальшого помноження єретичних напрямків [14, с. 52–53].

А. Шептицький у відповідь вказував не на інституційний, а сакральний характер майбутньої єдності Церков. Митрополит вдавався до глибокого богословського обґрунтування ідей церковної єдності, намагаючись переконати православного ієрарха в можливості побудови єдиного церковного утворення на вищих апостольських засадах, як протиставлення зовнішній загрозі [15, с. 56–57].

Втім, незважаючи на всі докази, наведені митрополитом, А. Храповицький виявляв у цій богословській полеміці характерну непоступливість й консерватизм, чим ускладнював ведення діалогу [16, с. 65].

З часом А. Шептицький, вочевидь, зрозумів усю марноту спроб переконати православного колегу в актуальності питання досягнення міжцерковної єдності й став приділяти йому дедалі менше уваги в листах, зосередившись на дрібніших проблемах догматичного та обрядового характеру [17, с. 73–74]. Варто зауважити, що така позиція виявилася ще менш ефективною, оскільки відсутність згоди в основоположному питанні апріорі нівелювала будь-які досягнення діалогу щодо другорядних аспектів

Наступним блоком принципів проблем у налагодженні міжцерковного спілкування, за взаємною згодою ієрархів, було визначено питання канонічної взаємоідентифікації опонентів, якими, на жаль, залишалися дві провідні спільноти християнського світу. Загалом А. Шептицький в питанні заперечення благодатності православних щодо католиків, і навпаки, займав поміркованішу й толерантнішу позицію, аніж А. Храповицький. Очевидно, що позитивне сприйняття Православної Церкви відповідало особистим переконанням А. Шептицького, і було суголосним апостольському духу енциклік Лева XIII.

В контексті своїх переконань митрополит наголошував на тому, що Католицька Церква східного та латинського обрядів не повинна розглядатися православними як розкольніцька та єретична, оскільки такий статус не був підтверджений жодним, достатнім для канонів самої Східної Церкви, авторитетом. На думку А. Шептицького, визнання канонічності західного обряду з боку східного православ'я було б суттєвим кроком для відновлення єдності [13, с 44]

Точка зору А. Храповицького на зазначену проблему була абсолютно протилежною. З притаманною йому ідеологічною непоступливістю владика відкидав конструктивні пропозиції опонента і наголошував на тому, що взаємне відчуження католиків й православних має глибоке історичне коріння [14, с. 52]. Православний владика розглядав ці проблеми в контексті так званого «розмежування вірою», коли у відповідь на декрет Конгрегації поширення віри від 1729 р. «Про заборону проведення спільних богослужінь та участі у Святих Таїнствах» патріархи Константинопольський, Александрійський та Єрусалимський у 1755 р. оприлюднили спільну заяву, оголосивши єретиками всіх, хто перебуває поза Православною Церквою [9, с. 6].

На закид А. Шептицького щодо відсутності достатньо авторитетного рішення про оголошення католицизму єрессю, А. Храповицький зазначав, що відповідний статус визначається в першу чергу не нормативними приписами тих чи інших владних структур Церкви, котрі історично схильні піддаватися різноманітним зовнішнім впливам, а самою сутністю відмінностей у віровченні

та моральному вченні. Тому, з огляду на догматичні відхилення католицизму, з'єднання з ним «мало полегшується тими міркуваннями, чи був він засуджений соборами, чи ні» [14, с. 53].

А. Шептицький пояснював, що під відсутністю належного авторитетного рішення малося на увазі те, що засудження «західної патріархії» за ересь чи розкол не є питанням компетенції Помісного собору Православної Церкви. Митрополит наголошував на тому, що на сучасному етапі Католицька Церква не може бути визнана православ'ям ерессю, оскільки також визнає рішення семи Вселенських Соборів усі догмати та керується й усі віровизначення, що приймаються східною православною церквою зацитувати [15, с. 58–59].

Митрополит наголошував, що суперечності, між католицизмом і православ'ям мають в основі не заперечення першим тих чи інших положень Святого Писання та Вчення, а лише відмінності у трактуванні суперечливих аспектів, чітко не окреслених першоджерелами християнського віровчення, що жодним чином не може бути основою для звинувачення в ересі. А. Шептицький, опираючись на екуменічне вчення Лева XIII та уніоністичні ініціативи Святого Престолу, висунув тезу про те, що існуючі поміж Сходом та Заходом розбіжності варто трактувати не як суперечності, а як взаємодоповнення. Згодом це ідея стала однією із основоположних в теоретичному підґрунті екуменізму [18, с. 45].

А. Храповицький наполягав, що католицьке вчення, з погляду православних, є ерессю. Водночас, західний обряд, з точки зору канонічних приписів, повинен би був сприймати Східну Церкву як схизматичну, оскільки вона відкидає всі догмати, прийняті у Ватикані. В першу чергу, єпископ Антоній мав на увазі догмат про непомильність папи Римського. В одному зі своїх листів А. Храповицький категорично заявив: «...саму релігію православні розуміють настільки відмінно від католиків і протестантів, що до нас набагато ближчі вірмени-монофізити і всі східні секти, ніж Захід» [16, с. 66–67].

Слід зазначити, що у період інтенсивного листування обох ієрархів упродовж 1903–1904 рр. відсутнє обговорення догматичних розбіжностей між

православ'ям та католицизмом. На наш погляд, обидва церковні лідери добре розуміли всю глибину суперечностей в цій сфері та не мали наміру загострювати характер спілкування, торкаючись апіорі конфліктної проблематики.

Зазначимо, що на цьому етапі діалог ієрархів поступово вичерпав себе. А. Храповицький стверджував, що католицизм спотворив християнську систему, надавши їй характеру чисто юридичного договору, скерувавши свою діяльність на зміцнення папської влади і посилення зовнішньої атрибутики. Уніати, на думку А. Храповицького, приречені були залишатися для Святого Престолу «неповноцінними католиками», оскільки були прихильниками східного обряду [19, с. 88–89].

А. Шептицький був неприємно вражений такими висловлюваннями владики Антонія, прирівнюючи їх до богохульства. Відповідно до положень енцикліки Лева XIII «Про гідність Східних Церков», митрополит чітко виклав бачення православ'я з точки зору Західної Церкви – не як схизми чи розкольницької течії, а як «великої гілки, відрізаної від материнського стовбуру Вселенської Церкви» [17, с. 74; 20, с. 91].

Аналізуючи тогочасний стан Православної Церкви в Російській імперії, митрополит критикував її за необґрунтований консерватизм, небажання розвиватися та налагоджувати діалог з іншими гілками християнства, відсутність місіонерської діяльності, брак прогресивної богословської думки. Натомість розвивалися такі негативні явища, як посилення впливу кальвіністів та протестантів, поширення чисельних сект і розколів. Саме цілковите невігластво православної церкви називав А. Шептицький її єдиною «єрессю», котра заслуговує осуду [20, с. 91]. Криза православ'я в Росії спонукала прогресивні кола суспільства до пошуку нових векторів соціально-духовної орієнтації, основним із яких митрополит бачив католицизм [21, с. 58–59].

Східне православ'я, на думку митрополита, не лише відкинуло всі нові догмати Заходу, але й почало перекручувати древні, аби цим самим ще більше поглибити розмежування з католицизмом. Проте, незважаючи на існуючі

негаразди, підкреслював А. Шептицький, Православна Церква «здатна до відродження і нового життя», а тому католицизм ніколи не вважав її єретичною і не втрачав надій на канонічне возз'єднання [17, с. 74–75].

Навесні 1904 р. митрополит А. Шептицький написав А. Храповицькому короткого та більш офіційного, у порівнянні з попередніми посланнями, листа, в котрому підкреслив, що католицизм розвиватиметься в Росії, незважаючи на перешкоди з боку офіційного державно-церковного апарату: «Соловйов був лише першим піонером цього руху, який коли-небудь охопить собою усю Росію» [20, с. 93]. Проте навіть в умовах згортання діалогу А. Шептицький залишався вірним своїм переконанням та апостольському духу покладеної на нього місії, закликаючи непоступливого православного єпископа переглянути свої упередження та приєднатися до справи відновлення церковної єдності [20, с. 92–93].

Попри висвітлені суперечності, центральною об'єднавчою тезою у листуванні ієрархів можна визначити ідею необхідності збереження чистоти східного обряду, котрий, на думку А. Храповицького, лежав у основі релігійної ідентичності православного світу. Підкреслюючи необхідність очищення східного обряду греко-католицизму від латинських нашарувань, А. Храповицький зазначав, що подібна проблема існує і в РПЦ, й зумовлена, головним чином, факторами політичного характеру [11, с. 40–41].

А. Шептицький, опираючись на цей аргумент, доводив потребу активізації спільних зусиль щодо подолання подібних негативних тенденцій і побудові релігійного життя християнської спільноти на засадах аскетизму та особистої святості [13, с. 45]. Митрополит Андрей відверто зізнавався у канонічній неспроможності українського варіанту унії, котра виявилася по великому рахунку додатковим механізмом ополячування й латинізації прогресивного українства.

Бачення новітнього варіанту церковного возз'єднання А. Шептицький окреслював зовсім по-іншому. Православна Церква православною повинна була й зостатися, лише вдосконалившись і повернувшись до первісної чистоти

апостольських часів. Необхідним, на думку митрополита, було відновлення російського Патріархату, скликання соборів та нарад духовенства. Можна припустити, що налагодженню продуктивнішого діалогу між А. Шептицьким та А. Храповицьким могли сприяти особисті зустрічі. На жаль, тогочасна політична ситуація перешкоджала особистому знайомству ієрархів. Попри численні взаємні запрошення та обопільне бажання упродовж 1903–1908 рр. вони так і не зустрілися [14, с. 51].

А. Шептицький недвозначно говорив про небажаність для себе офіційного візиту на територію Російської імперії, наслідком якого могли б стати звинувачення в політичній неблагонадійності з боку австрійського уряду та ліберальної галицької преси [14, с. 54]. Зі свого боку, А. Храповицький декларував бажання особистої зустрічі з митрополитом, проте на поїздку до Львова не зважувався, мотивуючи це активною протидією Синоду [16, с. 67]. Заради об'єктивності слід зазначити, що єпископу А. Храповицькому таки вдалося побувати у Львові в 1907 р., проте митрополит на той момент перебував у від'їзді [23, с. 145]

Для А. Шептицького в цілому було характерне позитивне бачення перспектив унійного руху в контексті внутрішньополітичних умов Російської імперії та геополітичних тенденцій. Наприкінці 1903 р. він писав А. Храповицькому: «Нині ж бо змінились часи. Тепер вже і Рим інакше розуміє православ'я, і православ'я не боїться Риму, як раніше. Тепер вже ніхто не стане використовувати віру, як знаряддя для політики» [17, с. 79].

Листування між церковними ієрархами, починаючи від другої половини 1904 р., поступово втратило динаміку. Вочевидь, причинами цього стали як вплив несприятливої зовнішньополітичної обстановки, так і проблематичність налагодження продуктивного діалогу у зв'язку з особистими переконаннями єпископа А. Храповицького, що носили вкрай консервативний та безкомпромісний характер.

Їхня переписка частково відновилася у липні 1907 р. з ініціативи А. Шептицького. Потреба діалогу актуалізувалася у зв'язку з проведенням

Велеградського конгресу й активізацією унійної полеміки на міжнародному рівні, зокрема, публікації екуменічних праць принца Максиміліана Саксонського. Проте колишнього інтенсивного характеру це спілкування не набуло. Слід зазначити, що саме в листі від 14 липня 1907 р. митрополит вперше акцентував увагу на проблемі невизнання православ'ям догмату папської непомильності, а також відверто вказав А. Храповицькому на підпорядковане царському режиму становище РПЦ, що позначалося на розвитку всіх сфер церковного життя, гальмуючи його [23, с. 145–146].

А. Храповицький відкинув зауваження щодо існуючого в Російській імперії засилля цензури і в цілому категорично заперечував вище духовне значення Апостольського Престолу, обмежуючи його сутність до звичайного адміністративного центру. Зауважимо, що нічого дивного в цьому не було – архієпископ А. Храповицький лише відстоював загальноприйняті в православному середовищі концепти [24, с. 154].

Окрім того, РПЦ на початку ХХ ст. перебувала в стані кризи та цілковитого адміністрування, перебравши на себе функції однієї зі структур державного апарату [св. илья, с. 367–369]. Вона ігнорувала суспільно-політичні тенденції революційної доби, в той час, як Католицька Церква шукала відповідей на суспільні виклики, спрямовуючи революційний запал громадян у конструктивне русло діалогу з урядами.

На 1908 р. припадає завершальний етап спілкування ієрархів, котре не принесло практичного результату, поступово перетворившись на формальний обмін думками та обговорення культово-обрядових особливостей [25, с. 187–188; 26, с. 194; 27, с. 196–199].

Остаточне розчарування А. Шептицького в перспективі подальшого провадження діалогу відображене в його останньому листі А. Храповицькому, що датується приблизно липнем-серпнем 1908 р. Митрополит, зокрема, висловив нерозуміння причин, котрим керувався А. Храповицький та інші російської ієрархи, проігнорувавши запрошення до участі в проведенні першого Велеградського конгресу. З особливим жалем А. Шептицький

констатував той факт, що і його давній кореспондент, у якому він колись вбачав потенційного соратника в розвитку унійного руху на теренах Росії, так само поділяв консервативні ортодоксальні погляди на католицизм, акцентуючи в своїх працях на рекомендаціях «глибше і ширше виривати рів між побутом православних християн і латинських єретиків» [28, с. 256–257].

Спілкування митрополита А. Шептицького з єпископом Житомирським Антонієм упродовж 1903–1908 рр. стало першою спробою налагодження діалогу між ієрархами Православної та Греко-Католицької Церков. Митрополит А. Шептицький як активний теоретик і практик унійного руху юув зацікавлений у розгортанні ефективної співпраці з православними ієрархами. Проте позиція представників православ'я в Російській імперії залишалася непоступливою. РПЦ стояла на позиціях звинувачення Святого Престолу у засиллі прозелітизму, обґрунтовувала власні ексклюзивістські претензії на виключний статус апостольської та кафоличної.

Всі ці тези тією чи іншою мірою відображені у листах єпископа Антонія, а особливо переконання у схизматичності католицизму західного обряду та його деструктивному впливові на російське суспільство. На той момент РПЦ не була готовою до ведення міжцерковного діалогу, що виявилось в загальному песимістичному сприйнятті А. Храповицьким унійних ідей митрополита та критиці теоретичних основ уніонізму.

Таким чином, повсякденна практика РПЦ у протистоянні поширенню ідей унійного руху була віддзеркаленням загальних тенденцій несприйняття православно-католицького діалогу. Звідси можемо зробити висновок про неможливість налагодження конструктивної співпраці між російськими православними та греко-католиками, що було підтверджено результатами Велеградських з'їздів, та досвідом спілкування між А. Шептицьким та А. Храповицьким.

4.2. Налагодження діалогу російських католиків східного обряду з представниками російської старообрядної Церкви

В контексті поширення унійного руху на території Російської імперії на початку ХХ ст. митрополит А. Шептицький намагався налагодити міжконфесійний діалог з представниками громад старообрядців [30, с. 102]. Згідно з інформацією, яка є у розпорядженні науковців, в період царювання Олександра II (1855–1881 рр.) в Росії нараховувалося від 7–8 до 12 млн старообрядців (при загальній чисельності населення близько 60 млн) [31, с. 145]. Російська старообрядницька Церква акумулювала в собі значні суспільні ресурси, провідними місіонерськими центрами старообрядництва стали великі мануфактурні підприємства купців-старообрядців Центрального промислового регіону [31, с. 152]. Заможні старообрядці нерідко ставали значними меценатами культури й мистецтва, сприяли розвитку освіти, шкільництва – і це за умов репресивної політики державної влади щодо старовірів.

Беручи до уваги, що Білоцерківська старообрядницька ієрархія в межах Австрійсько-Угорської імперії була визнана Святим Престолом, І. Дейбнер запропонував А. Шептицькому залучити до унійної діяльності російських старообрядців [32, с. 61]. В листі до митрополита від 9 квітня 1907 р. він, аналізуючи перспективи розвитку унійного руху в Росії в контексті прийняття царським урядом законопроекту про свободу совісті та віросповідання, прогнозував потенційне обмеження будь-яких форм розгортання католицької пропаганди в російському суспільстві, в першу чергу в середовищі РПЦ. Натомість І. Дейбнер вказував на можливість поширення місіонерської діяльності поміж старообрядцями, громади яких ідентифікувалися російським законодавством як «неправославні» релігійні спільноти [33, с. 133–134].

І. Дейбнер пропонував митрополиту розробити конкретний план місійної діяльності серед старообрядців, з урахуванням особливостей внутрішнього релігійного та суспільно-культурного життя старообрядництва. Найбільш повно пріоритетні засади цієї роботи та бачення її перспектив І. Дейбнером викладено у листі А. Шептицькому від 7 січня 1908 р. В цьому документі було детально проаналізовано історичні умови формування старообрядництва як релігійно-культурної спільноти, з яскраво вираженою ідентичністю та чіткою консервативною орієнтацією [34, с. 190].

І. Дейбнер наголошував на особливій важливості католицької місійної діяльності серед старообрядців, з кількох причин. По-перше, важливим фактором був значний рівень суспільного авторитету старообрядництва в російській громадській думці, попри конфліктність взаємин із офіційною Церквою. Старообрядництву в цілому були притаманні структурно розвинена ієрархія, високий рівень духовної культури, економічна незалежність. Поширення унійних ідей серед старообрядців могло посприяти популяризації католицизму східного обряду серед російського народу в цілому. І. Дейбнер звертав увагу, що старообрядництвом опікувались навіть політичні сили, наближені до імператора, зокрема, партія «істинно-руських людей» ультраконсервативної орієнтації [34, с. 191–192].

По-друге, неможливість вести католицьку пропаганду в середовищі офіційного православ'я спонукала провідників унійного руху звернути свою увагу на старообрядництво, як рівноправне відгалуження Східної Церкви. В цьому контексті наголошувалося на першочерговій потребі канонічного врегулювання відносин між Католицькою Церквою і православним старообрядницьким священством.

По-третє, І. Дейбнер відзначав, що літургійні книги старообрядців дають підтвердження деяким основоположним католицьким догматам (наприклад, про Непорочне Зачаття Пресвятої Діви Марії), що свідчило про глибинну католицьку спорідненість Церков [34, с. 191].

В той же час І. Дейбнер наголошував на існуючих перешкодах до налагодження ефективної місійної роботи серед старообрядництва. В першу чергу, ним було відзначено різко негативне сприйняття широкими колами старообрядців будь-яких проявів латинізації в релігійній та національно-культурній сферах. Окрім того, особливою небезпекою для розвитку унійного руху в російському суспільстві, в тому числі у середовищі старообрядництва, І. Дейбнер вважав можливість підпорядкування Унійної Церкви латинській ієрархії, проти чого категорично протестував як представник російської греко-католицької громади. Латинізація в його свідомості була тісно пов'язана з полонізацією, оскільки більшість представників римо-католицького кліру в Росії були етнічними поляками. Останніх він називав «історичними ворогами Росії, російської державності, російської культури, російського східного обряду, в цілій низці повстань в ХІХ ст. бунтівниками проти Царя» [34, с. 191]. Інакше кажучи, антагоністами всіх тих традиційно-патріархальних цінностей, котрі займали принципово важливу нішу в структурі російської національно-культурної ідентичності, яскравим представником якої було старообрядництво [1, с. 69–71]. Тільки місійна діяльність чіткої східнообрядової спрямованості, очищена від будь-яких нашарувань латинського прозелітизму, побудована на засадах програмної енцикліки Лева ХІІІ «*Orientalium Dignitas*», на погляд І. Дейбнера, могла б здобути серед старообрядництва шанси на успіх [34, с. 192–193].

Важливість традиційного обряду для російської православної спільноти на прикладі поширення старообрядництва відзначала також активна співучасниця розбудови Російської Католицької Церкви східного обряду, княгиня Наталія Ушакова у листі до А. Шептицького від 21 червня 1907 р. [35, с. 142].

Поділяючи позиції своїх соратників, А. Шептицький у липні 1907 р. зробив спробу налагодження діалогу зі старообрядським єпископом Інокентієм (Усовим), репутація котрого як виваженого та освіченого церковного діяча була відомою митрополиту [36, с. 147]. Спираючись на авторитет папи Пія Х,

владика вказував на повагу і співчуття Католицької Церкви до старообрядництва та його непростого становища в умовах історичного антагонізму з російською державою та РПЦ.

На думку А. Шептицького, канонічність літургічної традиції та вчення старообрядництва, заснованого на збереженні східної церковної ідентичності, мали сприяти налагодженню продуктивного діалогу старообрядців з католиками східного обряду. Митрополит висловлював переконання, що існуючі догматичні розбіжності не можуть стати на заваді примиренню та ефективній співпраці сторін, кінцевим результатом якої передбачалося залучення старообрядництва в лоно Вселенської Церкви [37, с. 136–138]. Крім того, А. Шептицький на прикладі Білоцерківської ієрархії чітко вказував на те, що Католицька Церква, на відміну від офіційного російського православ'я, визнає канонічність старообрядницького священства, відтак визнає і старообрядницьку церковну спільноту як рівноправного партнера в налагодженні потенційного діалогу [36, с. 146–147].

Невдовзі після отримання листа від митрополита, єпископ Інокентій (Усов) мав приватну зустріч з О. Зерчаніновим, на якій обговорювалася низка питань теоретичного і практичного характеру. Згідно зі свідченнями О. Зерчанінова, єпископ був приємно здивований отриманим від греко-католицького ієрарха листом, налаштований конструктивно і виявляв готовність до співпраці [38, с. 155]. Проте жодних подальших кроків у напрямку практичного налагодження діалогу з боку старообрядного єпископа не відбулося, принаймні, документальних свідчень про це не знаходимо.

Особливо важливим епізодом у налагодженні взаємин між російськими старообрядцями та греко-католиками у 1908 р. став перехід в унійну Церкву старообрядницького священника Євстахія Сусалева, котрий в подальшому відіграв доволі значну, хоча й неоднозначну роль у житті громади католиків східного обряду [39, с. 123–124].

Питанням залучення о. Є. Сусалева у лоно Католицької Церкви цікавились і М. Толстой, котрий рекомендував Є. Сусалева митрополиту

А. Шептицькому, і О. Зерчанінов, який особисто здійснив акт приєднання новонаверненого старообрядця-священика в «сущому сані», тобто з можливістю подальшого священицького служіння. За свідченнями М. Толстого, О. Зерчанінов скористався наданими йому у Римі повноваженнями, щоб врегулювати питання служіння Є. Сусалева в Католицькій Церкві. М. Толстой, своєю чергою, визнавав дійсність хіротонії Є. Сусалева, на підставі висвячення останнього старообрядним єпископом Інокентієм. Є. Сусалєвим цікавився особисто Пій Х, наголошуючи на потребі знайти «чоловіка, що дав би лад в Росії», тобто очолив справу поширення унійного руху на російських теренах [40, арк. 9]. Тим самим створювався прецедент офіційного визнання канонічності старообрядського священства в межах Вселенської Церкви, після виконання деяких необхідних церковних формальностей [41, с. 262–263].

Слід зазначити, що певні ініціативи Католицької Церкви щодо старообрядництва мали місце й значно раніше. Наприклад, у 1904 р., у відповідь на наполегливі клопотання митрополита А. Шептицького про визнання Білокриницького старообрядницького священства, папа Пій Х передав це питання у відання створеної Левом XIII «первосвященничої комісії про приєднання відпалих церков», котра, у свою чергу, виділила окрему підкомісію «про старообрядницькі рукопокладення». Відповідно до інформації, опублікованої у старообрядницькому журналі «Церква», в цю підкомісію, крім кардиналів Вінченцо Ванутеллі, Джіроламо Готті, Рафаеля Меррі дель Валя, папського статс-секретаря Хосе Касаланца Вівес-і-Тутто, увійшли в якості радників Антіохійський Мельхітський патріарх Кирил, генерал ордену бенедиктинців авва Гільдербрандт, відомий уніоніст Авреліо Пальмієрі [42, с. 317]. Такий потужний організаційно-богословський склад підкомісії підкреслював те значення, котре надавалося Римською курією проблемі поширення унійного руху серед старообрядницьких громад.

Питання можливості навернення Є. Сусалева в католицизм зі збереженням священицького сану також знаходилась у розгляді зазначеної

підкомісії. Хоча документальних свідчень про рішення, прийняті нею з цього питання, немає, приєднання Є. Сусалєва і подальшого його священницького служіння в лоні Католицької Церкви без додаткових церковно-процесуальних заходів опосередковано підтверджує факт позитивного вирішення даної проблеми на рівні Святого Престолу. Крім того, інформацію про схвальне сприйняття Римською курією факту переходу старообрядницького священника в католицизм у суцшому сані знаходимо і в листуванні А. Шептицького з М. Толстим [43, с. 264].

В російській пресі було опубліковано відомості про те, що Пій Х в особистому посланні на ім'я А. Шептицького доручив йому місію залучення старообрядників до поширення унійного руху і дозволив приймати новонавернених у католицизм духовних осіб в колишньому їхньому сані, «зі збереженням древньо-православного обряду, в котрому ані Папа, ні кардинали, ні східні, ані західні католицькі ієрархи не знайшли нічого неправого чи гідного осуду» [42, с. 317].

Після навернення в католицизм східного обряду, у жовтні 1908 р. Є. Сусалєв здійснив поїздку до Львова. Митрополит А. Шептицький в цей час знаходився на території Росії, здійснюючи таємну мандрівку, під час якої мав зустріч і з єпископом Інокентієм (Усовим). Під час бесіди з митрополитом, єпископ Інокентій заявив, що особисто не має нічого проти унійного руху, однак не вважає можливим його достатнє поширення серед старообрядницьких громад [39, с. 117].

Про появу колишнього старообрядця у Львові митрополита інформував Л. Федоров, відгукуючись про Є. Сусалєва як про людину «тиху, смиренну, благочестиву, хоча малоосвічену». Перебуваючи у Львові в очікуванні повернення митрополита, Є. Сусалєв намагався використати час із максимальною користю для себе, активно спілкуючись із греко-католицьким духовенством та поглиблюючи власний рівень теологічно-богословської підготовки. Л. Федоров відзначав «...різницю між обрядом та вірою він розуміє чудово. Він знайомий з широкими сферами старообрядництва і послужить нам

хорошим провідником» [43, с. 264]. Таким чином, Л. Федоров як найближча до митрополита особа, висловлював сподівання провідників унійного руху на ширше залучення верств старообрядницьких громад до справи церковного об'єднання на теренах Російської імперії.

Така позиція знайшла підтвердження й у документах, автором яких був особисто А. Шептицький. В листі від 19 жовтня 1908 р. до М. Толстого митрополит відзначав особливе значення навернення Є. Сусалева для розвитку унійного руху. А. Шептицький підкреслив вагомий внесок М. Толстого в позитивне вирішення проблем, пов'язаних із приєднанням колишнього старообрядця і відзначив схвалення цієї події з боку Римської курії. Крім того, митрополит рекомендував російським уніоністам в особі М. Толстого посилити пропагандистську роботу в середовищі старообрядців, посилаючись на їхнє особливе становище в Російській імперії. А. Шептицький радив у методах емісійної діяльності не вдаватися до глибоких богословських дискурсів: «просто пояснення позитивної частини вчення Католицької Церкви з різким підкресленням її універсальності й повна повага до обрядової старовини будуть для них дієвішими всілякої полеміки» [44, с. 264–265].

Першочергове значення максимально точного збереження східного обряду, глибока релігійність старообрядницьких громад, що межувала з містицизмом, конфліктність взаємин з російським урядом, на погляд А. Шептицького, зближували старообрядців з російськими католиками східного обряду, уможливлювали налагодження більш тісного діалогу поміж цими громадами в дусі християнського поєднання і взаємної толерантності. Саме за допомогою Є. Сусалева громаді російських греко-католиків вдалося відкрити першу офіційну каплицю східного обряду в Петербурзі. Її статус визначався як «домашня церква» о. Сусалева. В офіційних контактах з владою останній продовжував декларувати себе старообрядним священиком, заперечуючи приналежність до Унійної Церкви [45, с. 332–334]. Від імені групи старообрядців-католиків (досить невизначене формулювання, проте воно давало простір для маневру у взаєминах із владою для уникнення відвертого

протистояння) перед Великодніми святами у квітні 1909 р. було відправлено вітальну телеграму на адресу Миколи II, підписану Є. Сусалевим та Н. Ушаковою [46, с. 301].

Провідники унійного руху в Російській імперії активно використовували теоретичний і практичний досвід старообрядництва в сфері налагодження державно-церковних взаємин, апелюючи до їх ідентичного з греко-католицькими громадами нормативно-правового становища в суспільстві [32, с. 61–62]. Звісно, в тогочасних внутрішньополітичних умовах статус старообрядницьких громад можна було тільки формально прирівнювати до положення католиків східного обряду, проте варто враховувати й той факт, що впродовж двох попередніх століть свого існування старообрядництво в Росії зазнавало утисків та переслідувань, аналогічних до тих, яким піддавалася й Унійна Церква, навіть після оприлюднення у 1905 р. маніфесту про свободу совісті та діяльності релігійних громад [47, с. 233–232].

Позитивні перспективи налагодження унійної праці серед старообрядництва відзначав і О. Зерчанінов у листі до митрополита А. Шептицького від 20 травня 1909 р., цілком відверто вказуючи на те, що більшістю досягнень у діяльності петербурзької громади греко-католиків, зокрема відкриттям першого офіційного храму, вони зобов'язані насамперед Є. Сусалеву як колишньому старообрядцю, за підтримки княгині Н. Ушакової. О. Зерчанінов схвально ставився до можливості використання зв'язків зі старообрядництвом у взаєминах із російською владою, оскільки «у старообрядців тут є багато пільг, яких нам ще довго не бачити» [48, с. 311].

За допомогою Є. Сусалева російські греко-католики зуміли використати певне пом'якшення відносин із урядом на користь розбудови Унійної Церкви, особливо не цікавлячись ставленням до цієї проблеми власне з боку російських старообрядців. Керуючись сподіваннями на доброзичливе ставлення уряду до особи Є. Сусалева та на вплив родинних зв'язків прем'єр-міністра Петра Столипіна з княгинею Н. Ушаковою, греко-католицька (або старообрядно-католицька, як вони себе офіційно називали) громада Петербургу уклала та

подала на розгляд уряду прохання про офіційне визнання їхньої діяльності на загальних підставах як релігійної громади неправославного спрямування [9, с. 101–102].

Проте П. Столипін відмовив уніатам у офіційному затвердженні громади, мотивуючи це тим, що прохання про її затвердження підписано не старообрядцями чи сектантами, а католиками [32, с. 67]. Що ж до Є. Сусалева, то його прем'єр-міністр вважав не старообрядцем, а новонаверненим католиком [42, с. 319].

Роль Є. Сусалева в житті російської греко-католицької громади не обмежувалася тільки позитивними аспектами. Як стало пізніше відомо, він знаходився у співпраці з поліційними структурами, і брав активну участь у відстежуванні російським урядом діяльності А. Шептицького [49, с. 109–110]. Певною мірою таку діяльність колишнього старообрядного священика можна пояснити психологічними особливостями його характеру, зокрема, користолюбством та меркантильністю, а також скупістю, які відзначав навіть А. Шептицький [48, с. 310].

Варто відзначити, що епізод з переходом Є. Сусалева в католицизм мала і деяке позитивне значення для становища старообрядницьких громад в Росії. Певний ажітаж, викликаний у середовищі РПЦ фактом приєднання старообрядного священика до КЦ (сх. об.) в Росії спонукав православних ієрархів підняти питання щодо перегляду ставлення РПЦ до старообрядництва. Православні ієрархи не очікували масового навернення старообрядців у католицизм та особливих симпатій у їх середовищі до унійного руху. Проте існування подібного прецеденту викликало занепокоєння в РПЦ. Окремим аспектом дискусії ієрархів РПЦ були канонічні підстави визнання Святим Престолом старообрядницької ієрархії [48, с. 310].

Як наслідок, у 1908 р. серед численних представників вищої церковної ієрархії та науково-богословських православних еліт, що зібралися на щорічний місіонерський з'їзд у Києві, актуалізувалося питання про своєчасність зняття

соборних анафем, що були накладені на старообрядництво ще у XVII ст. Як свідчать джерела, делегати з'їзду у переважній більшості категорично висловились за необхідність і своєчасність звільнення старообрядців від цих санкцій і за можливість попередніх зносин у цій справі зі східними православними патріархами [42, с. 318].

Закономірно, що перехід Є. Сусалева у католицизм східного обряду викликав інтерес і в середовищі власне старообрядницьких громад, хоча, за браком матеріалів, не можемо сказати, чи викликали дії колишнього старообрядського священика негативну реакцію в полишеній ним спільноті. Натомість в особистих документах А. Шептицького збереглася телеграма, датована 5 лютого 1909 р., від представника старообрядницької громади м. Богородська Московської губернії, Арсенія Морозова. В цій телеграмі А. Морозов просив повідомити йому про достовірність інформації про перехід Є. Сусалева в Католицьку Церкву «у суцшому сані», і про обставини цього переходу [50, с. 291].

Відповідь на цю телеграму була написана митрополитом А. Шептицьким 8 листопада 1909 р. Владика повідомляв представника старообрядницької церкви про дійсність переходу Є. Сусалева в католицизм і зазначав: «Наша Церква визнає за рукопокладеннями старообрядців повну канонічну силу». Оминаючи потенційно конфліктні моменти взаємин, митрополит висловлював переконання у духовній близькості старообрядництва та католицизму, заснованій на принципах необхідності церковного авторитету і повної церковної незалежності від світської влади. А. Шептицький запрошував А. Морозова відвідати Львів, познайомитися ближче з канонічним підґрунтям та обрядовою традицією Унійної Церкви, встановити особисті контакти з її представниками, що в перспективі могло б послужити для налагодження конструктивного міжцерковного діалогу [51, с. 331–332].

Продовження діалогу між російськими старообрядцями та митрополитом А. Шептицьким мало місце у листопаді 1909 р. Член Богородської старообрядницької громади Іван Макаров, «викладач приватного

середньоосвітнього закладу на фабриках К^о богородсько-глухівської мануфактури Морозова» звернувся до митрополита з листом, у якому описував внутрішню ситуацію старообрядців та демонстрував особисте зацікавлення проблемою церковної єдності. Як людина достатньо освічена, активний діяч старообрядницьких церковно-суспільних організацій та співробітник старообрядницьких друкованих органів, І. Макаров належав до найбільш прогресивних кіл російського старообрядництва. В тогочасному становищі старообрядницької Церкви він убачав багато недоліків, основним із яких називав прагнення значної частини старообрядної ієрархії до встановлення компромісних взаємин із російським урядом на ґрунті відстоювання особистих меркантильних інтересів. Як відзначав І. Макаров: «Незалежні і чесні елементи в старообрядництві... запекло борються з цими руйнівними течіями, але старообрядництву, вільному від чиновницької опіки і гордому своєю духовною незалежністю, вочевидь, настав кінець. І погляди деяких мимоволі починають звертатися із заздрістю та здивуванням до Риму... як «царства не від світу цього». І. Макаров висловлював також прохання надати йому для ознайомлення існуючу російськомовну літературу, присвячену проблемам розбіжностей між Сходом та Заходом, що засвідчувало його активний інтерес до теоретичного підґрунтя міжцерковних конфліктів, а також, опосередковано – й зацікавлення всієї старообрядної громади проблемами православно-католицького порозуміння [52, с. 344–345].

Митрополит А. Шептицький у листі, написаному не пізніше початку грудня 1909 р., висловлював щире підтримку І. Макарову в його прагненні модернізувати становище старообрядної Церкви, водночас залишаючись на засадах абсолютної чистоти східного обряду й відмежування від адміністративних структур державного апарату. Владика наголошував на певній небезпеці, котру містив у собі притаманний старообрядництву світоглядний консерватизм, що, з одного боку, виконував функції захисного механізму від негативних суспільно-культурних явищ та впливів, проте з

іншого – перешкоджав залученню старообрядної Церкви до прогресивних тенденцій релігійного життя світового християнського простору. А. Шептицький називав усі існуючі розбіжності між Східною та Західною Церквами одним ланцюгом непорозумінь, що виникли на політично-національному ґрунті завдяки зусиллям візантійського абсолютизму й бюрократії. На погляд митрополита, їх легко можна було подолати, за умови цілковитого засвоєння старообрядництвом позитивного вчення Вселенської Церкви в усій його повноті. Щодо прохання І. Макарова відносно потрібної йому літератури, митрополит обіцяв повністю задовольнити його, аби остаточно переконати російське старообрядництво в можливості й потребі налагодження активного канонічного спілкування з Католицькою Церквою з можливістю подальшої спільної праці на користь церковної єдності в апостольському дусі [53, с. 345–346].

Про інтерес митрополита до налагодження контактів із громадами старообрядців свідчить і той факт, що, здійснюючи у 1910 р. подорож до Росії, Л. Федоров побував і у Богородську [54, с. 355]. Наступного року, описуючи митрополиту результати чергової поїздки в Росію, Л. Федоров детально зупинився на висвітленні проблем внутрішнього життя російського православ'я, зокрема й старообрядництва [55, с. 185]. Його особливу прихильність здобули лідери молодого старообрядницького покоління, Микола Вострянінов та Федір Мельников, з якими йому вдалося тісно поспілкуватися. Щодо першого, Л. Федоров відзначав, що предметами його активного інтересу стали культурно-релігійний прогрес Заходу, питання просвітницької роботи серед населення, узгодження віри й науки, одухотворення зовнішніх обрядових форм релігії тощо. Матеріальна залежність прогресивних кіл старообрядництва від заможної консервативної верхівки, упосліджене становище духовенства від представників державного апарату, на думку Л. Федорова, вкрай пригнічували М. Вострянінова [56, с. 398].

Щодо Ф. Мельникова, то Л. Федоров відгукувався про нього як про людину освічену й розумну, окрім того, налаштовану позитивно до ініціатив

Католицької Церкви щодо налагодження тіснішого спілкування, зокрема і в сфері подолання обрядово-догматичних розбіжностей. Як відзначав Л. Федоров, Ф. Мельникова особливо зацікавило питання про шляхи обрання, чи призначення на священство в Католицькій Церкві. В старообрядництві на той час зберігалось виборне начало, тобто священник обирався своїми парафіянами. Цю традицію старообрядці вважали чи не однією із найяскравіших ознак істинності своєї Церкви, як символу християнської рівності та свободи. Л. Федоров наголошував на потребі підготовки Католицькою Церквою належних фахівців-каноністів, котрі змогли б переконливо висвітлити старообрядцям хибність такого трактування, не зачіпаючи інших основ їхньої християнської ідентичності [56, с. 399].

Л. Федоров поділяв оптимістичні сподівання митрополита А. Шептицького щодо старообрядців, наголошуючи на першочерговому значенні взаємної толерантності й формуванні поміркованого характеру діалогу. Л. Федоров враховував і такі фактори, як значення історичного минулого старообрядництва в Росії. Поставлені державою в умови боротьби за виживання, в рамках загального суспільного неприйняття, сформованого внаслідок активної пропагандистської роботи владних структур та офіційної православної церкви, російські старообрядці доброзичливо сприймали запрошення до відкритого діалогу, проте не завжди були готовими відверто висловлювати власні позиції, а також аргументувати їх, не в останню чергу внаслідок назагал невисокого рівня науково-богословської підготовки.

Окрім того, для старообрядництва багато важило збереження статус-кво у взаєминах із російською державою, котрі значно пом'якшилися із 1905 р.: «своє теперішнє становище вони ставлять понад усе і смертельно бояться потрапити в немилість до уряду» [56, с. 400]. Підозра в участі у будь-яких політичних інтригах була для старообрядців украй небажаною, а особливо небезпечними видавалися чутки про їхню схильність до католицизму. Тому на 1911 р. старообрядництво назагал демонструвало активний патріотизм та монархічні настрої, відмежовуючись від будь-яких радикальних рухів та ідей.

Одначе, коли старообрядці звернулися в Священний Синод з проханням влаштувати в Москві або Петербурзі релігійний диспут, їм було відмовлено. Священний Синод мотивував своє рішення тим, що існуючий Місіонерський інститут не достатньо підготовлений [57, с. 278].

Як показали подальші події, налагодження контактів із старообрядцями відіграло для провідників російської унії і чисто практичне значення. Важливу роль взаємини зі старообрядською громадою відіграли в житті Л. Федорова. У 1912 р. він, мешкаючи деякий час у Петербурзі, опинився в доволі скрутних політичних та фінансових умовах. В цей час, як свідчать документи, Л. Федоров отримав суттєву підтримку з боку старообрядців, зокрема, гонорари за публікації в їхньому друкованому органі «Церква» дозволяли йому бодай частково забезпечувати власні матеріальні потреби [58, с. 454]. В подальшому Л. Федоров продовжив та поглибив співпрацю з «Церквою», а після заснування у 1913 р. часопису «Слово істини» – газети, що видавалася греко-католицькою громадою під редакцією І. Дейбнера – між цими друкованими органами було налагоджено активний діалог [59, с. 694].

У 1912 р. Л. Федоров значно зблизився зі старообрядницькими родинами Вострякових та Мельникових, багато часу проводив у них вдома, спілкуючись на релігійно-богословські теми. Бесіди базувалися на пошуку спільних точок перетину форми і змісту старообрядництва та католицизму. Значний прогрес у розвитку взаємин з російськими старообрядцями Л. Федоров відзначав у пізнішому листі до митрополита А. Шептицького, перебуваючи на чернечому послуху в монастирі св. Йосафата (Камениця, Боснія): «...тягне мене на місію в Москву, серед старообрядців. Сердечні стосунки з ними, які я встиг зав'язати, особливо в мою останню поїздку в Росію, їх довіра до мене, можливість брати участь в їхніх журналах – все це немала нива» [60, с.525].

Серйозне занепокоєння у Л. Федорова викликала поступова політична активізація певної частини старообрядництва, в першу чергу молоді: «...серед них уже є і кадети, і трудовики, і революціонери... Всі дослідники російського розколу вказують на цей феномен: перехід від закоренілого обрядництва та

сліпого консерватизму до найбільш раціоналістичних форм» [61, с. 490]. На думку Мельникова, котру, вочевидь, поділяв і Л. Федоров, старообрядництво в існуючій формі було не готовим до сприйняття таких прогресивних течій і повинно було «або впасти, або еволюціонувати у щось інше» [61, с. 491]. Ймовірно, що перспективи такої еволюції Л. Федоров знаходив саме в залученні старообрядництва у сферу поширення уніонізму як перехідного етапу до становлення апостольської церковної єдності.

Перша світова війна спричинилася до вимушеної перерви у налагодженні міжцерковного діалогу поміж Унійною Церквою Росії й старообрядництвом. Проте репресивні заходи російського уряду проти більшості лідерів унійного руху, складні суспільно-політичні й матеріальні умови того часу, несприятливі зовнішньополітичні контексти, в яких змушені були розвиватися унійні ініціативи, не змогли повністю припинити позитивну динаміку встановлення міжцерковних зв'язків, що в перспективі могли б привести до значно вагоміших структурно-інституційних кроків на шляху відновлення апостольської церковної єдності.

У 1917 р., після Лютневої революції та скликання єпархіального собору Католицької Церкви східного обряду в Росії, контакти поміж російськими греко-католиками й старообрядцями певною мірою відновились. Спільними силами було засновано «Товариство прихильників возз'єднання церков». До членів-засновників Товариства належали представники Католицької Церкви східного і латинського обрядів – митрополит А. Шептицький, єпископ Ян Цепляк, єпископ Едуард фон Ропп, о. Сигизмунд Лозинський, о. Гліб Верховський, о. Діодор Колпинський, о. Л. Федоров, о. О. Зерчанінов, о. І. Дейбнер, та ієрархи й священнослужителі старообрядної Церкви. Серед них – єпископ Інокентій Усов, єпископ Геронтій Лакомкін, Ф. Мельников тощо. До створення Товариства долучилися навіть деякі представники РПЦ та російської інтелігенції: Петро Другов (колишній єпископ Смоленський), Трифон Туркестанов (єпископ на спочинку), архімандрит о. Арсеній, князі

Петро Волконський, Олексій Оболенський, Еспер Ухтомський, Євгеній Трубецькой та інші [62, с. 739–741].

Метою заснування Товариства було проголошено подолання столітнього розколу поміж Західною і Східною Церквами шляхом усунення засадничих основ цього розколу. Найближчими перспективними завданнями діяльності Товариства окреслювалися «з'ясування і поширення через посередництво доповідей, читань, проповідей, видання книг, влаштування особливих зібрань, з'їздів і всілякими іншими, що не суперечать закону, способами основ християнської думки і християнської любові, що служать для об'єднання віруючих...» [62, с. 738].

Сам факт утворення «Товариства прихильників возз'єднання церков», серед першочергових програмних засад котрого виокремлювалася рівність усіх конфесій та обрядів перед справою досягнення церковної єдності, свідчить про досить високий рівень духовної самосвідомості російського суспільства на 1917 р., готовність до діалогу й партнерської співпраці, демонструє реальні успіхи розбудови унійного руху в Росії упродовж порівняно невеликого відрізка часу.

Таким чином, інтереси унійного руху на початку ХХ ст. в Російській імперії передбачали залучення до його розбудови якомога ширших верств російського суспільства. В першу чергу це стосувалося налагодження міжцерковного діалогу з основними спільнотами східного християнства в Росії – РПЦ та громадами старообрядців. В той час, коли православна ієрархія виявилась не готовою до встановлення конфесійного спілкування, російські старообрядці були налаштовані в цьому напрямку значно лояльніше, попри притаманний їм світоглядний консерватизм. Процес становлення взаємин за перше десятиліття ХХ ст. характеризувався позитивною динамікою діалогу та перспективами його розширення. Інтерес до налагодження діалогу був двостороннім і носив як теоретичне, так і практичне забарвлення. Перешкодами на шляху налагодження ефективної співпраці поміж КЦ (сх. об.) в Росії та старообрядництвом стали насамперед не богословсько-догматичні розбіжності, подолання котрих виявилось цілком можливим в контексті позитивного досвіду

Білоцерківської ієрархії, а тенденції внутрішнього та зовнішнього політичного життя в країні, зокрема недовіра певної частини старообрядництва до змісту й методів місійної діяльності католицизму, дискримінаційний характер державної політики щодо релігійних громад іновірців, наростання соціально-політичної напруги напередодні Першої світової війни тощо. Суттєвими недоліками у процесі налагодження конструктивного діалогу стали його ситуативність, локальність, брак загальної стратегічної лінії розвитку співпраці з обох сторін, відсутність належної мотивації у середовищі вищої старообрядницької ієрархії та недостатньо активна місійна діяльність російських греко-католиків.

4.3. Особливості взаємовідносин римо-католицького духовенства в Росії та громад російських греко-католиків

Інституалізація КЦ (сх. об.) в Росії та її інтеграція в конфесійну карту російського суспільства передбачала формування певної моделі міжцерковних зв'язків, зокрема з РКЦ. Зауважимо, що ця Церква, попри своє складне становище в Російській імперії, володіла значними фінансово-матеріальними ресурсами і потужними важелями політичного впливу, позаяк перебувала в безпосередньому канонічному підпорядкуванні Святого Престолу й користувалася його офіційним захистом і підтримкою. Цих переваг була позбавлена Унійна Церква, що позначалося на особливостях її внутрішнього розвитку й становлення як суверенної інституції. Згідно з канонами РКЦ, новостворені громади російських греко-католиків повинні були підпорядкуватись латинській ієрархії, що заклало основу потенційного етноконфесійного конфлікту [63, с. 182–1186].

У російському суспільстві склалося упереджене ставлення до поляків. Після поділів І Речіпосполитої на територіях, котрі відійшли до Російської імперії, Греко-Уніатська Церква була практично ліквідована. Царський уряд послуговувався тезою про те, що уніонізм був штучним церковно-політичним утворенням, примусово нав'язаним місцевому населенню, і кожен уніат в душі продовжував залишатися православним. Жорстка адміністративна політика влади щодо вирішення релігійного питання викликала закономірний суспільний спротив. Не бажаючи відмовлятися від свого віросповідання, греко-католики почали переходити у католицизм західного обряду, котрий визнавався Російською імперією релігією терпимою [64, с. 75–78].

Сприяла таким переходам і прозелітична діяльність католицьких чернечих орденів, зокрема єзуїтів та домініканців, яка набула значного поширення на теренах «новоприєднаних» земель». Місіонери організували

для населення школи, лікарні, притулки, тим самим популяризуючи Католицьку Церкву західного обряду. Варто зазначити, що етнічно більшість із цих місіонерів були поляками [65, с. 217–230]. Прихильникам унійного віросповідання на території Російської імперії на деякий час довелося просто відмовитися від концепції східного обряду в католицизмі.

В той же час католицький клір латинського обряду отримав додаткову можливість ексклюзивного утвердження на російських теренах в іпостасі єдиного носія західної християнської культури й духовної ідентичності, що, на практиці, вело за собою пожвавлення польського національного руху й унеможливлення інтеграції східного обряду в еклезіологічну модель католицизму.

Л. Федоров у цьому контексті, зокрема, зазначав: «Спеціально польською язвою є національний шовінізм, котрий підточує самі устої Католицької церкви» [61, с. 470]. Папа Пій Х був приблизно такої ж думки. Він у приватній бесіді з митрополитом А. Шептицьким зауважив: «Поляки в першу чергу поляки і в другу чергу поляки, а лише потім – трішки католики» [9, с. 107].

Представники галицького греко-католицького духовенства були ще більш категоричними в оцінках впливу польського кліру на поширення унійного руху. Зокрема, О. Волянський стверджував, що поляки відверто протидіють поширенню Унії, вважаючи її шкідливою для католицизму [66, с. 122].

Один із греко-католицьких публіцистів о. Іван Сендецький писав, що, впродовж усієї історії церковного розколу папи відстоювали чистоту східного обряду. Однак польське латинське духовенство не дослухалося до вказівок Римської курії, втілюючи політику латинізації та полонізації. У свою чергу, греко-католицьке духовенство не могло провадити активну місіонерську діяльність через брак коштів [67, с. 163–168].

Природно, що польські національні інтереси у свідомості значної частини католицького духовенства, що, в силу історичних обставин, діяло на території Російської імперії, превалювали над ідеями відновлення християнської єдності.

Уряд Російської імперії остерігався зростання польських національних претензій, особливо після спалаху повстань 1830 і 1868 рр., і в цьому контексті контролював поширення католицизму.

Духовенство латинського обряду в Російській імперії, котре у переважній більшості належало до польської національності, прагнуло до монополізації місіонерської діяльності серед православних «схизматиків». Польський католицький клір провадив у цьому напрямку значну роботу [68, с. 70–71]. Тож закономірно, що актуалізація унійного руху не викликала надмірного ентузіазму з боку значної частини представників католицького кліру в Росії. Адже це означало б відтік матеріальних та суспільних ресурсів з РКЦ, а також послаблення її політичного впливу та можливості контролювати розвиток ватикансько-російських взаємин.

Наголошуючи на необхідності збереження візантійської ідентичності обряду та неприпустимості проявів клерикального шовінізму, ватиканські уніоністи звертали увагу на проблему національної заангажованості польської католицької ієрархії в Росії. Зокрема, Авреліо Пальмієрі у своїй праці «La Chilies Russ» відверто називав польський клір «перешкодою до об'єднання», що викликало різку реакцію серед поляків [69, с. 226].

А. Пальмієрі не можна звинуватити у антипольських настроях – уніоніст досить детально проаналізував причини і характер суспільного й духовного протистояння польського католицького кліру й галицького греко-католицького духовенства, і зумів виокремити основні віхи розвитку зазначеного конфлікту та спрогнозувати перспективи його подолання. Дослідник відзначав презирливе ставлення католиків до східного обряду і Греко-Католицької Церкви як носія «схизми». А. Пальмієрі наголошував, що причини політичного характеру «роблять нездатними до апостольської праці в Росії якраз ті два народи, котрі так добре надавалися б до підготовки у ній ґрунту під католицькі впливи» [70, с. 570–573].

Неоднозначність позиції католицького духовенства польського походження щодо питань відновлення міжконфесійного діалогу та формування нової моделі церковного возз'єднання повною мірою проявилася і в контексті діяльності Велеградських з'їздів, про що неодноразово доповідали митрополиту А. Шептицькому його соратники в унійній справі. Зокрема, Л. Федоров, листом від 18 серпня 1911 р., звітуючи про проведення III Велеградського з'їзду, на якому митрополит був відсутній через важкий стан здоров'я, зазначив, що окремі представники польського католицького кліру вели агітацію проти Велеградського унійного руху на рівні Святого Престолу. Крім того, польським католицьким священиком, що працював у Росії, о. Юзефом Бородзічем, були видані деякі праці – книга під назвою «На возі і під возом», а також брошура «На Галицькій Русі готується схизма». Ці публікації були спрямовані проти Греко-Католицької Церкви, Велеградських з'їздів, теоретиків уніонізму. Ці книги мали значний наклад і розійшлися сотнями екземплярів, що неабияк похитнуло рівень довіри світової християнської спільноти до мети і характеру проведення з'їздів [71, с. 415].

Зрозуміло, що подібна агресивна тактика польського католицького кліру не могла викликати симпатію в діячів унійного руху, а також і в самого митрополита А. Шептицького. Галицький суспільно-релігійний часопис «Нива» за підсумками третього Велеградського з'їзду опублікував аналітичну статтю «Унія – Велеград», в якій вказувалося, що представники польського католицького кліру, присутні на унійному конгресі, висунули ідею, що східний обряд не є обов'язковим для поширення католицизму і унії [72, с. 702]. Закономірно, що такі положення викликали негативну реакцію з боку греко-католиків і не сприяли налагодженню продуктивного діалогу.

Проте навіть за умов подібної напруги РКЦ продовжувала залишатися чи не єдиним офіційним посередником між російською унією та Святим Престолом, а, отже, й надалі було необхідно вибудовувати систему взаємоприйнятної співпраці. Відсутність на офіційному рівні підтримки з боку

Ватикану ще більш загострювала становище Унійної Церкви в Російській імперії. Адже з точки зору Римської курії, уніонізм залишався в першу чергу політичним проектом, і його доцільність розглядалася в контексті тих дивідендів, котрі могло принести Ватикану поширення стратегічного впливу на терени Російської імперії [9, с. 57–60].

Поряд із факторами політичного тиску, розбудова унійної Церкви ускладнювалася нестабільністю матеріального становища її громад. Нестача фінансових та кадрових ресурсів узалежнювала її від допомоги Святого Престолу [73, с. 117]. Кошти для підтримки російських греко-католиків у Ватикані виділялися, проте надходили до них через посередництво латинського, зокрема й польського, духовенства. Це неминуче позначалося і на тій лінії, котрої дотримувалася РКЦ щодо розвитку унійного руху. Як свідчить аналіз документальної бази, надання фінансової допомоги греко-католикам східного обряду водночас використовувалося польськими католицькими ієрархами як метод політичної маніпуляції з метою посилення власного впливу на унійні громади.

Крім того, беручи до уваги режим суворої таємності, в якому відбувалося формування уніоністичної доктрини та підготовка до її реалізації, громади католиків східного обряду в Росії не було виведено з-під номінальної юрисдикції латинського кліру, що давало підстави вважати його ієрархію такою, що розповсюджувалася на Унійну Церкву [74]. В той же час, управління унійним рухом передбачало вирішення низки юридичних і політичних питань. Оптимальним виходом для значної частини польського католицького кліру, котрий діяв на території Російської імперії, вважалася б швидше ліквідація унійного руху в тій чи іншій формі, починаючи від офіційної державної заборони і завершуючи асиміляцією з РКЦ [75, с. 73–76].

Показовим у цьому сенсі є епізод із призначенням нового митрополита для російських католиків, Вікентія Ключинського, чия юрисдикція поширювалася на католицькі громади східного обряду. Л. Федоров різко

критикував митрополита за бездіяльність, бюрократизм, низький освітній рівень та запобігання перед царською владою. У листах до митрополита А. Шептицького він відзначав катастрофічно низький рівень авторитету новопризначеного митрополита РКЦ в середовищі духовенства і вірних. В. Ключинський відзначався ще й достатньо високим рівнем авторитаризму і шовінізму, а прагнення литовських і латвійських католицьких громад мати богослужіння рідною мовою називав «сепаратиськими» [61, с. 473].

Така особистість не могла жодним чином сприяти розвиткові унійного руху, але на початку його діяльності Л. Федоров очікував принаймні, доброзичливого невтручання у справи греко-католиків. Натомість В. Ключинський продемонстрував упереджене і навіть вороже ставлення до справ унії. У приватних бесідах митрополит В. Ключинський виявляв прихильність до окремих католиків східного обряду, в тому числі й до самого Л. Федорова, наполегливо рекомендуючи йому перебраться у Санкт-Петербург. Проте на практиці він свідомо дистанціювався від вирішення навіть тих питань життєдіяльності греко-католиків, які були в його компетенції. На прохання Л. Федорова підтвердити його ставлену грамоту на священослужіння і проживання в Росії відповів категоричною відмовою: «Я не можу, я тут ні до чого. Ви вже мене не вплутуйте в цю справу» [61, с. 474].

Варто відзначити вплив на розвиток унійного руху о. Констянина Ромуальда Будкевича, настоятеля парафії Св. Катерини, а з 1908 р. – декана Петербурзького деканату. Одна із перших згадок його імені у зв'язку з розбудовою Унійної Церкви зустрічається в листах о. О. Зерчанінова до А. Шептицького, де К. Будкевич описаний як «тонкий політик і дипломат, що знаходиться в дружніх стосунках з сімейством місцевого градоначальника» [76, с. 229]. Загалом, оцінка особистості К. Будкевича О. Зерчаніновим коливалася від різко-негативної до примирливо-критичної, і це при тому, що зазначений кореспондент не цурався одержання фінансово-матеріальної підтримки з боку поляків, в тому числі і зазначеного каноніка.

У подальшому о. Будкевич неодноразово фігурував у найбільш вагомих епізодах налагодження життєдіяльності громади петербурзьких католиків східного обряду. Зокрема, показова його участь у відкритті каплиці на Полозовій вулиці, що відбулося у квітні 1909 р. Після того, як у каплиці відбулося перше Великодне богослужіння, настоятель костелу св. Катерини разом із кількома іншими представниками католицького кліру, відвідав новопосталий храм. О. Зерчанінову, який залишався формальним лідером громади, була зроблена пропозиція зібрати підписи російських католиків з проханням до місцевого римо-католицького єпископа про дозвіл на відкриття каплиці для російських католиків. Після отримання від єпископа дозволу планувалося узгодити необхідні формальності на рівні органів виконавчої влади. Характерно, що питання про східний обряд громади замовчувалося [46, с. 301]. Це була своєрідна, добре обдумана, схема юридичного узгодження життєдіяльності громади католиків східного обряду з нормативними приписами Департаменту іноземних віросповідань. Адже офіційно зареєструвати храм як належний до КЦ (сх. об.) в Росії громада не могла. Проте частина греко-католиків були схильні вбачати у цій пропозиції поляків намагання втрутитися у розвиток унійного руху. На погляд Л. Федорова та І. Дейбнера, окрім юридичного врегулювання ситуації з відкриттям храму, польський клір планував підпорядкувати собі таким чином греко-католиків, а згодом взагалі звести богослужіння східного обряду в стінах цього храму до мінімуму.

Слід зазначити, що в цілому план польського духовенства не викликав спротиву в громади греко-католиків, і не був реалізований завдяки послідовній позиції княгині Н. Ушакової, котра, на відміну від більшості представників громади, чітко притримувалася вказівок митрополита А. Шептицького про уникнення надмірного зближення з поляками [46, с. 301].

К. Будкевич продовжував взаємодіяти з російськими греко-католиками, що мало своїм наслідком втручання у внутрішні справи громади. Він застосовував тактику вмілого розпалювання міжособистісних конфліктів поміж її лідерами, зокрема, І. Дейбнером та О. Зерчаніновим [60, с. 660]. Вони легко

піддавалися на провокації польського ієрарха, що тільки поглиблювало внутрішнє напруження і ускладнювало процес інституалізації унійної Церкви. Зокрема, з подання О. Зерчанінова, Петербурзький декан фактично звинуватив І. Дейбнера у шпіонажі на користь Департаменту іноземних віросповідань [60, с. 661].

Ще однією постаттю, котра справляла вагомий вплив на розвиток унійного руху в Російській імперії, був єпископ Ян Цепляк – ієрарх з чіткою національною позицією, достатньо агресивно налаштований до ідей розбудови східного обряду в лоні католицизму. Я. Цепляк наполегливо намагався перевести громаду російських католиків східного обряду під офіційну юрисдикцію латинської ієрархії. Зокрема, навесні 1909 р. в релігійному середовищі Петербурга поширювалася інформація про те, що єпископ Я. Цепляк підготував листи до Святого Престолу, в яких йшлося про те, що самостійної юрисдикції російським католикам східного обряду надавати не слід. Таке прохання було аргументоване тим, що російський уряд ніколи б не дозволив східного обряду в католицизмі. Натомість пропонувалося російських східнообрядних священиків католицького віросповідання перевести під юрисдикцію латинського єпископату [46, с. 302].

Я. Цепляк намагався дискредитувати саму ідею життєздатності російської унії. З його ініціативи було розпочато збір підписів російських римо-католиків під проханням до католицького митрополита про запровадження додаткових богослужінь російською мовою. Ця ідея перегукувалася з урядовими проектами «русифікації католицизму». Богослужіння російською мовою в Католицькій Церкві на практиці не були нагальною необхідністю, а скоріше виконували б функцію відволікаючого маневру. Для реалізації зазначеного проекту були зроблені спроби навіть залучити членів громади греко-католиків, котрим нерідко бракувало належного досвіду й політичної обізнаності, щоб розпізнати складні інтриги польського духовенства і правильно на них відреагувати [46, с. 303].

В середовищі російських греко-католиків існувало чітке негативне ставлення до можливості юрисдикційного підпорядкування польській католицькій ієрархії. Наприклад, І. Дейбнер в листах до митрополита категорично відкидав можливість переходу під латинську юрисдикцію: «...якщо ми віддамо себе під владу латинської ієрархії і Департаменту, то ми цілковито будемо зв'язані – уряд буде нам заважати поширювати католицизм, а латинська ієрархія буде гальмувати вільне відправлення східного обряду...» [46, с. 302].

В контексті врегулювання юрисдикційності російських греко-католиків неоднозначно сприймалася постать митрополита А. Шептицького як керівника унійного руху. За умов тогочасної міжнародної ситуації, коли зростало напруження між Російською імперією та Австро-Угорщиною, особа митрополита Галицького була непринятною для російської влади. А. Шептицький був громадянином Австро-Угорщини, ворожої до Російської імперії держави, більше того, її активним політичним та громадським діячем, а також неофіційним прихильником української національної ідеї. З іншого боку, у Ватикані також були противники А. Шептицького. Йому неодноразово публічно закидали схильність до панславізму й модернізму [77, с. 32–33]. Усе це робило його персоною non grata на території Росії. Що ж до польських клерикалів, то вони сприймали галицького митрополита радше як ренегата, що відмовився від польської національної віри та ідеї на користь «хлопської» Церкви.

Ті католицькі ієрархи, що працювали на території Росії, залишаючись «у першу чергу поляками», були зацікавлені в усуненні А. Шептицького від проекту розвитку російського унійного руху, та всіляко намагалися дискредитувати особу владики, як на теренах самої Російської імперії, так і на міжнародному рівні [78, с. 136].

А. Шептицький добре розумів політичні мотиви польських «колег», і намагався зберегти виважений характер взаємин. Митрополит намагався уникати відвертих конфліктів і цього ж вимагав від своїх соратників у справі

унійного руху. Розуміючи всю делікатність становища та залежність унійного руху в Росії від впливу зовнішньополітичних факторів, досить стримано висловився щодо представників польського кліру [79, с. 201]. Слід зауважити що, не бажаючи надавати розголосу отриманим повноваженням як глави російських католиків східного обряду, А. Шептицький у своїх настановах обмежувався рекомендаційними характером [79, с. 202].

Брак належної освіти й досвіду, а також нестача матеріально-фінансових ресурсів неодноразово змушували лідерів Католицької Церкви східного обряду іти на певні поступки польському духовенству, котре бажало контролювати розвиток східнообрядної католицької спільноти. Для прикладу, о. О. Зерчанінов, в обмін на незначні фінансові субсидії, охоче вдавався до впровадження в літургійну службу читання розарію, органної музики та деяких інших західнообрядових особливостей [39, с. 98–109]. Такі літургійні «реверанси» назагал не пом'якшували взаємин католиків східного обряду з польським духовенством, а радше навпаки – все це тільки загострювало взаємну недовіру та посилювало напруження ситуації.

Під впливом римо-католицького духовенства О. Зерчанінов навіть пропонував митрополиту А. Шептицькому залучити польське духовенство до розбудови Унійної Церкви: «...нашу греко-католицьку справу в теперішніх умовах повинні влаштувати самі поляки». Тобто, згідно офіційної документації РКЦ мав бути створений реєстр російських католиків, котрий в подальшому став би основою структуризації КЦ (сх. об.) в Росії [76, с. 230].

Розуміючи глибинну сутність намірів польського духовенства, А. Шептицький не підтримував подібних компромісів. Тенденції до латинізації східного обряду в діяльності О. Зерчанінова викликали невдоволення у інших лідерів греко-католицьких громад. Зокрема Л. Федоров писав з цього приводу митрополиту А. Шептицькому, підкреслюючи необхідність усунення таких неправомірних доповнень [80, с. 169–170]. Владика, своєю чергою, неодноразово прямо вказував О. Зерчанінову на небажаності тісного зближення з польським духовенством. Наслідком такої моделі міжконфесійних контактів

могло стати офіційне підпорядкування громад російських греко-католиків юрисдикції латинського єпископа [81, с. 178].

Слід зауважити, що окремі спроби О. Зерчанінова відстоювати адміністративно-обрядову незалежність довіреної йому громади викликали невдоволення польської ієрархії. Яскравим свідченням цього була скарга могильовського капітулярного вікарія о. Стефана Денисевича, подана на розгляд державного секретаріату Ватикану. В ній зазначалося, що О. Зерчанінов як глава Унійної Церкви порушує порядок ієрархічного підпорядкування римо-католицькому кліру [82, с. 187].

В середовищі російських греко-католиків, у цілому, переважала негативна оцінка перспектив юрисдикційного підпорядкування польському католицькому кліру. Ставлення до польської ієрархії характеризувалося високим рівнем недовіри, обумовленим негативним досвідом співіснування католиків та уніатів у межах однієї держави. За свідченнями сучасників, навіть найкращі, високоосвічені та глибоко релігійні католицькі місіонери нерідко трактували поняття християнської єдності як повну латинізацію та підпорядкування інших Церков Апостольському престолу [83, с. 31].

В особистому листуванні російських греко-католиків з митрополитом А. Шептицьким знаходимо численні свідчення небажаності втручання польського кліру у внутрішні справи громад східного обряду, враховуючи його національну й політичну заангажованість. Зокрема, православний священник, що перейшов у католицизм, Йоан Хондру писав митрополиту: «У польських ксьондзів, на превеликий жаль, національне політичне почуття стоїть чи не вище за інтереси Католицької церкви» [84, с. 166–167].

І. Дейбнер відстоював необхідність збереження чистоти східного обряду і виступав проти будь-якого зближення з латинянами, вказуючи на історичні протиріччя між поляками і росіянами. Для російських греко-католиків, на відміну від польського кліру, непорушними залишалися цінності російської культури, державності, монархії. І. Дейбнер наголошував на тому, що пропаганда католицизму серед російського народу ускладнюється в першу

чергу усталеним сприйняттям всього католицького через призму можливої колонізації, що викликає негативну реакцію суспільства [34, с. 190–193].

Критичне ставлення до діяльності польського католицького кліру висловлював і о. М. Толстой. Він писав митрополиту А. Шептицькому, що поляки давно відійшли від ідеї єдності Церков і «дискредитують всю справу Лева XIII» [85, с. 209].

Ще одним вагомим чинником впливу на розвиток російського католицизму східного обряду було суперництво між польсько-католицьким кліром та французькими асумпціоністами. Останні вважали, що вплив польського духовенства на розвиток унійного руху Росії є негативним, оскільки несе загрозу для збереження чистоти східного обряду. Також асумпціоністи остерігалися послаблення власного впливу на російських греко-католиків [86, с. 175].

Попри всі розбіжності канонічного та організаційного характеру, міжособистісних стосунків не варто абсолютизувати негативний вплив польського духовенства на розвиток російського унійного руху. На тлі перманентного етноконфесійного конфлікту, зумовленого історичними та національно-культурними чинниками, польське католицьке духовенство надавало матеріальну й моральну підтримку російським греко-католикам. Католики східного обряду в Санкт-Петербурзі, особливо на початку становлення громад, підтримували досить тісні взаємини з представниками польського католицького духовенства.

Сприятливим чинником для активізації й поглиблення міжконфесійного діалогу між католиками східного обряду й латинниками було утворення «Товариства прихильників єдності церкви», котре відбулося невдовзі після утворення Екзархату в 1917 р. Серед членів зазначеного Товариства було й декілька представників польської національно-культурної й духовної еліти, зокрема, відомий богослов і славіст М. Здзеховський [15, с. 125].

Певна напруженість у взаєминах з польським католицьким кліром залишалася. Проте антипольські й ізоляціоністські настрої серед частини

російських греко-католиків були викликані не особливою агресією щодо польського духовенства, а виключно міркуваннями самозбереження. Залишаючись на позиціях напівтеоретичного проекту Ватикану, КЦ (сх. об.) в Росії змушена була балансувати на стику стратегічних інтересів зовнішньополітичної обстановки, боротися за право на існування і водночас розвиватися, вибудовувати власну структуру, ієрархію. В цьому контексті варто відзначити позитивне значення, котре мала матеріальна й моральна підтримка латинян для католиків східного обряду в Росії, особливо на початковому етапі становлення їхніх громад.

Польське католицьке духовенство не змогло поступитися міркуваннями вузьконаціонального характеру та власними місіонерськими амбіціями заради ідеї розбудови католицизму на території Російської імперії, в тому вигляді і на тих умовах, котрі оптимально відповідали потребам російського суспільства. Так само і російські греко-католики виявились не готовими до подолання стереотипів сприйняття, накопичених історичним досвідом. Компромісу не було досягнуто, а момент, придатний для розвитку унійної справи в Росії, було втрачено. Перша світова війна на довгий час перекреслила усі здобутки російського уніонізму. Після її завершення були спроби активізувати діяльність греко-католицьких громад, але нестабільна політична ситуація всередині російської держави не сприяла налагодженню їх життєдіяльності.

Висновки до Розділу 4

Для того, аби зрозуміти характер і зміст міжкофесійного спілкування, учасником якого стали громади католиків східного обряду в період інституалізації унійного руху в Росії, варто насамперед взяти до уваги його нестабільне юридично-правове та фінансово-організаційне становище. Саме ці фактори значною мірою визначали шляхи налагодження та вектори розвитку спілкування католиків східного обряду з іншими християнськими конфесіями. Брак належного юрисдикційного врегулювання сприяв наростанню хаотичності в міжцерковних взаєминах і створював сприятливий ґрунт для різного роду

небажаних спекуляцій, що не полегшувало й без того складний процес інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії.

Проте навіть у таких обставинах налагодження зв'язків громад католиків східного обряду із провідними християнськими конфесіями Росії (РКЦ та РПЦ) відбувалося доволі активно. Крім того, значні зусилля були спрямовані на пошук альтернативних можливостей встановлення міжконфесійного діалогу, зокрема, з громадами російських старообрядців.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Соколов И. И. О соединении восточной и западной церквей. К современной характеристике униональной проблемы. С.-Пб.: Издательство В. М. Скворцова. 1911. 74 с.
2. Иоаким III, патриарх. Окружное послание Вселенской Патриархии // Православие и католичество: от конфронтации к диалогу. Хрестоматия / Сост. Алексей Юдин. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2005. С. 162–168.
3. Савчин О. Голоси православних східних Церков о Церковній унії // Нива. 1910. Липень. Ч. 13 і 14. С. 422–429.
4. Савчин О. Голоси православних східних Церков о Церковній унії/ Омелян Савчин // Нива. 1910. Серпень. Ч. 15 і 16. С. 491–493.
5. Горизонтов Л.Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.). М.: Индрик. 1999. 270 с.
6. Каспер В. Да будут все едино. Призыв к единству сегодня. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2008. 301 с.
7. Дзерович Ю. Борба з католицизмом в Росії // Нива. 1910. Липень. Ч. 13 і 14. С. 438–439.
8. Безпалько У. Окремі аспекти теорії і практики взаємодії православ'я та унійного руху в Російській імперії на початку XX ст. // Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука)): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 27–28 листопада 2014. Тернопіль, Україна / За заг. ред. Е. Бистрицької, І. Зуляка, О. Сагана, Л. Филипович. Тернопіль-Київ, 2014. С. 143–152.
9. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники. 2009. 416 с.
10. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про християнську єдність та

міжцерковні взаємини // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 37–39.

11. Лист єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) до митрополита Андрея (Шептицького) з подякою за запрошення приїхати до Львова та представленням своїх поглядів на християнську єдність // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 39–41.

12. Беспалько У. Листування митрополита Андрея (Шептицького) та єпископа Житомирського Антонія (Храповицького): пошуки діалогу // Історія релігій в Україні: наук. щорічник. Кн. 1 / Ін-т релігієзнавства - філія Львівського музею історії релігій, Львівське від-ня Ін-ту Укр. археографії. Л., Логос. 2011. С. 461–469.

13. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про перспективи церковної єдності та з подякою за надіслані праці єпископа Антонія // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 43–46.

14. Лист єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) до митрополита Андрея (Шептицького) із запрошенням приїхати до Почаївської Лаври та з викладом позиції Павославної Церкви стосовно еклезіального статусу католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 51–54.

15. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) у відповідь на його лист від 13 серпня 1903 р. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики

в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 54–61.

16. Лист єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) до митрополита Андрея (Шептицького) з богословськими роздумами на тему церковної єдності та з повідомленням про труднощі, пов'язані з його приїздом до Львова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 65–67.

17. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про еклезіяльний статус Православної Церкви та умови її об'єднання з Католицькою // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 72–79.

18. Суттнер Э. Христианство Востока и Запада: В поисках зримого проявления единства. – М.: Библейско-богословский институт святого апостола Андрея, 2004. – 313 с.

19. Лист єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) до митрополита Андрея (Шептицького) у відповідь на його лист від 15(2) листопада 1903 р. про відмінності між православ'ям і католицизмом // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 88–90.

20. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) з подякою за надіслані книги та міркуваннями про збереження єдності Церкви Христової, незважаючи на розкол // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 91–93.

21. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. М.: Книга. 1991. 574 с.

22. Поликарпов В.С. История нравов в России. Восток или Запад: от Алексея Тишайшего до Николая Второго. Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. 576 с.
23. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про папський примат і про потребу кращого пізнання православними релігійного життя католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 145–146.
24. Лист архієпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) до митрополита Андрея (Шептицького) про богословські розбіжності між Православною та Католицькою Церквами // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 153–155.
25. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до архієпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) з поясненнями стосовно культу Серця Христового в Католицькій Церкві // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 187–188.
26. Відповідь архієпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) на лист митрополита Андрея (Шептицького) від 4 січня 1908 р. з повідомленням про публікацію в часописі «Московские ведомости» спільного пастирського послання галицького єпископату «О виборах до парламенту» (1907) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 194.
27. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до архієпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про почитання Найсвятішого Серця Христового // Митрополит Андрей Шептицький і греко-

- католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 196–199.
28. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до архієпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про важливість ближчого пізнання росіянами католицького Заходу // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 256–257.
29. Православ'є а католицизм // Нива. 1912. 15 марця. С. 185–216.
30. Аввакумов Ю. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблеми церковної єдності в Росії // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2003. С. 101–114.
31. Таранець С. Старообрядство: віхи історії і сьогодення // Історія релігій в Україні: у 10-ти т. За ред. проф. А.Колодного/ Релігійні меншини в Україні. Т. 7. К.: Український видавничий консорціум. 2011. 600 с. С. 142–159.
32. Венгер А. Рим и Москва 1900–1950. М.: Русский путь. 2000. 615с.
33. Лист о. Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про ставлення до старообрядців у зв'язку з новим законопроектом про віросповідання // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 133–134.
34. Лист о. Йоана Дейнера до митрополита Андрея (Шептицького) щодо організації католицької місії східного обряду в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 190–193.
35. Лист Наталії Ушакової до Леоніда Фьодорова про ситуацію католиків східного обряду в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-

- католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 141–143.
36. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до старообрядського єпископа Інокентія (Усова) про ставлення Католицької Церкви до попівської Церкви старообрядців // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 146–147.
37. Сапеляк А. Київська церква на слов'янському сході. Канонічно-єкуменічний аспект. Буенос-Айрес-Львів: 1999. 232 с.
38. Лист о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) про зустріч зі старообрядським єпископом Інокентієм (Усовим) та обрядові відмінності // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 155–156.
39. Диакон Василий ЧСВ. Леонид Федоров. Жизнь и деятельность. Научні і літературні публікації «Студіон» студитських монастирів. Ч. III–V. Рим. 1966. 833 с.
40. Частная переписка митрополита Шептицкого с Римом // Центральный государственный исторический архив в Ленинграде. Ф. 821 («Департамент духовных дел иностранных вероисповеданий»). Оп. 150. Д. 14. 190 листов.
41. Лист о. Миколая Толстого до митрополита Андрея (Шептицького) з рекомендацією на о. Євстафія Сусалева, який приєднався до Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 262–263.
42. Газетна стаття про визнання Католицькою Церквою ієрархії старообрядської Церкви, надіслана митрополитові Андрею Шептицькому з Петербурга // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 317–319.

43. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) стосовно подорожі митрополита до Росії та з повідомленням про приїзд о. Євстафія Сусалева // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 263–264.
44. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до о. Миколая Толстого щодо о. Євстафія Сусалева та необхідність унійної праці серед старообрядців // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 264–265.
45. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про діяльність о. Євстафія Сусалева та про ситуацію греко-католиків в Петербурзі про ситуацію католиків східного обряду в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 332–340.
46. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про діяльність греко-католицької громади в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 300–305.
47. Тамборра А. Католическая церковь и русское православие. Два века противостояния и диалога. М.: Библейско-богословский институт св. Апостола Андрея. 2007. 631 с.
48. Лист о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) про внутрішні розходження серед російських греко-католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 311–312.

49. С терпением мы должны нести крест свой... Документы и материалы о жизни и деятельности блаженного священномученика Экзарха Леонида (Федорова). С.-Пб.: Керигма. 2004. 505 с.
50. Телеграма старообрядця Арсенія Морозова до митрополита Андрея (Шептицького) з проханням повідомити його про о. Євстафія Сусалева // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 290–291.
51. Проєкт листа митрополита Андрея (Шептицького) до старообрядця Арсенія Морозова у відповідь на його запит про о. Євстафія Сусалева // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 331–332.
52. Лист старообрядця І. Є. Макарова до митрополита Андрея (Шептицького) про внутрішню ситуацію старообрядців та своє зацікавлення проблемою церковної єдності // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 344–345.
53. Проєкт листа митрополита Андрея (Шептицького) до старообрядця І. Є. Макарова з подякою за його лист та обіцянкою надіслати необхідні книжки з історії Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 345–346.
54. Звіт Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про свою подорож до Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 355–371.
55. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії / Записки чина святого Василя Великого. Рим. 2006. 232 с.

56. Звіт Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про свою подорож до Росії у лютому 1911 р. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 381–402.
57. Російські старообрядовці // Нива. 1911. Ч. 9. 1 травня. С. 257–288.
58. Лист о. Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про труднощі, пов'язані з отриманням паспорта католицького священика // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 453–454.
59. Звіт о. Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про свою подорож до Росії у січні – квітні 1914 р. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 645–697.
60. Лист о. Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з відповідями на питання щодо власного духовного життя // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 645–697.
61. Звіт о. Леоніда Фьодорова митрополиту Андрею (Шептицькому) про свою поїздку до Росії в листопаді 1911 – квітні 1912 рр. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 457–491.
62. Проект звернення Товариства прихильників возз'єднання Церков, укладений о. Леонідом Фьодоровим, зі списком членів Товариства // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 739–741.

63. Безпалько У. Етно-конфесійні аспекти розвитку уніонізму в Російській імперії на початку ХХ ст. // Україна-Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи: Матеріали V Міжнародної наукової конференції. 26 –28 травня 2011. Галич, Україна / за загальною редакцією О. Береговського (гол. ред.), С. Побуцького, С. Кияка, В. Дідуха та ін. Галич, Івано-Франківськ, Київ, 2011. С. 185–192.
64. Долбилов М. Д. Конфессиональная идентичность и аргументы памяти: Католический ответ на русификацию в Западном крае империи после Январского восстания // Православие: Конфессия, институты, религиозность (XVII–XX вв.): Сборник научных работ / Под ред. М. Долбилова, П. Рогозного. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге. 2009. С. 72–105.
65. Павоне С. Религиозный конфликт: иезуиты, православные и обращения в католицизм в России начала ХХ века // Россия и иезуиты. 1772–1820. М.: Наука. 2006. С. 215–237.
66. Волянський О. Поляки проти унії і конкордії // Нива. 1909. Ч. 4. 15 лютого. С. 121–160.
67. Сендецький І. Вся нам любовию да бивають // Нива. 1914. 1 квітня. Ч 7. С. 161–169.
68. Єще в справі переходів з обряду руського на латинський // Нива. 1910. Том VII. Лютий. Ч. 3. С. 65–72.
69. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) щодо отриманих митрополитом від папи Пія Х повноважень для католиків східного обряду в Росі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 739–741.
70. Голос чужинця про наші церковні відносини // Нива. Т. V-й. 1908. Жовтень. Частина 18 і 19. С. 569–573.
71. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з описом III Велеградського конгресу // Митрополит Андрей Шептицький і

- греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 414–423.
72. Унія – Велеград // Нива. 1911. Ч. 22. 15 падолиста. С. 700–703.
73. Лист о. Йоана Дейнера до митрополита Андрея (Шептицького) про намір заснувати греко-католицьку парафію в Санкт-Петербурзі та про своє бажання стати її душастирем // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 113–119.
74. Ковальська-Стус Х. Польское католичество в России и русское католичество сегодня (дата звернення: 18.01.2019) URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/polskoe-katolichestvo-v-rossii-i-russkoe-katolichestvo-segodnya>
75. Безпалько У. Унійний рух в Російській імперії на початку ХХ ст. як чинник подолання стереотипних підходів до міжконфесійного діалогу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2018. Випуск 1. С. 72–77.
76. Лист о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) про ставлення римо-католицького духовенства до Греко-Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 227–235.
77. Заборовський Я. Андрей Шептицький і екуменічний рух // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. Івано-Франківськ: Плай. 2000. С.31–41.
78. Доповідна записка о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) з повідомленням про утворення громади російських греко-католиків та про необхідність канонічного відновлення греко-католицької ієрархії в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії.

Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 136–137.

79. Проєкт листа митрополита Андрея (Шептицького) до Наталії Ушакової щодо взаємин російських греко-католицьких священників із латинською ієрархією в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 201–203.

80. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про свої зустрічі в Римі та про необхідність дотримання чистоти східного обряду // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 169–173.

81. Проєкт листа митрополита Андрея (Шептицького) до о. Алексія Зерчанінова з вимогою дотримуватися всіх обрядових приписів // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 178.

82. Лист державного секретаря Апостольського Престолу кардинала Меррі дель Валя до митрополита Андрея (Шептицького) у зв'язку зі скаргою могильовського капітулярного вікарія о. Стефана Денисевича на о. Алексія Зерчанінова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 185–187.

83. Лист Івана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про своє навчання та про проблему збереження східного обряду в Католицькій Церкві // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 26–32.

84. Копія листа о. Йоана Хондру до Леоніда Фьодорова від 17 жовтня 1907 р. про ускладнення, спричинені його приєднанням до Католицької

Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 166–167.

85. Лист о. Миколая Толстого до митрополита Андрея (Шептицького) про становище католиків в Росії та про можливих кандидатів на єпископа для російських греко-католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 209–210.

86. Копія листа асумпціоніста о. Борена до Леоніда Фьодорова від 21 листопада 1907 р. про труднощі, пов'язані з відкриттям католицької церкви в Петербурзі, надіслана Фьодоровим у додатку до листа митрополитові Андрею (Шептицькому) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 173–175.

ВИСНОВКИ

У процесі підготовки пропонованого дослідження було опрацьовано значний пласт історіографічного доробку вітчизняних та зарубіжних дослідників, виокремлено діаспорну історіографію досліджуваних питань, проаналізовано праці сучасних науковців, дотичні до проблематики дисертації. Проведено класифікацію та аналіз історіографії та джерельної бази дослідження.

Значна частина положень дисертації обґрунтована на основі аналізу масиву документів, що містяться в ЦДІАЛ України, ЦГИА (СПб). Зокрема, використано матеріали фонду 358 ЦДІАЛ України «Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»; документи фонду 821 «Департамент духовних справ іноземних віросповідань» ЦГИА (СПб). Документи, проаналізовані авторкою дослідження, свідчать про тісний зв'язок митрополита А. Шептицького з представниками російських греко-католицьких громад, доводять його активну участь у процесах інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії, висвітлюють неоднозначну позицію Святого Престолу щодо юрисдикційного підпорядкування російської унійної Церкви в контексті розвитку ватикансько-російських міждержавних відносин.

Дисертанткою висвітлено теоретико-методологічну базу дослідження, що ґрунтується на комплексному підході до вивчення задекларованої проблеми, формуванні синтетичного бачення досліджуваних процесів, застосуванні новітніх методологічних принципів та прийомів. Виокремлено інноваційну методологію психоісторії, котра застосовувалася під час дослідження процесів структуризації та інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії, вивчення специфіки формування внутрішнього середовища громад російських греко-католиків та їх зовнішніх взаємозв'язків.

З'ясовано, що передумовою поширення унійних ідей в російському суспільстві на початку ХХ ст., було історико-філософське осмислення

проблеми об'єднання Православної і Католицької Церков у творчості П. Чаадаєва, В. Соловйова. У своїх працях мислителі обґрунтовували ідею необхідності відновлення церковної єдності як вибір єдино можливого шляху цивілізаційного поступу і зростання, як для Російської імперії зокрема, так і для світового християнського простору в цілому.

Досліджено позицію РПЦ у дискурсі поширення унійних ідей. Виявлено, що позитивні очікування окремих представників прогресивних прошарків російського суспільства не були підтримані – офіційні православні ієрархи відреагували на перші спроби церковного примирення й пошуків можливого діалогу індіферентно або вороже.

Проаналізовано зміст і характер унійної моделі міжцерковного діалогу, ініційованого Святим Престолом на початку ХХ ст., висвітлено теоретичне й практичне наповнення східної політики Святого Престолу крізь призму поширення унійних ідей. Виявлено особливий зв'язок між унійною діяльністю А. Шептицького та духовною спадщиною Лева XIII. Теоретичною опорою розбудови унійної Церкви на російських теренах стала енцикліка «*Orientalium dignitas*» (1894), а також низка інших нормативних документів, розроблених у період понтифікату Лева XIII. Становлення унійного руху в Російській імперії стало можливим саме в контексті тієї Східної політики Римської курії, концептуальні основи якої були сформовані папою Левом XIII.

Практична реалізація унійних проектів, розроблених Левом XIII, припала на період понтифікату його наступника – Пія X. Правління цього папи в цілому відзначалося консервативною спрямованістю, боротьбою з модерністськими ідеями у сфері релігійного життя, пропагуванням традиційних монархічних цінностей в суспільстві – на противагу поширенню національно- та соціально-визвольних ідей. Щодо унійних ініціатив Святого Престолу, то вони не були повністю згорнуті, проте їх реалізація значною мірою втратила своє пріоритетне значення. В період правління Пія X просування унійного руху на території Росії відбувалося переважно завдяки зусиллям тієї частини Римської курії, яка зберігала інтерес до питання церковного об'єднання.

Досліджено проблему юрисдикційного підпорядкування католиків східного обряду в Росії. Виявлено, що питання нормативно-канонічного врегулювання становища російських греко-католицьких громад і офіційного підтвердження Святим Престолом правової компетенції митрополита А. Шептицького на керівництво розбудовою католицизму східного обряду в Росії стало одним із визначальних у розвитку російського унійного руху, детермінувало процес його внутрішнього зростання та особливості структуризації.

Показано, що процес інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії відбувався під значним впливом митрополита Галицького А. Шептицького, котрий не лише здійснював духовну й матеріальну опіку над російськими греко-католиками, а й отримав у 1907 р. від Папи Пія Х таємні повноваження на управління справами розбудови унійної Церкви на російських теренах. В умовах міжнародного напруження й загострення геополітичної обстановки, налагодження діалогу між галицьким митрополитом А. Шептицьким і Святим Престолом мало проблемний характер. А. Шептицький був зацікавлений у нормативному врегулюванні становища російських греко-католиків для забезпечення подальшого ефективного розвитку російської унії. Власні візії щодо перспективних шляхів розвитку католицизму східного обряду в Російській імперії А. Шептицький і запропонував Пію Х до розгляду.

Проте, за збігом історичних обставин, доля пропагованих митрополитом унійних проектів на території Росії опинилася в цілковитій залежності від перебігу політичних процесів у площині взаємин Російської та Австро-Угорської імперій, а також від участі Святого Престолу у цих процесах. Вважаємо, що небажання частини Римської курії вийти за межі вузько-політичного розуміння унійної доктрини значною мірою і стало передумовою краху її реалізації в тогочасних суспільно-історичних умовах Російської імперії

Навіть отримавши від Пія Х широкі повноваження на управління унійною справою на території Російської імперії у 1907 р., а наступного року – письмове підтвердження цих же повноважень, А. Шептицький, поза тим, не міг офіційно

скористатися ними, оскільки Папа акцентував увагу на цілковитій секретності цієї місії. Така двозначність становища католиків східного обряду в Росії, зумовлена невизначеністю канонічного підпорядкування їхніх громад, створювала передумови для виникнення різного роду непорозумінь та конфліктів. Особливо гострим було питання взаємовідносин з представниками латинської католицької ієрархії в Росії, оскільки формально греко-католицькі громади підлягали їхній юрисдикції. Всі ці чинники не сприяли налагодженню становища російських греко-католиків, котрі й надалі продовжували залишатись у невизначеному правовому статусі, позбавлені власного лідера й структурної організації, відсутність яких обтяжувалася фінансовими труднощами й адміністративними переслідуваннями царського уряду.

Доведено, що в цьому контексті необхідність збереження «чистоти» східного обряду залишалася першочерговим пріоритетом розбудови КЦ (сх. об) в Росії. Попри певну контроверсійність зазначеного питання, більшість представників громад російських греко-католиків були готовими до певної суверенізації конфесійної ідентичності, очищення її від елементів латинізації та інших нашарувань, зумовлених історичним розвитком унії як синтетичної моделі поєднання західної та східної християнських традицій.

Найбільш активним поборником обрядової «чистоти» на цьому етапі став Л. Федоров, котрий виступав з активною критикою надмірної конформності ГКЦ, її готовності піддаватися латинізаторським впливам католицизму. На погляд Л. Федорова, російська унійна Церква мала стати принципово новим взірцем синтетичного поєднання західної юрисдикції та східної обрядовості, очищеним від штучних новотворів та непритаманних східній обрядовості практик.

Визначено організаційні основи розбудови КЦ (сх. об.) в Росії, запропоновано авторську періодизацію формування та розвитку російської унійної Церкви, що відображає зміст, характер та особливості функціонування громад католиків східного обряду в Росії.

Перший етап – початковий (1901–1907 рр.). На цьому етапі розпочалися формування й структуризація перших громад католиків східного обряду, відбулося налагодження духовних і організаційних зв'язків А. Шептицького з симпатиками уніонізму, зокрема, з о. М. Толстим, котрий претендував на роль керівника унійного руху в Росії.

Другий етап тривав упродовж 1907–1909 рр. Для цього періоду характерним є юрисдикційно-правове врегулювання становища громад російських католиків східного обряду і початок організаційного впорядкування їхньої життєдіяльності. Чільне місце поміж російськими греко-католиками посів о. І. Дейбнер, котрий поступово перебрав на себе обов'язки своєрідного «секретаря» митрополита А. Шептицького у справах російської унійної Церкви. Важливі функції виконував також О. Зерчанінов – офіційний намісник Кам'янецької єпархії.

Третій етап (1909–1914 рр.) – період динамічного розвитку громад католиків східного обряду в Росії, суттєвого пожвавлення церковного життя, формування системи міжконфесійних зв'язків. Громади налагодили власний храмовий побут, розпочали публікацію газети «Слово істини». Суттєвий прогрес спостерігався у сфері легітимізації діяльності унійної Церкви. На цьому етапі католикам східного обряду вдалося де-факто інтегруватися в релігійний простір обох столиць Російської імперії і поширити свій вплив на території інших губерній. В цей період позицію лідера російських греко-католиків зайняв Л. Федоров.

Четвертий етап (1914–1917 рр.) характеризується загальною кризою розвитку громад російських греко-католиків, обумовленою перебігом Першої світової війни. В цей час католики східного обряду зазнали переслідувань з боку царського уряду і згорнули активну діяльність.

П'ятий етап охоплює березень-червень 1917 р. Цей період характеризується підготовкою та проведенням собору, на якому було проголошено утворення Екзархату КЦ (сх. об.) в Росії. Інституалізація Церкви

стала переломним моментом в історії російського католицизму східного обряду.

Виокремлено три основні джерела фінансування громад російських католиків східного обряду, співвідношення котрих у загальному наповненні «бюджету» унійних громад змінювалося на різних етапах інституційного оформлення: фінансова підтримка з боку митрополита А. Шептицького (превалювала впродовж 1901–1907 рр.); субсидії, що виділялися на розвиток унійного руху Святим Престолом (систематично надходили другому етапі інституційного розвитку); внутрішні матеріальні резерви громад, що склалися, переважно, з пожертв їх заможних членів (з'ясовано вагомий матеріальний внесок княгині Н. Ушакової, котра на всіх етапах залишалася однією із найактивніших та найбільш послідовних сподвижниць унійного руху в Росії).

Виявлено, що в контексті інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії відбувалось налагодження системи міжконфесійних та міжцерковних зв'язків. Зокрема, митрополит А. Шептицький багато уваги приділив налагодженню діалогу з представниками РПЦ. Зокрема, маємо у розпорядженні листування А. Шептицького з єпископом Житомирським і Волинським А. Храповицьким, котре підтверджує загальні тенденції розвитку православно-католицького діалогу. РПЦ не лише не була готовою до методологічного осмислення і прийняття унійного проекту А. Шептицького, але й чинила різнобічний опір поширенню унійних ідей та розвитку інституційних форм життєдіяльності КЦ (сх. об.) в Росії. Цей конфлікт парадигм та ідентичностей багато в чому повпливав на творення суспільно-духовного простору на російських теренах початку ХХ ст.

Зазначимо, що інтереси унійного руху на початку ХХ ст. в Російській імперії передбачали залучення до його розбудови якомога ширших верств російського суспільства. В першу чергу це стосувалося налагодження міжцерковного діалогу з основними спільнотами східного християнства в Росії – РПЦ та громадами старообрядців. В той час, коли православна ієрархія

виявилась не готовою до встановлення конфесійного спілкування, російські старообрядці були налаштовані в цьому напрямку значно лояльніше, попри притаманний їм світоглядний консерватизм.

Проаналізовано процес становлення взаємин між російськими греко-католиками та старообрядцями, що впродовж першого десятиліття XX ст. характеризувалися позитивною динамікою зростання та значними перспективами розширення. Інтерес до налагодження діалогу був двостороннім і носив як теоретичне, так і практичне забарвлення. Перешкодами на шляху налагодження ефективної співпраці поміж КЦ (сх. об.) в Росії та старообрядництвом в Росії стали насамперед не богословсько-догматичні розбіжності, подолання котрих виявилось цілком можливим в контексті позитивного досвіду Білоцерківської ієрархії, – а тенденції внутрішнього та зовнішнього політичного життя в країні, зокрема недовіра певної частини старообрядництва до змісту й методів місійної діяльності католицизму, дискримінаційний характер державної політики щодо релігійних громад іновірців, наростання соціально-політичної напруги напередодні Першої світової війни тощо. Суттєвими недоліками у процесі налагодження конструктивного діалогу стали його ситуативність, локальність, брак загальної стратегічної лінії розвитку співпраці з обох сторін, відсутність належної мотивації у середовищі вищої старообрядницької ієрархії та недостатньо активна місійна діяльність російських греко-католиків.

Питання взаємин російських греко-католиків з представниками польського католицького кліру залишається одним із найбільш контроверсійних в історії інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії. Пройшовши нелегкий шлях структуризації та офіційного визнання Апостольською столицею, російська унійна Церква досягла утворення власного екзархату під керівництвом Л. Федорова. Цей завершальний акт інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії відбувся у червні 1917 р., як наслідок зібрання першого Синоду, на якому були присутні й представники польського католицького духовенства.

Виявлено, що певна напруженість у взаєминах з польським католицьким кліром залишалася. Проте антипольські й ізоляціоністські настрої серед частини російських греко-католиків були викликані не особливою агресією щодо польського духовенства, а виключно міркуваннями самозбереження східної католицької церкви. Залишаючись на позиціях напівтеоретичного проекту Ватикану, КЦ (сх. об.) в Росії змушена була балансувати на стику стратегічних інтересів та підводних течій зовнішньополітичної обстановки, боротися за право на існування і водночас розвиватися, вибудовувати власну структуру, ієрархію, здобувати визнання на міжнародному рівні тощо. В цьому контексті варто відзначити позитивне значення, котре мала матеріальна й моральна підтримка латинян для католиків східного обряду в Росії, особливо на початковому етапі становлення їхніх громад.

Доведено, що польське католицьке духовенство не змогло поступитися міркуваннями вузьконаціонального характеру та власними місіонерськими амбіціями заради ідеї розбудови католицизму на території Російської імперії, в тому вигляді і на тих умовах, котрі оптимально відповідали потребам російського суспільства. Так само і російські греко-католики виявились не готовими до подолання стереотипів сприйняття, накопичених історичним досвідом. Компромісу не було досягнуто, а момент, придатний для розвитку унійної справи в Росії, було втрачено. Перша світова війна на довгий час перекреслила усі здобутки російського уніонізму. Після її завершення були спроби активізувати діяльність греко-католицької церкви, але нестабільна політична ситуація всередині російської держави не сприяла налагодженню нормальної життєдіяльності релігійних громад. Кризові обставини, в котрих опинилися католики як західного, так і східного обрядів Росії, після встановлення більшовицького режиму у 1917 р., продемонстрували можливість консолідації зусиль, проте на той час мова йшла вже не про розбудову католицизму, а про його виживання.

Розвиток унійного руху в Росії є яскравим прикладом пошуку моделі синтетичної взаємодії між східним та західним християнськими світами,

католицизмом і православ'ям, державою і церквою. Проте, незважаючи на весь позитивний досвід початкового етапу розбудови уніонізму, експеримент із впровадженням католицизму східного обряду в соціально-духовну структуру російського суспільства зазнав невдачі. Закономірно, що відбулося це під впливом низки чинників, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Історія становлення унійного руху в Російській імперії на початку ХХ ст. продемонструвала важливість подолання суспільних стереотипів, роль взаємного компромісу в налагодженні діалогу, уміння його учасників вчасно поступитися власними амбіціями і тактичними інтересами заради стратегічного результату, потребу повної акумуляції зусиль для досягнення спільної мети. Можна припустити, що динаміка становлення КЦ (сх. об.) в Росії була б набагато вищою, якби ресурси, що витрачалися на безрезультатне суперництво та внутрішню боротьбу, були спрямовані на зміцнення міжконфесійного діалогу та розбудову справи церковного єднання.

Список використаних джерел

1. Толстой Д. А. Римский католицизм в России. Историческое исследование. Т I. С.-Пб.: Издательство В.Ф. Демакова. 1876. 438 с.
2. Толстой Д. А. Римский католицизм в России. Историческое исследование. Т. II. Приложения. С.-Пб.: Издательство В.Ф. Демакова. 1876. 538 с.
3. Волконский П. М. Экзарх Леонид Федоров. (Некролог) // Экзарх Леонид Федоров. Глава русских католиков восточного обряда // Логос. № 48. 1993. Брюссель-Москва: «Жизнь с Богом». С. 10–44.
4. Диакон Василий ЧСВ. Леонид Федоров. Жизнь и деятельность. Научні і літературні публікації «Студіон» студитських монастирів. Ч. III–V. Рим. 1966. 833 с.
5. Соколов И. И. О соединении восточной и западной церквей. К современной характеристике униональной проблемы. С.-Пб.: Издательство В. М. Скворцова. 1911. 74 с.
6. Адамов Е. Дипломатия Ватикана в начальный этап империализма. М., 1931. 320 с.
7. Ковальський Я. В. Папы и папство. М.: Политиздат. 1991. 236 с.
8. Похилевич Д. Л. Современный католицизм. М.: Знания. 1960. 40 с.
9. Шейнман М. М. Ватикан и католицизм в конце XIX – нач. XX вв. М.: Издательство АН СССР. 1958. 468 с.
10. Шейнман М. М. Идеология и политика современного католицизма. Киев. 1960. 40 с.
11. Шейнман М. М. Католицизм в меняющемся мире. М.: Наука. 1975. 160 с.
12. Шейнман М. М. Краткие очерки истории папства. М.: Издательство АН СССР. 1952. 192 с.
13. Шестакова М. Церковники і сектантські ватажки на службі фашистських розвідок. Держполітвидав при РНК УРСР, 1938. 24 с.

14. Возняк С. Уніатство – зняряддя клерикального антикомунізму. К., 1987. 47 с.
15. Довгалюк П. М. Апостоли священної облуди (Нариси про католицьку клерикальну реакцію). Київ. 1963. 152 с.
16. Коровин Е. Католицька церква в капіталістичних країнах проти СРСР. Харків: Пролетар. 1932. 116 с.
17. Коровин Е.А. Католицизм как фактор современной мировой политики. М.: ОГИЗ. 1931. 214 с.
18. Григулевич Й. Р. Папство. Століття ХХ. К.: Політвидав. 1988. 544с.
19. Ковальський Я. В. Папы и папство. М.: Политиздату 1991. 336 с.
20. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944). Львів: Свічадо. 2015. 512 с.
21. Королевський К. Уніятизм. Львів: Свічадо. 2014. 144 с.
22. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії // Записки чина святого Василя Великого. Рим. 2006. 232 с.
23. Винтер Э. О папской политике объединения церквей: К Ватиканскому церковному собору 1952 г. М.: Издательство АН СССР. 1962. С. 18–28.
24. Винтер Э. Папство и царизм. М.: Прогресс. 1964. 533 с.
25. Винтер Э. Политика Ватикана в отношении СССР: 1917–1968 гг. Третья часть трилогии. М., Прогресс. 1977. Ч. 3. 252 с.
26. Канделоро Дж. Католическое движение в Италии. М: Политиздат. 1991. 287 с.
27. Маджистер С. Политика Ватикана и Италия. М.: Прогресс. 1982. 335 с.
28. Роод В. Рим и Москва: Отношения между Святым Престолом и Россией / Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г. Львів: Свічадо. 1995. 279 с.
29. Венгер А. Рим и Москва: 1900–1950. М.: Русский путь. 2000. 616 с.

30. Тамборра А. Католическая церковь и русское православие: два века противостояния и диалога. М.: Библейско-богословский институт имени св. апостола Андрея. 2007. 631 с.
31. Андриянова О. А. Дипломатические отношения России и Ватикана в конце XIX – начале XX вв // Россия в Глобальном мире. № 9. СПб. 2005. С 13–17.
32. Андриянова О. А. Конфессиональная политика военных властей в Восточной Галиции в 1914–1915 гг. // Проблема безопасности и военно-силовой политики в международных отношениях. СПб. 2007. С 203–233.
33. Андриянова О. А. Проблема восстановления дипломатических отношений между Россией и Ватиканом в конце XIX – начале XX вв. // Вестник СПбГУ. № 2. Ч I. СПб, 2007. С 234–239.
34. Васильева О. Ю. Русская православная церковь в политике Советского государства в 1943–1948 гг. М.: Институт российской истории РАН. 2001. 213 с.
35. Гайдук В. П. Диалог России в Ватиканом на рубеже XIX–XX вв. По новым архивным материалам) // Россия и Ватикан. Выпуск 2. М.: Наука. 2007. С. 95–114.
36. Доброер А. Православно-католический диалог после II Ватиканского собора // Православие и католичество: от конфронтации к диалогу: хрестоматия / сост. А. Юдин. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2005. 596 с.
37. Карлов Ю. Е. Миссия и Ватикан. М.: Международные отношения. 2004. 232 с.
38. Карлов Ю. Советская власть и Ватикан в 1917 – 1924 гг. // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века / под. ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. СПб, 2003. 321 с.
39. Токарева Е. Фашизм, церковь и католическое движение в Италии (1922–1943). М.: ИВИ РАН. 1999. 366 с.

40. Токарева Е. Отношения СССР и Ватикана: от переговоров к разрыву, 1922–1929 // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века / под. ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. СПб, 2003. 321 с.
41. Токарева Е. С. Проблемы статуса католической иерархии в переговорах СССР и Святого Престола в 20-е годы XX века // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века / под. ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. СПб, 2007. Вып. 2. 323 с.
42. Яхимович З.П. Россия и Ватикан: проблемы дипломатических взаимоотношений в конце XIX – начале XX вв. (по материалам АВПРИ) // Россия и Ватикан. Выпуск 2. М.: Наука. 2007 / Отв. ред. Е.С. Токарева, А. В. Юдин. С. 58–80.
43. Яхонтова Е.С. Православная Церковь как социальный институт в современном информационном пространстве. СПб.: ИВЭСЭП. 2008. 134 с.
44. Зонова Т. Дипломатия Ватикана в контексте эволюции европейской политической системы. М.: Московский государственный институт международных отношений. 2000. 197 с.
45. Зонова Т. Духовные основы и идеологические постулаты российской дипломатии // Религия и политика в XX веке. М.: Институт Всеобщей Истории РАН. 2005. 278 с.
46. Айрапетов О. Р. Внешняя политика Российской империи (1901–1914). М.: Европа. 2006. 668 с.
47. Игнатъев А. В. Внешняя политика России. 1907–1914: Тенденции. Люди. События. М.: Наука. 2000. 233 с.
48. Задворный В. История католической церкви в России. Краткий очерк. М.: Издание колледжа католической теологии имени св. Фомы Аквинского. 1995. 32 с.
49. Лиценбергер О. А. Римско-католическая Церковь в России: история и правовое положение. Саратов: Поволжская Академия государственной службы. 2001. 384 с.

50. Одинцов М. И. Государство и церковь: История взаимоотношений. 1917–1938 гг. М.: Знания. 1991. 64 с.
51. Одинцов М. И. Государство и церковь в России: XX век. М.: Луч. 1994. 171 с.
52. Одинцов М. И. Русская православная церковь в XX веке: история, взаимоотношения с государством и обществом. Центральный дом духовного наследия общества «Знание» России. М.: ЦИНО. 2002. 312 с.
53. Одинцов М. И. Католики и католическая церковь в России в 1914–1920-х годах // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX вв. Материалы коллоквиума, состоявшегося в Москве 23–24 июня / Под ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. С.-Пб.: Алетейя. 2003. С. 96–125.
54. Цимбаева Е. Русский католицизм. Забытое прошлое русского либерализма. М.: Эдиториал УРСС. 1999. 183 с.
55. Воронцова Л., Филатов С. Судьба католицизма в России. URL: <http://magazines.russ.ru/inostran/1998/11/filat.html> (дата звернения: 1.01.2019).
56. Воронцова Л., Филатов С. Католики и католицизм в России. URL: <https://www.keston.org.uk/enc/encyclo/15%20%20Catholics.html> (дата звернения: 1.01.2019).
57. Юдин А. Униональное движение в России и русской эмиграции в 1917 – 1924 гг. // Экзарх Леонид Федоров. Глава русских католиков восточного обряда. Брюссель-Москва: Жизнь с Богом. 1993. С. 103–152.
58. Юдин А. Леонид Федоров. М.: Христианская Россия. 2002. 304 с.
59. Палеолог М. Царская Россия накануне революции. М.: Международные отношения. 1991. 334 с.
60. Баринова Е. П. Российское дворянство в начале XX века: социокультурный портрет. Самара: Самарский университет. 2006. 379 с.
61. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. М.: Книга. 1991. 574 с.
62. Голованов С. Вселенский народ. Очерк истории католического апостолата. URL: <http://www.vselenskiy.narod.ru/Rusapos24.htm> (дата звернения: 18.01.2019)

63. Пагубное единомыслие Унии: история и современность. 2-е изд. С.-Пб, 1996. 136 с.
64. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники. 2009. 416 с.
65. Бистрицька Е. «Східна політика» Ватикану: методологічні і практичні особливості дослідження // Українське релігієзнавство. Київ, 2015. № 71–72. С. 132–142
66. Бистрицька Е. Активізація унійних питань у російсько-ватиканських відносинах 1917–1920 рр. // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2009. Вип. 2. С. 247–252.
67. Бистрицька Е. Берестейська модель в системі екуменічного діалогу // «Берестя – 1596» в історичній долі українства: матеріали Всеукр. наук. конф. (Тернопіль, 29–30 лист. 1996 р.). Київ–Тернопіль, 1996. С. 4–8.
68. Бистрицька Е. Берестейська унія як екуменічна модель // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 1997. Вип. 6(5). С. 324–328.
69. Бистрицька Е. Державницька позиція А. Шептицького напередодні і під час Першої світової війни // Державник, мислитель, богослов: матеріали Міжн. наук. конф. присв. 60-річчю від дня смерті митроп. А. Шептицького (Київ, 2 листопада 2004 р.). Київ: Українська Видавнича Спілка. 2005. С. 22–44.
70. Бистрицька Е. До питання екуменізму в теоретичній спадщині митрополита Андрея Шептицького // Ідея національної церкви в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 17–18 жовт. 1997 р.). Тернопіль, 1997. С. 184–191.
71. Бистрицька Е. До питання про екуменічну діяльність А. Шептицького в роки Другої світової війни // Розстріляна і відроджена церква: матеріали наук.-теорет. конф. до 55-ї річниці ліквідації УГКЦ радянським режимом. Івано-Франківськ: Місто-НВ. 2001. С. 106–111.

72. Бистрицька Е. Доктрина унионизма и тенденции ее видоизменения в конце XIX – начале XX вв. // Вопросы религии и релиоведения. Вып. VI: Антология отечественного религиоведения: Религиоведение Украины. Часть 2. Религиоведение Украины конца XX – начала XXI в. М.: ИД «МедиаПром». 2010. С. 233–242.
73. Бистрицька Е. Дослідження східної політики Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією і СРСР (1878–1964 рр.): історіографічний аспект // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль. 2010. Вип. 1. С. 213–222.
74. Бистрицька Е. Еволюція унійної моделі православно-католицького діалогу в контексті східної політики Святого Престолу і Другий Ватиканський собор// Українське релігієзнавство. К., 2013. № 66. С. 88–98.
75. Бистрицька Е. Зміцнення міжнародного авторитету Російської православної церкви у сталінському плані боротьби з Ватиканом (1943–1948 рр.) // Український історичний журнал. 2009. № 6. С. 152–170.
76. Бистрицька Е. Концепція «третього Риму» у політичній стратегії Російської імперії та СРСР ХХ-го століття: історичний аспект // Українське релігієзнавство. К., 2009. № 52. С. 117–125.
77. Бистрицька Е. Особливості переслідувань Католицької церкви радянською владою у 1917–1923 рр. у контексті міжнародних відносин // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2009. Вип. 3. С. 212–217.
78. Бистрицька Е. Особливості розвитку радянсько-ватиканських відносин у 1917–1921 рр. // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжн. відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2009. Вип. 3. С. 88–99.
79. Бистрицька Е. Питання єдності церков у російсько-ватиканських дипломатичних відносинах 1914–1917 рр. // Україна і Ватикан. Вип. 1: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних

проблем: зб. наук. праць / за ред. А. Колодного, О. Реєнта та ін. Івано-Франківськ–Київ, 2008. С. 453–460.

80. Бистрицька Е. Питання ліквідації Греко-католицької церкви у контексті радянсько-ватиканського протистояння // Мандрівець. 2009. № 4 (82). С. 26–30.

81. Бистрицька Е. Питання повоєнного облаштування світу у контексті російсько-ватиканських відносин 1914–1917 рр. // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2008. Вип. 3. С. 225–230.

82. Бистрицька Е. Православно-католицькі відносини в контексті релігійної ситуації України: проблема патріархату УГКЦ // Релігійна свобода. К., 2008. № 12. С. 102–104.

83. Бистрицька Е. Проблема співіснування християнських конфесій в теоретичній спадщині митрополита Андрея Шептицького // Тези другої звітної наукової конференції викладачів та студентів географічного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту за 1991 рік. Тернопіль, 1992. С. 118.

84. Бистрицька Е. Радянсько-ватиканське протистояння: конфлікт парадигми цінностей / Елла Бистрицька // Українське релігієзнавство (Україна – Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманіття сфер суспільного буття. До 150-ліття Андрея Шептицького. Науковий збірник за ред. Л. Филипович, П. Яроцького. К.:УАР. 2015). К., 2015. № 73. С. 136–142.

85. Бистрицька Е. Реалізація ідей церковної єдності у діяльності Російської католицької церкви східного обряду (1917–1923 рр.) // Питання історії України: зб. наук. праць. Чернівці: Технодрук. 2009. Т. 12. С. 48

86. Бистрицька Е. Російсько-ватиканські відносини в контексті міжнародної політики початку ХХ ст.: понтифікат Пія Х // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2007. Вип. 2. С. 121–128.

87. Бистрицька Е. Східна традиція як чинник ідентифікації Греко-католицької церкви у реформаторській діяльності митрополита А. Шептицького // Київська традиція і східний обряд в українському

християнстві: наук. зб. Міжн. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 5 черв. 2004 р.). Київ–Тернопіль: Рада. 2004. С. 199–205.

88. Бистрицька Е. Українське православ'я та екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в роки Другої світової війни // Українське релігієзнавство. К., 2002. № 23. С. 45–56.

89. Бистрицька Е. Український аспект у російсько-ватиканських відносинах під час Першої світової війни // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2009. Вип. 1. С. 136–141.

90. Бистрицька Е. Унійні прагнення Ватикану кінця ХІХ – початку ХХ ст. і реформування Чину святого Василя Великого // Бучацький монастир отців Василіян. Науковий збірник / За ред. проф. Я. В. Стоцького. Жовква: Місіонер. 2012. 224 с.

91. Бистрицька Е. Уніоністичні проекти Ватикану першої чверті ХХ ст. та їх сприйняття урядовими колами в Росії // Україна – Європа – Світ: міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжн. відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2011. Вип. 5. У 2 ч.: Україна–Європа–Світ: Історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку. С. 282–289.

92. Бистрицька Е. Участь Греко-католицької церкви в унійних проектах Ватикану першої третини ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. – К.: ВІР УАН. 2011. Випуск 47(5). С. 105–112.

93. Бистрицька Е. Участь митрополита А. Шептицького у суспільно-політичному житті Галичини початку ХХ ст. // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2005. Вип. 4. С. 69–74.

94. Бистрицька Е. Формування доктрини уніонізму в період понтифікату Лева ХІІІ (1878–1903 рр.): тенденції її відображення в Росії та вплив на становище Греко-католицької церкви Галичини // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2011. Вип. 1. С. 213–218.

95. Бистрицька Е. Юрисдикційні повноваження митрополита А. Шептицького в контексті уніоністичних проектів та російсько-ватиканських відносин поч. ХХ ст. // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 218–223.
96. Бистрицька Е. Юрисдикційні повноваження митрополита А. Шептицького на території Російської імперії в контексті уніоністичних проектів та російсько-ватиканських відносин початку ХХ ст. // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту Українознавства. К., 2009. Т. XXIV. С. 410–416.
97. Бистрицька Е.В. Встановлення дипломатичних відносин між Росією і Святим Престолом за понтифікату Лева XIII (1878–1903): від конфронтації до діалогу // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Вип. 9. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2012. 372 с.
98. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та україно-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів: ВНТЛ-Класика. 2006. 456 с.
99. Гентош Л. Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольською Столицею в 1919–1921 роках. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Hentosh_Liliana/Dyplomatychni_kontakty_Ukrainskoi_Narodnoi_Respubliky_z_Apostolskoiu_stolytseiu/ (дата звернення: 1.01.2019).
100. Бабій М. Ю. Міжконфесійний діалог: українсько-ватиканський вимір // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 327–333.
101. Вергелес К. М. Російська Православна Церква та її роль в міжконфесійному діалозі // Україна і Ватикан в контексті культурно-

- цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 372–375.
102. Колодний А. Другий Ватиканський Собор – митрополит Йосиф Сліпий – Український патріархат // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 239–262.
103. Колодний А. Християнство в його виявах і сьогочасних проблемах (за Іваном Оратинським) // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 62–71.
104. Филипович Л. О. Майбутнє міжконфесійного діалогу: подолання православних і католицьких стереотипів // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 319–327.
105. Хоружий Г. Ватикан: історія і сучасність. Львів: Місіонер, 2007. 280 с.
106. Хоружий Г. Ф. Східна політика Ватикану та її цивілізаційно-культурні вектори // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 38–44.
107. Яроцький П. Л. Культурно-цивілізаційні аспекти міжрелігійного діалогу // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 232–245.
108. Яроцький П. Проблеми Церкви й світу в рефлексіях папи Франциска // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 28–36.
109. Яроцький П. Церква і світ після Другого Ватиканського собору // Україна і світ після Другого Ватиканського собору. К.: УАР. 2013. С. 28–43.
110. Паславський І. Між Сходом та Заходом: Нариси з культурно-політичної історії української церкви. Львів, 1997. 143 с.

111. Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріарх і генеза Берестейської унії. Л.: Місіонер. 2000. 426 с.
112. Гузар Л. У пошуках гармонії. Львів: Інститут історії Церкви Львівської Богословської Академії. 48 с.
113. Недавня О. Особливості сучасного перебігу інституалізаційних процесів у спільнотах богопосвяченого життя Української греко-католицької церкви // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 350–357.
114. Недавня О. Особливість інституалізаційних процесів в українському греко-католицизмі в сучасних умовах // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 301–308.
115. Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30-х рр. ХХ ст. / НАНУ Інститут політичних і етносоціальних досліджень. К., 1998. 48 с.
116. Перевезій В. О. Служіння Богу і народу: УГКЦ між двома світовими війнами. К.: Світогляд. 2004. 204 с.
117. Стоколос Н. Російсько-православне «очищення обрядів» Греко-уніатської церкви та його трагічні наслідки для русинів-українців Холмщини і Південного Підляшся // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 122–128.
118. Турій О. Греко-католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2003. С. 67–85.
119. Шеретюк Р. Трансформація культової практики Греко-уніатської церкви на теренах Правобережної України напередодні її інкорпорації до складу

- російського православ'я // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 115–221.
120. Шеретюк Р. Інституалізаційні трансформації Греко-Уніатської Церкви в контексті етноконфесійної політики російського самодержавства (1772–1795 рр.) // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 171–181.
121. Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. Івано-Франківськ: Нова Зоря. 2006. 632 с.
122. Кияк С. Проблеми державно-конфесійних відносин, релігійної свободи та гідності людини в контексті Другого Ватиканського собору // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР. 2015. С. 46–56.
123. Кияк С. Український католицизм: історичний досвід європейської еклезіологічної інтеграції // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників. Зб. № 3. За заг. ред. П. Яроцького, Л. Филипович, С. Кияка. К., 2009. С. 45–55.
124. Добош О. (Протоієрей). Діяльність митрополита Андрія Шептицького у 1901–1921 рр. // Труды Київської Духовної Академії. 2011. № 13. С. 245–270.
125. Добош О. (Протоієрей). Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1921–1939 рр. // Труды Київської Духовної Академії. 2011. № 14. С. 239–257.
126. Добош О. (Протоієрей). Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1939–1944 рр. // Труды Київської Духовної Академії. 2011. № 15. С. 285–316.
127. Добош О. (Протоієрей). Митрополит Андрій Шептицький: Період становлення і сходження на митрополичий престол (1865–1900 рр.) // Труды Київської Духовної Академії. 2010. № 14. С. 154–161.
128. Яблуновский С. (Протоієрей). О развитии первенства римского патриарха // Труды Київської Духовної Академії. 2016. № 24. С. 273–283.

129. Дацюк О. (Протоієрей). Чин святого Василя Великого Української Греко-Католицької Церкви у ХІХ ст. // Труди Київської Духовної Академії. 2012. № 16. С. 303–322.
130. Дорошенко В. Митрополит А.Шептицький і об'єднання Церков. Логос VI: 2 (1955). С. 137–143.
131. Дорошенко В. Відношення Митрополита Андрея до Православ'я і Православних. Логос VI: 4. 1955. С. 284–291; VII: 1. 1956. С. 13–17.
132. Казимира Б. Митрополит Андрій і питання християнської єдності. Логос XI: 4. Жовтень-грудень, 1960. С. 292–300.
133. Музичка І. Екуменічна діяльність Митрополита Андрея Шептицького в Росії в 1914–1917 роках. Богословія XLVII. Рим, 1983. С. 3–39.
134. Тереля Й. Нарис історії російського католицизму та обряду. Торонто; Пряшів. 2001. 77 с.
135. Чубатий М. Митрополит Андрей та його ідея Католицької України. Філядельфія, «Обнова», 1953.
136. Чубатий М. Митрополит Андрей та Православний світ. Логос VI: 2 (Йорктон, Саск., 1955). С. 123–136.
137. Шевців І. Митрополит Андрей Шептицький – Атлант З'єдинення Церков. Наша Церква. IV: 7. Лондон, листопад, 1954. С. 5–12.
138. Базилевич А. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького. Львів. 1993. 237 с.
139. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Літопис Голготи України. Дрогобич: Відродження. Т. 2. Репресована церква. 1994. 528 с.
140. Аввакумов Ю. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблеми церковної єдності в Росії // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2003. С. 101–114.

141. Аввакумов Ю. Тема Росії в діяльності та богословській думці «Святоюрського велетня» // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. 924 с.
142. Москалик Я. Концепція церкви митрополита Андрея Шептицького: органічна пневматологічна суть церкви. Львів: Свічадо. 1997. 127 с.
143. Заборовський Я. Андрей Шептицький і екуменічний рух // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. Івано-Франківськ: Плай. 2000. С.31–41.
144. Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький: Нарис про життя, служіння церкві та народові (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ. 1995. 64 с.
145. Кошетар У. П. Суспільно-політичні та християнські виміри галицького консерватизму (1899–1939 рр.). К.: ДА ККК і М. 2007. 215 с.
146. Кошетар У. П. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939 рр.). К.: МАУП. 2005. 128 с.
147. Безпалько У. Внесок отця Лазаря Березовського у розбудову Чину Святого Василія Великого на початку ХХ ст. // Чин Святого Василія Великого у контексті історико-релігійних процесів в Україні: до 300-ліття заснування Бучацького василіянського монастиря: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 8–9 грудня 2012. Бучач, Україна/ Жовква: Місіонер, 2012. С. 140–146.
148. Безпалько У. Греко-католицька Церква в Східній Галичині на поч. ХХ ст.: особливості духовно-культурної ідентичності крізь призму унійної діяльності Л. Федорова // Українське релігієзнавство. № 73. Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. Науковий збірник. За ред. Л. Филипович і П. Яроцького. Київ. Українська асоціація релігієзнавців. 2015. С. 129–136.
149. Безпалько У. Деякі аспекти унійної діяльності митрополита Андрея Шептицького на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2013. Випуск 1. Частина 1. С. 104–109.

150. Безпалько У. Етно-конфесійні аспекти розвитку уніонізму в Російській імперії на початку ХХ ст. // Україна-Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи: Матеріали V Міжнародної наукової конференції. 26–28 травня 2011. Галич, Україна / за загальною редакцією О. Береговського (гол. ред.), С. Побуцького, С. Кияка, В. Дідуха та ін. Галич, Івано-Франківськ, Київ, 2011. С. 185–192.

151. Безпалько У. Митрополит Андрей Шептицький та російські греко-католики: тенденції і особливості взаємин на прикладі співпраці з Іваном Дейбнером (1902–1907 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2011. Випуск 2. С. 137–142.

152. Безпалько У. Науково-богословська спадщина Володимира Соловйова в контексті формування концептуальних основ унійного руху // *Rozwój nauk humanistycznych: Materiały Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji*. 27–29 lutego 2012. Poznań, Polska / Diamond trading tour. Poznań, 2012. S. 96–98.

153. Безпалько У. Окремі аспекти теорії і практики взаємодії православ'я та унійного руху в Російській імперії на початку ХХ ст. // Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука)): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 27–28 листопада 2014. Тернопіль, Україна / За заг. ред. Е. Бистрицької, І. Зуляка, О. Сагана, Л. Филипович. Тернопіль-Київ, 2014. С. 143–152.

154. Безпалько У. Особливості співпраці А. Шептицького та Л. Федорова у поширенні католицизму східного обрядів Росії початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Випуск 1. С. 173–181.

155. Безпалько У. Початковий етап структуризації громад католиків східного обряду в Російській імперії 1907–1909 рр. // Наукові записки Тернопільського

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Випуск 2. С. 227–236.

156. Безпалько У. Проблема збереження православної обрядової практики як пріоритетна складова становлення Унійної Церкви в Російській імперії на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2014. Випуск 1. Частина 1. С. 146–150.

157. Безпалько У. Роль митрополита Костянтина Богачевського у розбудові Української Католицької Церкви у США // Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення): Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 20–21 квітня 2012. Тернопіль, Україна / за заг. ред. І. С. Зуляка. У двох частинах. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Частина I. С. 125–129.

158. Безпалько У. Східні церкви у богословській спадщині Лева XIII // Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 21–22 квітня 2016. Тернопіль, Україна/ За заг. ред. Е. Бистрицької, А. Колодного, П. Яроцького. Тернопіль-Київ, 2016. С. 195–200.

159. Безпалько У. Унійна діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті Східної політики Ватикану (1901–1917 рр.) // Українське релігієзнавство. № 66. Україна і Ватикан: до і після Другого Ватиканського собору. Київ. Українська асоціація релігієзнавців. 2013. С. 228–238.

160. Безпалько У. Унійна діяльність митрополита Андрея Шептицького: теоретико-методологічні аспекти// Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної

конференції. 24–25 квітня 2015. Тернопіль, Україна / За заг. ред. Е. Бистрицької, І. Зуляка, А. Колодного, П. Яроцького. Тернопіль-Київ, 2015. С. 24–28.

161. Безпалько У. Унійний рух в Російській імперії на початку ХХ ст. та вплив на його розвиток польського католицького кліру // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Випуск 4. С. 20–31.

162. Безпалько У. Унійний рух в Російській імперії на початку ХХ ст. як чинник подолання стереотипних підходів до міжконфесійного діалогу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2018. Випуск 1. С. 72–77.

163. Грамоти про призначення на єпископський престіл, дипломи про здобуття вчених ступенів, посвідчення та ін. особисті документи Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 3. 81 арк.

164. Повідомлення Київського губернського жандармського управління в Бердичівську повітову канцелярію про нелегальний приїзд Шептицького А. до Росії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 4. 1 арк.

165. Пастирські послання, проповіді Шептицького А. до духовенства // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 9. 147 арк.

166. Пастирське послання Шептицького А. до духовенства і народу «Про обрядові справи» та статті «З філософії культури», «Астральний метер» і ін. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф,

митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 18. 86 арк.

167. Записні книжки, щоденник Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 28. 270 арк.

168. Нотатки та чорнові записи Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 30. 278 арк.

169. Нотатки Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 31. 311 арк.

170. Вирізки з газет: «Діло», «Українське Слово», «Канадійський Українець», та ін. із статтями про Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 32. 176 арк.

171. Вирізки з газет: «Буковина», «Gazeta poranna», «Новий час», та ін. із статтями про Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 33. 91 арк.

172. Стаття члена державної ради графа Велепольського С. І. про тогочасне становище римо-католицької Церкви в губерніях Королівства Польського // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 41. 90 арк.

173. Директиви папи Льва XIII, меморіал митрополита Могилевського Шембека Ю. Копії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 51. 101 арк.

174. Бюлетні, обіжники, протоколи та ін. інформаційні документи релігійних організацій і комітетів у Львові, Римі, Празі та ін. про суспільно-політичні та релігійні питання // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 56. 435 арк.

175. Вирізки з газет "Kurjer codzienny", "Narodni polityka", "Нива", "Słowo Polskie" про суспільно-політичні і релігійні питання в Галичині, Польщі і ін. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 68а. 301 арк.

176. Вирізки за газет «Kurjer Lwowski», «Америка», «Січ» та ін. про суспільно-політичні і релігійні питання в Галичині, США // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 69. 166 арк.

177. Повідомлення президії Галицького намісництва про призначення Шептицького А. єпископом Станіславівським, архієпископом Львівським та нагородження його орденами // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 70. 23 арк.

178. Звернення Шептицького А. до папи Пія X про душпастирську працю на території Росії та Америки // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 73. 10 арк.

179. Пастирський лист єпископів трьох обрядів в справі взаємовідносин обрядів // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 165. 50 арк.

180. Булли папи Лева XIII Шептицькому А. з номінацією на єпископський престіл в Станіславові // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 1. 5 арк.

181. Булли папи Лева XIII Шептицькому А. з номінацією на митрополичий престіл у Львові // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 2. 2 арк.

182. Статті Шептицького А. на церковно-релігійну тематику // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський,

єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 23. 140 арк.

183. Статті Шептицького А. на церковно-релігійну тематику. Том I // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 26. 63 арк.

184. Статті Шептицького А. на церковно-релігійну тематику. Том II і ост. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 27. 59 арк.

185. Доповідь Шептицького А. на I-му Велеградському Конгресі та лист до цісаря Франца Йосифа I. Чернетки // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 32. 4 арк.

186. Листи Шептицького А. до Конгрегації у справах Віри, римо-католицького єпископату у Львові та ін. Чернетки // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 34. 35 арк.

187. Листи Шептицького А. до генерального прокуратора ЧСВВ у Римі о. Давида А., Шембек С. та ін. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 35. 46 арк.

188. Колективний лист священників товариства св. Іоана Златоуста у Львові до Шептицького А. з приводу вживання старослов'янської мови на богослужіннях // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 38. 15 арк.
189. Листи Апостольського нунція у Варшаві кард. Сапінеллі Р., кардиналів Св. Конгрегації у справах Віри у Римі та ін. до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 52. 61 арк.
190. Колективні листи студентів духовних семінарій у Відні та м. Інсбруку до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 53. 51 арк.
191. Листи студентів духовних семінарій у Відні та м. Інсбруку до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 54. 79 арк.
192. Листи Єрусалимського патріарха Кирила VIII до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 62. 19 арк.
193. Листи ректорів українських колегій в Римі Березовського П., Віталетті Г., Гайсера А., Полідори Є., Розатті А. до Шептицького А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит

Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 63. 45 арк.

194. Листи ректора Української Колегії св. Йосафата в Римі о. Давида А. до Шептицького А. // ЦДАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 64. 56 арк.

195. Листи пап Пія X, Лева XIII, кардиналів, архієпископів, єпископів та релігійних установ з Італії до Шептицького А. // ЦДАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 65. 40 арк.

196. Листи Шептицького А. до папи Пія X, архієпископів, єпископів та ін. Копії // ЦДАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 66. 69 арк.

197. Грамоти, надані імператором Австро-Угорщини і вищими духовними особами на підтвердження повноважень Шептицького А. // ЦДАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 448. 7 арк.

198. Декрет Св. Конгрегації Пропаганди Віри у Римі про надання дозволу приступати до причастя у церкві іншого обряду // ЦДАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-

Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 449. 6 арк.

199. Лист державного секретаріату Апостольського Престолу до Шептицького А. з приводу діяльності російських греко-католиків // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 457. 3 арк.

200. Промова Шептицького А., виголошена на унійній конференції єпископів в Аргентині. Фрагмент // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 460. 1 арк.

201. Звіт Шептицького А. для Східної Конгрегації в Римі про діяльність Церкви у Львівській архієпархії за 1914 р. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 2. Спр. 462. 31 арк.

202. Лист кардинала Св. Конгрегації для Східної Церкви у Римі Тіссерана Є. до Шептицького А. про підтвердження папою Пієм XII вживати титул «єпископ Кам'янець-Подільський» // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 8. 1 арк.

203. Лист Шептицького А. до папи Бенедикта XV про місійну працю на території Російської імперії згідно отриманого права у 1908 р. від Апостольської Столиці // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької

Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 9. 13 арк.

204. Листування Чарнецького Н. і Шептицького А. з Св. Конгрегацією для Східної Церкви у Римі про місійну працю на Волині, Підляшші, Поліссі і Холмщині // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 10. 29 арк.

205. Листування Шептицького А. з кардиналом Сінчерро А. у Римі та Апостольським нунцієм Мармаджі Ф. у Варшаві про місійну діяльність // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 19. 16 арк.

206. Фрагмент промови Шептицького А. на IV Велеградському конгресі та протокол засідань // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 24. 6 арк.

207. Лист Шептицького А. до папи Пія XI про права і статус католицької Церкви східного обряду // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 27. 5 арк.

208. Лист Апостольського Нунція у Відні до Шептицького А. про поширення юрисдикції греко-католицької Церкви на територію Російської імперії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 47. 2 арк.

209. Листування Апостольської Нунціатури у Варшаві з Шептицьким А. про врегулювання відносин між римо- і греко-католицькими Церквами на території Польщі // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 48. 19 арк.
210. Листування Шептицького А. з Святою Конгрегацією для Східної Церкви і Пропаганди Віри у Римі про святкування 300-літнього ювілею священомученика Кунцевича Й., ув'язнення Л. Фьодорова та ін. (1920–1942) // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 53. 47 арк.
211. Листування Святої Конгрегації для Східних Церков у Римі з Шептицьким А. з приводу кодексу законів Східних Церков (1927–1933) // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 60. 27 арк.
212. Лист Шептицького А. у Комісію у справах Росії у Римі про призначення священника Свідерського І. адміністратором Кам'янецької єпархії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 68. 3 арк.
213. Лист секретаря Св. Конгрегації для Східної Церкви у Римі кардинала Пападопулюса І. до Шептицького А. про підтвердження його повноважень на територію Росії, надані папою Пієм Х // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський,

культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 104. 4 арк.

214. Лист [Шептицького А.] до секретаря Св. Конгрегації для Східної Церкви кардинала Пападопулюса І. про ситуацію греко-католиків у Росії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 105. 7 арк.

215. Лист сенатора Арбузова А. і міністра внутрішніх справ Росії Урусова С. до папи Пія ХІ про діяльність екзарха Російської греко-католицької Церкви (РГКЦ) о. Фьодорова Л. і о. Абрикосова В. в РРСФР // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 106. 2 арк.

216. Звіт і лист екзарха Фьодорова Л. до папи Пія ХІ про діяльність РГКЦ // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 107. 50 арк.

217. Листи Шептицького А. до Голови Комісії у справах Росії в Римі про діяльність РГКЦ // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 108. 20 арк.

218. Звіт і лист о. Верховського Г. до папи Пія ХІ про діяльність РГКЦ // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 109. 41 арк.

219. Звіт о. Абрикосова В. для [Комісії у справах Росії в Римі] про ситуацію російських емігрантів греко-католиків у Західній Європі // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 111. 12 арк.
220. Лист о. Абрикосова В. до папи Пія XI про діяльність РГКЦ в РРФСР // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 112. 5 арк.
221. Звіти, листи та ін. документи до історії РГКЦ (1907–1914), підготовлені князем Волконським П. для Шептицького А. Том I // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 113. 52 арк.
222. Звіти, листи та ін. документи до історії РГКЦ (1907–1914), підготовлені князем Волконським П. для Шептицького А. Том II // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 114. 58 арк.
223. Звіти, листи та ін. документи до історії РГКЦ (1907–1914), підготовлені князем Волконським П. для Шептицького А. Том III і ост. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 115. 196 арк.

224. Лист секретаря Східної Конгрегації в Римі кардинала Чезаріні Й. до Шептицького А. з приводу смерті Фьодорова Л. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 116. 2 арк.
225. Лист секретаря Східної Конгрегації в Римі кардинала Мармаджі Ф. до Шептицького А. про стан РГКЦ в СРСР // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 117. 1 арк.
226. Листування князя Волконського П. з Шептицьким А. // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 167. 8 арк.
227. Листування Св. Конгрегації для Східної Церкви у Римі з Шептицьким А. про дотримання УГКЦ Кодексу Законів для Східної Церкви // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 186. 6 арк.
228. Листи секретаря Комісії у справах Росії у Римі кард. Д'Ербіньї М. до Шептицького А. у справі прийняття celibату російськими греко-католицькими священиками // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 194. 7 арк.

229. Листування Шептицького А. з Св. Конгрегацією для Східної Церкви та Східною Конгрегацією в Римі про літургійні та обрядові питання УГКЦ // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 195. 8 арк.
230. Листи Св. Конгрегації для Східної Церкви, Комісії для справ Росії у Римі до Шептицького А. з приводу інформування про місійну працю на території Росії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 277. 7 арк.
231. Лист папи Бенедикта XV до Шептицького А. з благословенням на місійну працю на території Росії // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 291. 3 арк.
232. Донесення невстановленого автора [Шептицькому А.] про діяльність російських греко-католиків в Німеччині // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 292. 2 арк.
233. Бібліографічні виписки о. Дейбнера О. до історії РГКЦ // ЦДІАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 3. Спр. 310. 21 арк.

234. Частная переписка митрополита Шептицкого с Римом // Центральный государственный исторический архив в Ленинграде. Ф. 821 («Департамент духовных дел иностранных вероисповеданий»). Оп. 150. Д. 14. 190 листов.
235. Митрополит Андрей Шептицкий і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. 924 с.
236. Митрополит Андрей Шептицкий: Документи і матеріали 1899–1944. Т. I: Церква і церковна єдність. Львів: Місіонер. 1995. 523 с.
237. Митрополит Андрей Шептицкий: Документи і матеріали 1899–1944. Т. II, кн. 1: Церква і суспільне питання. Пастирське вчення та діяльність. Львів: Місіонер. 1998. 572 с.
238. Митрополит Андрей Шептицкий: Документи і матеріали 1899–1944. Т. II, кн. 2: Церква і суспільне питання. Листування. Львів: Місіонер. 1999. 671 с.
239. Митрополит Андрей Шептицкий: Матеріали та документи (1865–1944 рр.)/ Я.Ю. Заборовський. Львів: Опір. 1995. 176 с.
240. Митрополит Андрей Шептицкий у документах радянських органів державної безпеки/ С. Кокін, В. Сергійчук. К.: Українська Видавнича Спілка. 2005. 480 с.
241. Православие и католичество: от конфронтации к диалогу. Хрестоматия/ Сост. Алексей Юдин. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2005. 596 с.
242. С терпением мы должны нести крест свой... Документы и материалы о жизни и деятельности блаженного священномученика Экзарха Леонида (Федорова). С.-Пб.: Керигма. 2004. 505 с.
243. Боцян О. Сьв. Йоан Золотоустий, а наші часи // Нива. Т. V-й. 1908. Січень. Частина I. С.4–7.
244. Вісти з американської Руси // Нива. Т. V-й. 1908. Січень. Частина 1. С. 60–63.
245. Де сидить схима? // Нива. Т. V-й. 1908. Лютий. Частина 4. С. 103–106.

246. Волянський О. Торжество в честь св. Йоана Золотоустого в Римі // Нива. Т. V-й. 1908. Март. Частина 5. С. 129–160.
247. Про єресь модернізму // Нива. Т. V-й. 1908. Март. Частина 5. С. 161–171.
248. Де корінь лиха? Нива. Т. V-й. 1908. Червень. Частина 11. С. 321–329.
249. Енцикліка Пія X проти модернізму а професор Ергард // Нива. Т. V-й. 1908. Вересень. Частина 16 і 17. С. 514–522.
250. В справі напасти «Діла» на митрополита // Нива. Т. V-й. 1908. Вересень. Частина 16 і 17. С. 531–537.
251. Голос чужинця про наші церковні відносини // Нива. Т. V-й. 1908. Жовтень. Частина 18 і 19. С. 569–573.
252. Урбан I. Що католицькі богослови могли б і повинні зробити зглядом Католицької церкви. Доповідь на Велеградському конгресі 1907 // Нива. Т. V-й. 1908. Жовтень. Частина 18 і 19. С. 574–592.
253. Реформи в найвищій церковній управі // Нива. Т. V-й. 1908. Жовтень. Частина 18 і 19. С. 593–595.
254. Задворняк П. Руска колегія в Римі (З нагоди уступлення Впр. о. Адріяна Давиди) // Нива. Т. V-й. 1908. Падолист. Частина 20 і 21. С. 531–537.
255. Ювілейні торжества в Інсбруці // Нива. Т. V-й. 1908. Падолист. Частина 20 і 21. С. 643–644.
256. Руске духовенство а ювілей Св. Отця Пія X // Нива. Т. V-й. 1908. Грудень. Частина 22 і 23. С. 682–687.
257. Нива. Часопись, посвячена справам суспільним і церковним. Т. VI-й. Львів: Редакція «Нива». 1909. 856 с. Рік VI. Ч. 1. 1–46 с.
258. Штокалко П. Огляд церковного і суспільного життя. Зі Сходу // Нива. 1909. Січень. Ч. 1. С. 15–17.
259. Сьв. Отець Пій X про східний обряд // Нива. 1909. Ч. 1. С. 40–41.
260. Волянський О. До русько-польського проблему // Нива. 1909. Ч. 2. С. 49–54.
261. Лист Св. Отця Пія X про Велеградський конгрес // Нива. 1909. Ч. 2. С. 69–78.

262. Волянський О. Поляки проти унії і конкордії // Нива. 1909. Ч. 4. 15 лютого. С. 121–160.
263. Волянський О. Змаганя до злуки Церков: Рускі студити // Нива. 1909. Ч. 6. С. 193–196.
264. Про визнання Папою старообрядських свячень (Білокриницька ієрархія) // Нива. 1909. Ч. 18–19. 15 липня. С. 616.
265. Другий Велеградський з'їзд // Нива. 1909. Жовтень. Ч. 20. С. 689–694.
266. Волянський О. Православний Схід в 1908 році // Нива. 1909. Жовтень. Ч. 20. С. 699–703.
267. Долинський А. О причинах грецької схизми і о догматичних різницях між Церквою східною і західною // Нива. 1909. Жовтень. Ч. 20. С. 705–708.
268. Іщак А. Дехто з польських славянофілів проти велеградського з'їзду // Нива. 1909. 15 грудня. Ч. 24. С. 843–849.
269. Єще в справі переходів з обряду руського на латинський // Нива. 1910. Том VII. Лютий. Ч. 3. С. 65–72.
270. Експансивна робота польського католицького кліру // Нива. Том VII. 1910. Лютий. Ч. 3. С. 70–72.
271. Боцян О. Літургійні публікації Є. К.В. Принца Максиміліяна Сакського // Нива. 1910. Том VII. Ч. 5. 1 марця. С. 129–160.
272. Пастирське посланє нашого Всепреосв. Єпископату до Всч. Духовенства в справі схизматицької агітації // Нива. 1910. Том VII. Ч. 10. 15 мая. С. 289–294.
273. Зарядження наших Всепреосв. Єпископів для усунення схизматицької небезпеки і скріплення Унії // Нива. 1910. Том VII. Ч. 10. 15 мая. С. 318–320.
274. Савчин О. Голоси православних східних Церков о Церковній унії // Нива. – 1910. Липень. Ч. 13 і 14. С. 422–429.
275. Дзерович Ю. Борба з католицизмом в Росії // Нива. 1910. Липень. Ч. 13 і 14. С. 438–439.
276. Савчин О. Голоси православних східних Церков о Церковній унії/ Омелян Савчин // Нива. 1910. Серпень. Ч. 15 і 16. С. 491–493.

277. Геккен О. Можливість з'єдинення Східної церкви з Західною // Нива. 1910. Серпень. Ч. 15 і 16. С. 494–497.
278. Нива. Том VIII-й. 1911. 736 с.
279. Боцян О. Десять літ апостольства // Нива. Ч. 1. 1 січня 1911. С. 3–9.
280. «Церковний Вѣстникъ» про князя о. Макса // Нива. 1911. Ч. 2. 15 січня. С. 61.
281. Галущинський М. Непорочне Зачатє Матери Божої по науці православних Русинів на Україні, Старообрядовців і Великоросів // Нива. 1911. Ч. 7. Квітень. С. 195–201.
282. Третій інтернаціональний конгрес уніоністів в Велеграді – відбудеться 26-29 липня – заклик до духовенства брати активну участь // Нива. 1911. Квітень. Ч. 7. С. 255.
283. Російські старообрядовці // Нива. 1911. Ч. 9. 1 травня. С. 257–288.
284. Унія – Велеград // Нива. 1911. Ч. 22. 15 падолиста. С. 700–703.
285. Греко-Католицька Церков в Боснії // Нива. 1912. Ч. 4. 15 лютого. С. 125–128.
286. Православ'є а католицизм // Нива. 1912. 15 марця. С. 185–216.
287. Іщак А. Православний чи правовірний // Нива. 1914. Ч. 1–3. С. 1–7.
288. Сендецький І. Вся нам любовию да бивають // Нива. 1914. 1 квітня. Ч. 7. С. 161–169.
289. Філяс П. На тему: православний чи правовірний // Нива. 1914. Ч. 10. С. 257–288.
290. Галущинський М. Організм нашого обряду // Нива. 1914. Ч. 12. 15 червня. С. 329–334.
291. Дзерович Ю. Війна а наша Церков // Нива. 1916. Ч. 1. 1 січня. С. 3–16.
292. Спогади о. Миколая Толстого // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 765–825.

293. Спогади Миколая Траге про його перебування в Галичині у 1908–1913 рр. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 833–857.
294. Евлогий (Митрополит). Путь моей жизни: воспоминания митрополита Евлогия, изложенные по его рассказам Т. Манухиной. Париж: YMCA-PRESS. 1947. 678 с.
295. *Catholicae Ecclesiae*. Encyclical of Pope Leo XIII. On slavery in the missions. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_20111890_catholicae-ecclesiae.html (дата звернення: 1.01.2019).
296. *Christi Nomen*. Lettera Enciclica Di Sua Santità Leone PP. XIII. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_24121894_christi-nomen.html (дата звернення: 1.01.2019).
297. *Grande Munus*. Lettera Enciclica Di Sua Santità Leone PP. XIII. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_30091880_grande-munus.html (дата звернення: 1.01.2019).
298. *Mirae Caritatis*. Lettera Enciclica Di Sua Santità Leone PP. XIII. La Santa Eucarestia. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_28051902_mirae-caritatis.html (дата звернення: 1.01.2019).
299. *Omnibus Compertum*. Encyclical of Pope LEO XIII. On unity among the Greek Melchites. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_21071900_omnibus-compertum.html (дата звернення: 1.01.2019).
300. *Paterna Caritas*. Encyclical of Pope LEO XIII. On reunion with Rome. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_25071888_paterna-caritas.html (дата звернення: 1.01.2019).
301. *Rerum Novarum*. Encyclical of Pope Leo XIII. On capital and labor. URL: https://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html (дата звернення: 1.01.2019).

302. Satis Cognitum. Encyclical of Pope Leo XIII. On the unity of the Church. URL: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_29061896_satis-cognitum.html (дата звернення: 1.01.2019).
303. Дем'янюк О. Й. Методологічні акценти сучасної історичної науки. URL: <http://nauka.zinet.info/16/demyanuk.php> (дата звернення: 12.06.2018).
304. Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука // Українська історіографія на зламі XIX і XXI століть: здобутки і проблеми / за ред. Леоніда Зашкільняка. Львів. 2004. С. 24–57.
305. Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions Chicago, 1962. Кун, Томас. Структура наукових революцій. М.: 1975. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3811> (дата звернення: 14.06.2018).
306. Андрій (митрополит). Римська унія не для українців: експеримент над українською душею. Вінніпег: Видавництво місійного відділу при Консисторії УГПЦ в Канаді. 1989. 137 с.
307. Антонович В. Що принесла Україні Унія: Стан Української Православної Церкви від половини XVII до кінця XVIII ст. Вінніпег: Екклезія. 1991. 132 с.
308. Віра і поділ. Київська Церква у злуці з Римом 1596–1996/ Л. Рудницький, О. Опанасюк. Філадельфія: Релігійне Товариство Українців-Католиків «Свята Софія». 1997. 144 с.
309. Блажейовський Д. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля. Т.2. Київська Вселенська Церква у діаспорі (1751–1988). Львів: Каменяр. 1999. 1335 с.
310. Бок Н. Россия и Ватикан накануне революции: воспоминания дипломата/ Иеромонах Николай Бок. Нью-Йорк: Русский центр Фордамского университета. 1962. 79 с.
311. Иерархия Русской Православной Церкви, патриаршество и государство в революционную эпоху / В. М. Лавров, В. В. Лобанов, И. В. Лобанова, А. В. Мазырин. М.: Русская панорама. 2008. 375 с.

312. Итенберг Б.С. Российская интеллигенция и Запад. Век XIX: Очерки. М.: Наука. 1999. 232 с.
313. Российское духовенство и свержение монархии в 1917 году: Материалы и архивные документы по истории Русской православной церкви/ М.А.Бабкин, Б.Н.Миронов, С.В.Тютюкин. М.: Идрик. 2008. 632 с.
314. Чаадаев П. Я. Статьи и письма. М.: Современник. 1989. 623 с.
315. Соловьев В. Россия и Вселенская Церковь. Перевод с французского Г. А. Рачинского. Париж, 1889. URL: http://www.vehi.net/soloviev/vselcerk/index.html#_ftn1 (дата звернення: 1.01.2019).
316. Саттон Дж. Религиозная философия Владимира Соловьева. На пути к переосмісленню. К.: Дух і літера. 2008. 304 с.
317. Соловьев В. Великий спор и христианская политика. URL: <http://www.vehi.net/soloviev/spor/index.html> (дата звернення: 1.01.2019)
318. Соловьев В. С. О христианском единстве. – Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом», 1967. /Собрание сочинений В.С.Соловьева. – 489 с.
319. Соловьев В. Догматическое развитие Церкви в связи с вопросом о соединении церквей // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. С. 103–171.
320. Сольвьев В. Славянский вопрос // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 201–211.
321. Сольвьев В. О расколе в русском народе и обществе // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 3–34.
322. Сольвьев В. Национальный вопрос в России: любовь к народу и русский народный идеал // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 193–200.
323. Соловьев В. Православна ли Восточная Церковь? // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 183–184.

324. Соловьев В. Русская идея // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 219–248.
325. Соловьев В. Византизм и Россия (выдержки) // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 387–402.
326. Соловьев В. Три разговора // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 403–414.
327. Сольвьев В. Письма. И. С. Аксакову // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 417.
328. Сольвьев В. Письма. А. А. Кирееву // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 418–427.
329. Сольвьев В. Письма. Архимандриту Антонию Вадковскому // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 430–432.
330. Сольвьев В. Письма. Письмо в «Церковный вестник» // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 441–442.
331. Сольвьев В. Письма. Епископу Штроссмайеру // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 434–441.
332. Сольвьев В. Письма. О. П. Пирлингу // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 443–447.
333. Сольвьев В. Письма. А. Н. Обнинскому // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 450.

334. Сольвьев В. Письма. Письма в «Московские ведомости» // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 451–460.
335. Соловьев В. Письма. Е. Тавернье // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 463–466.
336. Соловьев В. Письма. В редакцию «Нового времени» // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 467–470.
337. Соловьев В. Неизданные письма княгине Е. Г. Волконской // О христианском единстве. Брюссель: Издательство «Жизнь с Богом». 1967. / Собрание сочинений В. С. Соловьева. С. 471–476.
338. Письма Владимира Сергеевича Соловьева. Том I. Под редакцией Э. Л. Радлова. С.-Пб., Общественная польза. 1908. 289 с.
339. Письма Владимира Сергеевича Соловьева. Том II. Под редакцией Э. Л. Радлова. С.-Пб.: Общественная польза, 1909. 374 с.
340. Письма Владимира Сергеевича Соловьева. Том III. Под редакцией Э. Л. Радлова. С.-Пб., Общественная польза, 1911. 346 с.
341. Слонимский Л. Владимир Соловьев // Вестник Европы. Сентябрь. 1990. С. 420–426.
342. Спасович В. Владимир Соловьев как публицист // Вестник Европы. 1901. № 1. С. 211–238.
343. Витяги зі статті Володимира Соловйова «Славянський вопрос» (1884) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 745–752.
344. Коберник Н. Феномен Кирила і Мефодія в католицькій традиції // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. К.: УАР, 2015. С. 108-114.

345. Келликер Л. Восприятие России Бенедиктом XV: политические, дипломатические и религиозные аспекты // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX вв. Материалы коллоквиума, состоявшегося в Москве 23-24 июня / Под ред. Е. С. Токаревой, А. В. Юдина. С.-Пб.: Алетея. 2003. С.12–47.
346. Benedictus PP. XV. Motu Proprio. Dei Providentis. De Sacra Congregatione Pro Ecclesia Orientali. URL: http://w2.vatican.va/content/benedict-xv/la/motu_proprio/documents/hf_ben-xv_motu-proprio_19170501_dei-providentis.html (дата звернення: 1.01.2019).
347. Сапеляк А. Київська церква на слов'янському сході. Канонічно-екуменічний аспект. Буенос-Айрес – Львів. 1999. 232 с.
348. Чернетка листа митрополита Андрея (Шептицького) до префекта Конгрегації поширення віри кардинала Джіроламо Марії Готті з проханням дозволити греко-католицькому духовенству відрощувати бороди // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 98–99.
349. Лист префекта Конгрегації поширення віри кардинала Джіроламо Марії Готті до митрополита Андрея (Шептицького) у відповідь на лист митрополита від 16 червня 1905 р. про дозвіл на відпущення борід // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 108–110.
350. Чернетка листа митрополита Андрея (Шептицького) до папи Пія X з проханням про відновлення греко-католицької Холмської єпархії та про перспективи церковної єдності в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 100–108.
351. Звернення Шептицького А. до папи Пія X про душпастирську працю на території Росії та Америки // ЦДАЛ України. Ф. 358 («Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької

Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ»). Оп. 1. Спр. 73. 10 арк.

352. Проект грамоти митрополита Андрея (Шептицького) про надання повноважень о. Алексію Зерчанінову для душпастирської опіки греко-католиків у Російській імперії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 143–144.

353. Власноручне потвердження папою Пієм Х, латинського тексту грамоти митрополита Андрея (Шептицького) про призначення о. Алексія Зерчанінова вікарієм для греко-католиків у Росії від 12 липня 1907 р. Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 218–219.

354. Затвержене папою Пієм Х клопотання митрополита Андрея (Шептицького) про церковні уповноваження священників для греко-католиків на території Російської імперії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 224–225.

355. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до своєї родини в Прилбичах з повідомленням про аудієнцію в папи Пія Х // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 219–221.

356. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до свого брата Казимира Шептицького про аудієнцію в папи Пія Х // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 221–222.

357. Звернення директора Департаменту духовних справ О. Харузіна до директора Департаменту поліції Н. П. Зуєва з попередженням про діяльність митрополита Андрея (Шептицького) в Росії та з проханням встановити

поліцейський нагляд за російськими греко-католиками // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 373–374.

358. Pascendi Dominici Gregis. Encyclical Of Pope Pius X. On The Doctrines Of The Modernists. URL: http://w2.vatican.va/content/pius-x/en/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_19070908_pascendi-dominici-gregis.html (дата звернення: 1.01.2019).

359. Дискусія про російське католицтво на сторінках часопису «Слово Истины» // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 826–832.

360. Вітальна телеграма російських греко-католиків імператорові Миколі II на день Ангела та повідомлення про відповідь міністра імператорського двору з подякою від імператора // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 347–348.

361. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до державного секретаря Апостольського Престолу кардинала Меррі дель Валя про становище російських греко-католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 601–642.

362. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до папи Венедикта XV про повновасті, отримані від папи Пія X, та звіт про стан Російської Греко-Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 713–719.

363. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про своє знайомство з оо. асумпціоністами та про їхню діяльність у Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли,

- 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 134–136.
364. Ісаїв П. Меморандум Митрополита А. Шептицького // Богословія. Рим. 1968. Т. XXXII. С. 30–41.
365. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до папи Венедикта XV з подякою за клопотання перед російським урядом про його звільнення із заслання // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 703–705.
366. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до папи Венедикта XV про своє ув'язнення в Суздальському Сасо-Євфиміївському монастирі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 705–708.
367. Звернення священників Російської Греко-Католицької Церкви до митрополита Андрея (Шептицького) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 723–724.
368. Повідомлення в часописі «Слово Истины» про проголошення екзархату Греко-Католицької Церкви в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 722.
369. Ухвали єпархіального собору Греко_католицької Церкви в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 725–730.
370. Письмо экзарха Леонида Федорова к о. Александру Евреинову // Экзарх Леонид Федоров. Глава русских католиков восточного обряда// Логос. № 48. 1993. Брюссель-Москва: «Жизнь с Богом». С. 45–62.

371. Пастирське послання митрополита Андрея (Шептицького) до греко-католицького духовенства в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 240–245.
372. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про свої зустрічі в Римі та про необхідність дотримання чистоти східного обряду // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 169–173.
373. Шептицкий А. Русский католический экзархат в России. URL: <http://www.cerkva.od.ua/andrey-sheptytsky/527-437> (дата звернення: 1.01.2019)
374. Парфентьев П. Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицкий и русский Экзархат католиков славяно-византийской традиции. URL: <http://www.cerkva.od.ua/andrey-sheptytsky/37-2017-06-23-00-39-05> (дата звернення: 15.01.2019).
375. Колупаев Р. Российская Католическая церковь византийского обряда (краткий исторический очерк). URL: <http://www.rkcvo.ru/node/390> (дата звернення: 15.01.2019).
376. Лист о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) про ставлення римо-католицького духовенства до Греко-Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 227–235.
377. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до о. Алексія Зерчанінова із заборною вносити зміни до обряду // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 239–240.
378. Проект інформативного повідомлення Леоніда Фьодорова про другий Велеградський конгрес (31.07.–3.08.1909) для часопису «Slavorum litterae

theologicae» // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 320–325.

379. Копія листа асумпціоніста о. Борена до Леоніда Фьодорова від 21 листопада 1907 р. про труднощі, пов'язані з відкриттям католицької церкви в Петербурзі, надіслана Фьодоровим у додатку до листа митрополитові Андрею (Шептицькому) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 173–175.

380. Лист Івана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про своє навчання та про проблему збереження східного обряду в Католицькій Церкві // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 26–32.

381. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до Івана Дейбнера у відповідь на його листи від 7 і 13 квітня 1903 р. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 35–36.

382. Зашифрований лист о. Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з описом церковно-релігійної ситуації в Росії під час Російсько-японської війни // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 82–88.

383. Лист о. Йоана Дейнера до митрополита Андрея (Шептицького) про намір заснувати греко-католицьку парафію в Санкт-Петербурзі та про своє бажання стати її душастирем // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 113–119.

384. Лист о. Йоана Дейнера до митрополита Андрея (Шептицького) у зв'язку з організацією в Санкт-Петербурзі греко-католицької парафії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 120–122.
385. Лист о. Йоана Дейнера до митрополита Андрея (Шептицького) про потребу перекладу окремих послань митрополита російською мовою та з оцінкою праці о. Алексія Зерчанінова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 96–97.
386. Лист о. Йоана Дейнера до митрополита Андрея (Шептицького) щодо організації католицької місії східного обряду в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 190–193.
387. Чернетка листа о. Йоана Дейбнера до Олександра Столипіна щодо його статті «Католичество – ополячение?» в часописі «Новое время», надіслана митрополитові Андрею (Шептицькому) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 246–250.
388. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про неможливість прибути на зустріч із митрополитом до Рима у зв'язку із захистом наукової праці та про свою вірність східному обрядові // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 110–111.
389. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про свої зустрічі в Римі та про необхідність дотримання чистоти східного обряду // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1.

Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 169–173.

390. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про підготовку святкувань 1500-літнього ювілею св. Йоана Золтоустого в Римі та про необхідність внесення виправлень до літургійних текстів // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 203–208.

391. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про своє життя в монастирі Св. Йосафата монахів Студійського уставу // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 492–494.

392. Міркування Леоніда Фьодорова про своє чернече покликання, записані ним перед постригом для митрополита Андрея (Шептицького) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 495–505.

393. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) із міркуваннями про чернечу духовність // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 507–509.

394. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про життя в монастирі Св. Йосифа та з проханням вислати богослужбові книги // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 511–545.

395. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з аналізом парвил студитського Типікону та власних духоних переживань // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга

1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 549–557.
396. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з розповіддю про власне чернече життя та роздумами про обрядову ідентичність Греко-Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 559–583.
397. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про підготовку до приїзда митрополита та про отребу вдосконалення внутрішнього життя монастиря Св. Йосифа // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 585–587.
398. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про намір здійснити паломництво до монастирів Греції й Росії та про життя в монастирі Св. Йосифа // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 591–594.
399. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про свої приготування до поїздки на Афон та життя в монастирі Св. Йосифа // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 595–601.
400. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) щодо своєї поїздки до Рима та з проханням надіслати синодальний Типікон // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 601–602.
401. Звернення священників Російської Греко-Католицької Церкви до митрополита Андрея (Шептицького) // Митрополит Андрей Шептицький і

- греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 723–724.
402. Лист о. Миколая Толстого до о. Андрея Шептицького з новинами про церковну ситуацію в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 1–3.
403. Лист о. Миколая Толстого до єпископа Андрея Шептицького про можливі труднощі, пов'язані з переходом під його юрисдикцію // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 13–14.
404. Чернетка відповіді єпископа Андрея (Шептицького) о. Миколаю Толстому щодо приїзду о. Толстого до Галичини // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 14–15.
405. Лист Дмитра Новського до єпископа Андрея Шептицького про своє перебування в новіціаті Чину св. Василя Великого та вагання щодо покликання, а також повідомлення про о. Алексія Зерчанінова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 3–12.
406. Лист Івана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про своє бажання стати греко-католицьким священиком // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 19–22.
407. Чернетка відповіді митрополита Андрея (Шептицького) Іванові Дейбнеру на його лист про бажання стати греко-католицьким священиком // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали,

- 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 22–23.
408. Лист Івана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з подякою за прихильну відповідь та запрошення приїхати до Галичини // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 24–25.
409. Лист Івана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) щодо кореспонденції митрополита з єпископом Волинським і Житомирським Антонієм (Храповицьким) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 42–43.
410. Лист Івана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з повідомленням про канонізацію св. Серафима Саровського в Росії та про важливість вшанування російських святих католицькими місіонерами // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 46–48.
411. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького), написаний перед поверненням до Саратова, з подякою про рукоположення та з роздумами про можливі обставини праці в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 61–65.
412. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про обрядові справи та свою працю в Саратові // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 67–72.
413. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з подякою за приїзд до Саратова о. Єремії (Ломницького) та за матеріальну підтримку // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга

1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 93–94.
414. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з аналізом проекту закону про релігійну толерантність в Росії та можливі наслідки цього проекту для російських греко-католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 123–128.
415. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) з повідомленням про своє службове переведення до Санкт-Петербурга // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 129–130.
416. Лист Наталії Ушакової до Леоніда Фьодорова про ситуацію католиків східного обряду в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 141–143.
417. Доповідна записка о. Йоана Дейбнера митрополитові Андрею (Шептицькому) про становище католиків східного обряду в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 180–182.
418. Доповідна записка о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) з повідомленням про утворення громади російських греко-католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 136–137.
419. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з характеристикою о. Алексія Зерчанінова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 139–141.

420. Коротка автобіографія о. Алексія Зерчанінова, надана до його праці «Дневник монастирського підназорного» // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 131.
421. Бендин А. Ю. С. Н. Булгаков о взаимоотношениях церкви и государства России (1902—1918)// Русское богословие в европейском контексте. С.Н.Булгаков и западная религиозно-философская мысль. – М.: Библейско-богословский институт святого апостола Андрея, 2006. – С. 99–110.
422. Лист о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) про ставлення римо-католицького духовенства до Греко-Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 227–232.
423. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до о. Алексія Зерчанінова з вимогою дотримуватися всіх обрядових приписів // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 178.
424. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про плани поїздки до Велеграда і Львова та про бажання деяких російських католиків змінити обряд // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 137–139.
425. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) зі згадкою про прийняття в 1902 році у Львові та подякою за підтримку // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 95.
426. Відповідь о. Алексія Зерчанінова на лист митрополита Андрея (Шептицького) від 11 грудня 1907 р. з поясненнями причин запровадження ним

латинських додатків до богослужінь // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 182–185.

427. Лист о. Миколая Толстого до митрополита Андрея (Шептицького) про свої непорозуміння з о. Алексієм Зерчаніновим // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 175–176.

428. Лист державного секретаря Апостольського Престолу кардинала Меррі дель Валя до митрополита Андрея (Шептицького) у зв'язку зі скаргою могильовського капітулярного вікарія о. Стефана Денисевича на о. Алексія Зерчанінова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 185–187.

429. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до о. Алексія Зерчанінова стосовно оскаржень, отриманих у листі від державного секретаря Апостольського Престолу кардинала Меррі дель Валя // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 200.

430. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до Наталії Ушакової щодо взаємин російських греко-католицьких священників із латинською ієрархією в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 201–203.

431. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про церковно-релігійну ситуацію в Петербурзі і події в Римі, пов'язані з ювілейними святкуваннями св. Йоана Золотоустого // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–

1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 235–239.
432. Проект грамоти митрополита Андрея (Шептицького) про призначення о. Алексія Зерчанінова адміністратором Кам'янецької єпархії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 216.
433. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з повідомленням про ситуацію в греко-католицькій громаді Петербурга // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 259–260.
434. Лист Любові Федорової до митрополита Андрея (Шептицького) з привітаннями на день Ангела та з характеристикою ситуації в громаді греко-католиків у Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 276–277.
435. Лист Любові Федорової до митрополита Андрея (Шептицького) з описом ситуації в греко-католицькій громаді Петербурга та з подякою за опіку над її сином // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 281–284.
436. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з інформацією про громаду греко-католиків у Петербурзі, отриманою від своєї матері – Любові Фьодорової // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 284–286.
437. Лист Любові Федорової до митрополита Андрея (Шептицького) про греко-католицьку громаду в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і

- греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 287–289.
438. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до Любові Фьодорової з подякою за надіслану інформацію про діяльність греко-католицької громади в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 291.
439. Лист Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про діяльність греко-католицької громади в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 300–305.
440. Зашифрований лист Любові Фьодорової до Леоніда Фьодорова з інформацією про організацію громади греко-католиків у Петербурзі та про відправу Великодньої Літургії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 295–300.
441. Агентурная работа политической полиции Российской империи: сборник документов 1880–1917 / Е.И.Щербаков. М.: Аиро XXI, 2006. 382 с.
442. Проект листа священників Алексія Зерчанінова, Євстафія Сусалева та Йоана Дейбнера до папи Пія Х // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 326–330.
443. Лист о. Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про діяльність громади греко-католиків у Петербурзі та про обшук в о. Алексія Зерчанінова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 375–379.
444. Лист о. Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) щодо організації ще однієї греко-католицької громади в Петербурзі та про своє

ставлення до обрядів // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 403–406.

445. Звіт о. Леоніда Фьодорова митрополиту Андрею (Шептицькому) про свою поїздку до Росії в листопаді 1911 – квітні 1912 рр. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 457–491.

446. Редакційна стаття о. Йоана Дейбнера «Наша програма», вміщена в першому номері часопису «Слово Истины» // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 546–548.

447. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до державного секретаря Апостольського Престолу кардинала Меррі дель Валя про становище російських греко-католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 601–631.

448. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про свої зустрічі в Римі з особами, зацікавленими становищем Католицької Церкви в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 160–165.

449. Лист Наталії Ушакової до Леоніда Фьодорова про ситуацію католиків східного обряду в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 141–143.

450. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про діяльність о. Євстафія Сусалева та про ситуацію греко-католиків в Петербурзі про ситуацію католиків східного обряду в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–

1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 332–340.
451. Звіт Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про свою подорож до Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 355–371.
452. Звіт Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про свою подорож до Росії у лютому 1911 р. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 381–402.
453. Звіт о. Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про свою подорож до Росії у січні – квітні 1914 р. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 645–697.
454. Лист о. Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про труднощі східної католицької місії та підготовку Росії до війни // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 634–635.
455. Лист о. Леоніда Фьодорова для митрополита Андрея (Шептицького) про діяльність католицької громади східного обряду в Петербурзі та Москві // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 638–640.
456. Повідомлення в часописі «Слово Истины» про звільнення митрополита Андрея (Шептицького) із заслання // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 719–721.

457. Каспер В. Да будут все едино. Призыв к единству сегодня. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2008. 301 с.
458. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про християнську єдність та міжцерковні взаємини // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 37–39.
459. Лист єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) до митрополита Андрея (Шептицького) з подякою за запрошення приїхати до Львова та представленням своїх поглядів на християнську єдність // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 39–41.
460. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про перспективи церковної єдності та з подякою за надіслані праці єпископа Антонія // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 43–46.
461. Лист єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) до митрополита Андрея (Шептицького) із запрошенням приїхати до Почаївської Лаври та з викладом позиції Павославної Церкви стосовно єклезіального статусу католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 51–54.
462. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) у відповідь на його лист від 13 серпня 1903 р. // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 54–61.

463. Лист єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) до митрополита Андрея (Шептицького) з богословськими роздумами на тему церковної єдності та з повідомленням про труднощі, пов'язані з його приїздом до Львова // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 65–67.
464. Лист митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про єклезіяльний статус Православної Церкви та умови її об'єднання з Католицькою // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 72–79.
465. Суттнер Э. Христианство Востока и Запада: В поисках зримого проявления единства. – М.: Библейско-богословский институт святого апостола Андрея, 2004. – 313 с.
466. Лист єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) до митрополита Андрея (Шептицького) у відповідь на його лист від 15(2) листопада 1903 р. про відмінності між православ'ям і католицизмом // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 88–90.
467. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) з подякою за надіслані книги та міркуваннями про збереження єдності Церкви Христової, незважаючи на розкол // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 91–93.
468. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до єпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про папський примат і про потребу кращого пізнання православними релігійного життя

католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 145–146.

469. Лист архієпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) до митрополита Андрея (Шептицького) про богословські розбіжності між Православною та Католицькою Церквами // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 153–155.

470. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до архієпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) з поясненнями стосовно культу Серця Христового в Католицькій Церкві // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 187–188.

471. Відповідь архієпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) на лист митрополита Андрея (Шептицького) від 4 січня 1908 р. з повідомленням про публікацію в часописі «Московские ведомости» спільного пастирського послання галицького єпископату «О виборах до парламенту» (1907) // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 194.

472. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до архієпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про почитання Найсвятішого Серця Христового // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 196–199.

473. Проект листа митрополита Андрея (Шептицького) до архієпископа Волинського і Житомирського Антонія (Храповицького) про важливість ближчого пізнання росіянами католицького Заходу // Митрополит Андрей

Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 256–257.

474. Таранець С. Старообрядство: віхи історії і сьогодення // Історія релігій в Україні: у 10-ти т. За ред. проф. А.Колодного/ Релігійні меншини в Україні. Т. 7. К.: Український видавничий консорціум. 2011. 600 с. С. 142–159.

475. Лист о. Йоана Дейбнера до митрополита Андрея (Шептицького) про ставлення до старообрядців у зв'язку з новим законопроектом про віросповідання // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 133–134.

476. Проєкт листа митрополита Андрея (Шептицького) до старообрядського єпископа Інокентія (Усова) про ставлення Католицької Церкви до попівської Церкви старообрядців // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 146–147.

477. Лист о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) про зустріч зі старообрядським єпископом Інокентієм (Усовим) та обрядові відмінності // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 155–156.

478. Лист о. Миколая Толстого до митрополита Андрея (Шептицького) з рекомендацією на о. Євстафія Сусалева, який приєднався до Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 262–263.

479. Газетна стаття про визнання Католицькою Церквою ієрархії старообрядської Церкви, надіслана митрополитові Андрею Шептицькому з Петербурга // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга

1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 317–319.
480. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) стосовно подорожі митрополита до Росії та з повідомлення про приїзд о. Євстафія Сусалева // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 263–264.
481. Проєкт листа митрополита Андрея (Шептицького) до о. Миколая Толстого щодо о. Євстафія Сусалева та необхідність унійної праці серед старообрядців // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 264–265.
482. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) про діяльність о. Євстафія Сусалева та про ситуацію греко-католиків в Петербурзі про ситуацію католиків східного обряду в Петербурзі // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 332–340.
483. Телеграма старообрядця Арсенія Морозова до митрополита Андрея (Шептицького) з проханням повідомити його про о. Євстафія Сусалева // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 290–291.
484. Проєкт листа митрополита Андрея (Шептицького) до старообрядця Арсенія Морозова у відповідь на його запит про о. Євстафія Сусалева // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріяли, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 331–332.
485. Лист старообрядця І. Є. Макарова до митрополита Андрея (Шептицького) про внутрішню ситуацію старообрядців та своє зацікавлення

- проблемою церковної єдності // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 344–345.
486. Проєкт листа митрополита Андрея (Шептицького) до старообрядця І. Є. Макарова з подякою за його лист та обіцянкою надіслати необхідні книжки з історії Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 345–346.
487. Проєкт звернення Товариства прихильників возз'єднання Церков, укладений о. Леонідом Фьодоровим, зі списком членів Товариства // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 739–741.
488. Долбилов М. Д. Конфессиональная идентичность и аргументы памяти: Католический ответ на русификацию в Западном крае империи после Январского восстания // Православие: Конфессия, институты, религиозность (XVII–XX вв.): Сборник научных работ / Под ред. М. Долбилова, П. Рогозного. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге. 2009. С. 72–105.
489. Павоне С. Религиозный конфликт: иезуиты, православные и обращения в католицизм в России начала XX века // Россия и иезуиты. 1772–1820. М.: Наука. 2006. С. 215–237.
490. Лист Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея (Шептицького) з описом III Велеградського конгресу // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 414–423.
491. Ковальська-Стус Х. Польское католичество в России и русское католичество сегодня (дата звернення: 18.01.2019) URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/polskoe-katolichество-v-rossii-i-russkoe-katolichество-segodnya>

492. Доповідна записка о. Алексія Зерчанінова до митрополита Андрея (Шептицького) з повідомленням про утворення громади російських греко-католиків та про необхідність канонічного відновлення греко-католицької ієрархії в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 136–137.
493. Проєкт листа митрополита Андрея (Шептицького) до Наталії Ушакової щодо взаємин російських греко-католицьких священників із латинською ієрархією в Росії // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 201–203.
494. Копія листа о. Йоана Хондру до Леоніда Фьодорова від 17 жовтня 1907 р. про ускладнення, спричинені його приєднанням до Католицької Церкви // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 166–167.
495. Лист о. Миколая Толстого до митрополита Андрея (Шептицького) про становище католиків в Росії та про можливих кандидатів на єпископа для російських греко-католиків // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали, 1899–1917. Львів: Видавництво Українського католицького університету. 2004. С. 209–210.

ДОДАТКИ

Додаток А**СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ****І. Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації**

1. Безпалько У. Особливості співпраці А. Шептицького та Л. Федорова у поширенні католицизму східного обряду в Росії початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Випуск 1. С. 173–181.
2. Безпалько У. Початковий етап структуризації громад католиків східного обряду в Російській імперії 1907–1909 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2010. Випуск 2. С. 227–236.
3. Безпалько У. Унійний рух в Російській імперії на початку ХХ ст. та вплив на його розвиток польського католицького кліру // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Випуск 4. С. 20–31.
4. Безпалько У. Митрополит Андрей Шептицький та російські греко-католики: тенденції і особливості взаємин на прикладі співпраці з Іваном Дейбнером (1902–1907 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2011. Випуск 2. С. 137–142.
5. Безпалько У. Деякі аспекти унійної діяльності митрополита Андрея Шептицького на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2013. Випуск 1. Частина 1. С. 104–109.
6. Безпалько У. Проблема збереження православної обрядової практики як пріоритетна складова становлення Унійної Церкви в Російській

імперії на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2014. Випуск 1. Частина 1. С. 146–150.

7. Безпалько У. Унійний рух в Російській імперії на початку ХХ ст. як чинник подолання стереотипних підходів до міжконфесійного діалогу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2018. Випуск 1. С. 72–77.

II. Наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації

8. Безпалько У. Етно-конфесійні аспекти розвитку уніонізму в Російській імперії на початку ХХ ст. // Україна-Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи: Матеріали V Міжнародної наукової конференції. 26–28 травня 2011. Галич, Україна / за загальною редакцією О. Береговського (гол. ред.), С. Побуцького, С. Кияка, В. Дідуха та ін. Галич, Івано-Франківськ, Київ, 2011. С. 185–192.

9. Безпалько У. Листування митрополита Андрея (Шептицького) та єпископа Житомирського Антонія (Храповицького): пошуки діалогу // Історія релігій в Україні: наук. щорічник. Кн. 1 / Ін-т релігієзнавства - філія Львівського музею історії релігій, Львівське від-ня Ін-ту Укр. археографії. Л., Логос. 2011. С. 461–469.

10. Безпалько У. Науково-богословська спадщина Володимира Соловійова в контексті формування концептуальних основ унійного руху // *Rozwój nauk humanistycznych: Materiały Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji*. 27–29 lutego 2012. Poznań, Polska / Diamond trading tour. Poznań, 2012. S. 96–98.

11. Безпалько У. Роль митрополита Костянтина Богачевського у розбудові Української Католицької Церкви у США // Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення): Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 20–21 квітня 2012. Тернопіль, Україна / за заг. ред. І. С. Зуляка. У двох частинах. Тернопіль:

Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Частина I. С. 125–129.

12. Безпалько У. Внесок отця Лазаря Березовського у розбудову Чину Святого Василя Великого на початку ХХ ст. // Чин Святого Василя Великого у контексті історико-релігійних процесів в Україні: до 300-ліття заснування Бучацького василіянського монастиря: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 8–9 грудня 2012. Бучач, Україна/ Жовква: Місіонер. 2012. С. 140–146.

13. Безпалько У. Унійна діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті Східної політики Ватикану (1901–1917 рр.) // Українське релігієзнавство. № 66. Україна і Ватикан: до і після Другого Ватиканського собору. Київ. Українська асоціація релігієзнавців. 2013. С. 228–238.

14. Безпалько У. Окремі аспекти теорії і практики взаємодії православ'я та унійного руху в Російській імперії на початку ХХ ст. // Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука)): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 27–28 листопада 2014. Тернопіль, Україна / За заг. ред. Е. Бистрицької, І. Зуляка, О. Сагана, Л. Филипович. Тернопіль-Київ, 2014. С. 143–152.

15. Безпалько У. Греко-католицька Церква в Східній Галичині на поч. ХХ ст.: особливості духовно-культурної ідентичності крізь призму унійної діяльності Л. Федорова // Українське релігієзнавство. № 73. Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. Науковий збірник. За ред. Л. Филипович і П. Яроцького. Київ. Українська асоціація релігієзнавців. 2015. С. 129–136.

16. Безпалько У. Унійна діяльність митрополита Андрея Шептицького: теоретико-методологічні аспекти // Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 24–25 квітня 2015. Тернопіль, Україна / За заг. ред. Е. Бистрицької,

І. Зуляка, А. Колодного, П. Яроцького. Тернопіль-Київ, 2015. С. 24–217.

17. Безпалько У. Східні церкви у богословській спадщині Лева XIII // Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 21–22 квітня 2016. Тернопіль, Україна / За заг. ред. Е. Бистрицької, А. Колодного, П. Яроцького. Тернопіль-Київ, 2016. С. 195–200.

Апробація результатів дисертації

Основні положення роботи викладено та обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня.

Міжнародні науково-практичні конференції:

XXI Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні» (м. Львів, 23–26 травня 2011 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

V Міжнародна наукова конференція «Україна-Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи» (м. Галич, 26 травня 2011 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Międzynarodowa Naukowo-Pracktychna Konferencja «Rozwój nauk humanistycznych» (Poznań, Polska, 27–29 lutego 2012, форма участі – публікація);

Міжнародна науково-практична конференція «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Перша міжнародна науково-практична конференція, присвячена подіям Другої світової війни на території Волинської області (м. Луцьк, 23–26 квітня 2012 р., форма участі – усна доповідь);

VI Міжнародна науково-практична конференція «Україна-Ватикан: до і після Другого Ватиканського собору» (м. Житомир, 9–10 листопада 2012 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Міжнародна науково-практична конференція «Чин св. Василя Великого у контексті історико-релігійних процесів в Україні: до 300-ліття заснування Бучацького василіянського монастиря» (м. Бучач, 8–9 грудня 2012 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

II Міжнародна науково-практична конференція «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 26 квітня 2013 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Міжнародна науково-практична конференція «Релігія і освіта: історичний і сучасний контекст взаємовідносин» (м. Тернопіль, 27–28 лютого 2013 р., форма участі – усна доповідь);

Міжнародна науково-практична конференція «Методологічні засади і наступність релігієзнавчих досліджень в Україні (пам'яті Н. Гаврілової та А. Гудими)» (м. Тернопіль, 23–24 січня 2014 р., форма участі – усна доповідь);

Міжнародна науково-практична конференція «Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви» (м. Київ, 11 червня 2015 р., форма участі – усна доповідь);

Міжнародна науково-практична конференція «Канонічність українського православ'я: історія проблеми» (м. Київ, 17 травня 2016 р., форма участі – усна доповідь);

Міжнародна наукова конференція «Історична освіта в Україні: інновації, виклики, перспективи» (м. Тернопіль, 30–31 травня 2018 р., форма участі – усна доповідь).

Всеукраїнські науково-практичні конференції:

XIV Всеукраїнська наукова конференція «Релігія і влада в Україні: традиція, сучасний досвід а перспективи » (м. Львів, 13–14 травня 2011 р., форма участі – усна доповідь);

XVI Всеукраїнська наукова конференція для студентів і молодих науковців «Болісні травми минулого: історична правда та імперативи сумління» (м. Львів, 12–13 квітня 2013 р., форма участі – усна доповідь);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука)» (м. Тернопіль, 27–28 листопада 2014 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрея Шептицького та 70-

ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого)» (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.» (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Протестантські церкви у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (до 500-ліття Реформації)» (м. Тернопіль, 27–28 квітня 2017 р., форма участі – усна доповідь).